

Titel: Journalen BB

Citation: "Journalen BB", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K17*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Jette Knudsen; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2000 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-bb-kom-root.pdf> (tilgået 29. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K17

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Forelæsninger af Molbech. 2^d Deel. Kbh. 1832** : Christian Molbech (1783-1857), da. forfatter, kritiker, historiker og sprogmand; 1829 professor i litterærhistorie ved Københavns Universitet. Hans værk *Forelæsninger over den nyere danske Poesie, særdeles efter Digterne Evalds, Baggesens og Oehlenschlägers Værker*, Kbh. 1832, består af 26 forelæsninger fordelt på 2 bd. (1. bd. indeholder 1.-12. og 2. bd. 13.-26.). SKs excerpt af bd. 1 er dateret marts 1836 og findes i en tidligere påbegyndt notesbog (Pap. I C 87). Excerpten her knytter an til 13. (s. 3-26), 16. (s. 67-89) og 17. (s. 90-113) forelæsning, hvis omdrejningspunkt er Jens Baggesen (59,14) samt 21. forelæsning (s. 180-203), der omhandler 'det romantiske'. Kun de betydningsændrende afvigelser i SKs excerpt vil i det følgende blive anført, altså ikke de mindre afvigelser i tegnsætning og ortografi. Alle forkortelser er i øvrigt SKs, ligesom Molbechs udhævelser er udeladt. Signaturen *SKS-E* betyder, at der i den elektroniske version af kommentaren findes supplerende citatstof fra Molbech.

I trykt udgave: Bind 17 side 59 linje 1

◀ **At indskrænke ... for at tabe den** : citat fra s. 15f., hvor Molbech med udgangspunkt i en rejst kritik af Baggesens (59,14) tidlige elegier diskuterer forskellen mellem den antikke og den moderne elegis form og væsen. Molbech skriver: »forgængelige Natur«.

I trykt udgave: Bind 17 side 59 linje 3

◀ **Naar vi gjenemløbe ... som Lidenskab** : citat fra s. 91, hvor Molbech lægger op til at forklare den psykologiske grund til Baggesens manglende alvor og idealitet. Den tilføjede parentes er SKs. – **Baggesens**: Jens Baggesen (1764-1826), da. forfatter og digter, optræder hos Molbech som overgangsskikkelse mellem digterne Johannes Ewald (1743-81) og Adam Oehlenschläger (1779-1850). SK ejede *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd. 1-12, 1827-32, ktl. 1509-1520; de findes på regning fra C.A Reitzels boghandel til SK dateret 14. jan. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1).

I trykt udgave: Bind 17 side 59 linje 14

◀ **Til Oplysning af Begrebet ... dog ikke Nyt** : Molbech forlader med denne forelæsning Baggesen for, inden han tager fat på Oehlenschläger, at diskutere 'det romantiske' i almindelighed, især med hensyn til modsætningen 'det klassiske'. Molbech lægger ikke skjul på, at han her læner sig op ad Jean Pauls (59,29) betragtninger.

I trykt udgave: Bind 17 side 59 linje 28

◀ **da nu dette ... et sublimt Uendeligt** : citat fra Molbech s. 181f., der følger umiddelbart efter den sætning (»den herskende Drift ... Phænomenernes Verden«), som SK har tilføjet i parentes. Molbech skriver dog: »Eventyrliges hele rige Verden« og benytter citationstegn omkring citatet af Jean Paul. – **Jean Paul**: pseudonym for Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), ty. forfatter og æstetiker, der gennem sine romaner, noveller og æstetik blev skattet bl.a. for sin særegne humor. Han udgav den i samtiden meget læste *Vorschule der Aesthetik* bd. 1-3, Hamborg 1804, 2. udvidede udg., Stuttgart og Tübingen 1813, ktl. 1381-1383. Molbech, der benytter 2. udg., citerer fra 5. program (»Ueber die romantische Poesie«), § 22 (»Wesen der romantischen Dichtkunst, Verschiedenheiten der südlichen und der nordischen«), hvor Jean Paul skriver: »Das Romantische ist das Schöne ohne Begrenzung, oder das *schöne* Unendliche, so wie es ein *erhabenes* gibt«, *Vorschule der Aesthetik* bd. 1, s. 145.

I trykt udgave: Bind 17 side 59 linje 29

◀ **Kommer Forfatteren ... S. 419 fl.** : I fremstillingen af Baggesens lyriske poesi omtaler Molbech »de gamle Lovsanges, Hymners og Psalmers eiendommelige lyriske Charakter« og kommer derved til at tænke på Herders beskrivelse af hymnen. Molbech bringer stederne på da. s. 84f.; 59m,1. Han anfører også henvisningerne til den ty. forfatter Johann Gottfried Herder (1744-1803), dels til *Briefe zu Beförderung der Humanität*, samling 1-10, Riga 1793-97; 7. samling, 1796, s. 21 [-51], hvilket er det 82. brev (»Christliche Hymnen«), dels til afhandlingen »Ueber die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker in alten und neuen Zeiten. Eine Preißschrift« [1778] i *Johann Gottfried von Herder's sämtliche Werke. Zur schönen Literatur und Kunst*, udg. af Johann von Müller, bd. 1-12, Tübingen 1805-09; bd. 9, 1807, s. 418-422, især 420, hvilket er kap. 2 (»Wirkung der christlichen Poesie auf die Sitten der Völker«) i afhandlingens tredje afsnit (»Welche Veränderung geschah mit der Poesie in den mittlern und neuen Zeiten? Und wie wirkt sie jetzt«). SK ejede Herders *Sämtliche Werke. Zur schönen Litteratur und Kunst* bd. 1-20, Stuttgart og Tübingen 1827-30, ktl. 1685-1694.

I trykt udgave: Bind 17 side 59m linje 1

◀ **Jean P. ligner det Romantiske ... udenfor os er stille** : citat fra s. 183, hvor Molbech dog sætter citationstegn omkring »en bævende Lyd ... er stille«. Han knytter an til 5. program, § 22, hvor Jean Paul skriver: »Es ist noch ähnlicher als ein Gleichnis, wenn man das Romantische das wogende Aussummen einer Saite oder Glocke nennt, in welchem die Tonwoxe wie in immer ferneren Weiten schwimmt und endlich

sich verliert in uns selber und, obwol aussen schon still, noch innen lautet. Eben so ist der Mondschein zugleich romantisches Bild und Beispiel«, *Vorschule der Aesthetik* bd. 1, s. 146. – **Efterlyden:** lyden, som bliver tilbage; genlyden, genklangen.

I trykt udgave: Bind 17 side 60 linje 20

◀ **er al Digting ... et større Tilkommende** : citat fra s. 183, hvor Molbech skriver: »Men om denne Poesie hedder det videre hos Jean Paul, at 'er al Digting et Slags Sandsigerkonst, saa er den romantiske Digting en *Ahnelse af et større Tilkommende, end her nede finder Rum*'.« Molbech knytter an til 5. program, § 22, hvor det hos Jean Paul hedder: »Ist Dichten Weissagen: so ist romantisches das Ahnen einer größern Zukunft als hienieden Raum hat; die romantischen Blüten schwimmen um uns, wie nie gesehene Samenarten durch das allverbindende Meer aus der neuen Welt, noch ehe sie gefunden war, an Norwegens Strand anschwammen«, *Vorschule der Aesthetik* bd. 1, s. 147.

I trykt udgave: Bind 17 side 60 linje 26

◀ **Man har derfor ... Ahnelsens Poesie** : Efter ovenstående Jean Paul-citat fortsætter Molbech: »Dette er unegtelig en af de Hovedtanker, vi bør holde fast ved, i at danne os Forestillingen om det Romantiske i Livet og i Konsten. Man har derfor ogsaa villet forklare det, saaledes som det ytrer sig i Poesien, ved at kalde den romantiske *Ahnelsens Poesie*; – et Udtryk, der, skøndt ofte anvendeligt, dog ikke synes omfattende nok«, s. 183f.

I trykt udgave: Bind 17 side 60 linje 28

◀ **Men betragte vi nu ... den første Plads** : citat fra Molbech s. 186.

I trykt udgave: Bind 17 side 60 linje 29

◀ **dernæst Digterkonst; Malerkonst; Plastik** : Molbech fortsætter ovenstående passage således: »efter denne følger *Digtekonsten*, rigere end hiin paa aandeligt Indhold og mere omfattende, men mindre stærk og dyb i det umiddelbare Udtryk; endelig efter Poesien følger *Malerkonsten*, og tilsidst *Plastiken*, som den mindst romantiske Konst af alle; ikke som om den ikke ogsaa gik ud paa at producere den skønne Form, besælet af aandeligt Liv; men fordi den mest behøver den begrænsende, materielle Masse, for at bringe dens Ideal til Anskuelse«, s. 186f. – **Plastik:** formkunst, billedhuggeri.

I trykt udgave: Bind 17 side 60 linje 38

◀ **Musiken ... tilhører vor Tid** : citat fra s. 187, hvor Molbech dog skriver: »aldeles tilhører den nyere Tid«.

I trykt udgave: Bind 17 side 61 linje 2

◀ **det nyere Malerie ... fuldstændige Colorit** : Molbech skriver s. 187: »Vi kiende vel ikke nok til de Gamles Maleri, for med Bestemthed at kunne sige, hvorvidt de havde naaet i at udvikle det romantiske Element i denne Konst; men efter Alt hvad der er levnet os af det antike Maleri, kunne vi dog neppe hverken tillægge de Gamle Kundskab om det Lysdunkle eller om en fuldstændig Colorit.« – **det Lysdunkle:** d.s.s. klardunkle (af fr. clairobscur); om tilstanden, som er midt imellem mørke og lys, således at genstandene er synlige, men med udviskede omrids.

I trykt udgave: Bind 17 side 61 linje 2

◀ **derimod tilhører netop Plastiken den gl. Tid** : Molbech fortsætter ovenstående passage: »Derimod er det netop *Plastiken* som, i dens eiendommelige, ideale Konstfuldkommenhed, saa aldeles tilhører den gamle Tid, og den græske Konstverden, at man selv ved det fortræffeligste, hvad den nyere Tid har frembragt af dette Slags Konstværker, ikke veed at tillægge det høiere Berømmelse, end at det nærmer sig – maaskee opnaaer de Gamles Mesterværker; men aldrig, at disse af nogen Nyere ere overgaaede, eller at den plastiske Formskønhed skulde paa en eiendommelig Maade, med høiere Ideal-Charakter, være fremstillet af den nyere Tids Konstnere«, s. 187f.

I trykt udgave: Bind 17 side 61 linje 4

◀ **Her kan det være fornødent ... meget rom: Stof** : SK sammentrækker Molbech s. 189, hvor der knyttes an til 5. program, § 22, som Jean Paul indleder med følgende passage fra 1. udg.: »Ursprung und Charakter der ganzen neuern Poesie lasset sich so leicht aus dem Christenthum ableiten, daß man die romantische eben so gut die christliche nennen könnte«, *Vorschule der Aesthetik* bd. 1, s. 141. Herefter udvider Jean Paul begrebet om 'det romantiske' til ogsaa at gælde dele af orientalske, især den indiske, og den oldnordiske litteratur; han nævner dog ikke den keltiske. – **at møde den Erindring:** at komme den erindring i møde, dvs. at påminde om.

I trykt udgave: Bind 17 side 61 linje 5

◀ **En anden Bemærkning ... ikke mindre formløs** : citat fra s. 198, hvor Molbech dog skriver: »hvilket vi modsætte det Antike, og hvilket vi ovenfor have henført til en friere, ubegrændset Virken af det aandelige Liv gennem Phantasien – vi kunne lægge til, gennem Følelse, Ahnelse, Tro paa det Oversandselige, Overnaturlige, Guddommelige – at dette Romantiske, siger jeg, ingenlunde maa forvexles med en udelukkende«. Parentesen er SKs.

I trykt udgave: Bind 17 side 61 linje 10

◀ **En anden ... Begivenhedernes Gang** : citat fra s. 200, hvor Molbech dog skriver: »i Menneskets Skiebner«. – **udsvævende**: som bevæger sig ud over de givne grænser.

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 5

◀ **Die Poesie der Troubadours ... Zwickau 1826** : Friedrich Christian Diez (1794-1876), ty. sprogforsker, professor i germansk og romansk filologi ved universitetet i Bonn. Værket indeholder et forord (s. V-XVI), efterfulgt af en hoveddel (»Poesie der Troubadours«, s. 3-282), en mindre del (»Ueber die provenzalische Sprache«, s. 285-328), samt et tillæg med poesi af fire troubadourer (s. 331-360). SKs excerpt knytter an til forordet og især hoveddelen, der består af følgende fem afsnit (samt en »Vorbemerkung«, s. 3-13, som SK springer over): »Geist und Schicksale der Poesie« (62,21), »Form« (67,9), »Inhalt« (69,41), »Erzählende und belehrende Poesie« (73,9), »Verhältniß zu auswärtiger Litteratur« (74,25). Forordet og den sidste del (74,37) berøres kun kort. Kun de betydningsændrende afvigelser i SKs excerpt vil i det følgende blive anført, altså ikke de mindre afvigelser i tegnsætning og ortografi. Alle forkortelser er i øvrigt SKs, ligesom Diez' udhævelser er udeladt. Signaturen *SKS-E* betyder, at der i den elektroniske version af kommentaren findes supplerende citatstof fra Diez.

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 18

◀ **Erster Abschnitt ... der Poesie** : titlen på 1. afsnit (62,18), s. 13-83, der består af følgende punkter: »Ursprung« (62,21), »Kunstschule« (s. 22-25) »Poetische Gesellschaften« (63,24), »Begriff von Troubadour und Jongleur« (64,2), »Kunstabereich der Troubadours« (64,23), »Kunstabereich der Jongleurs« (65,6), »Poetische Unterhaltungen« (65,28), »Lohn und Ehre der Sänger« (65,39), »Gönner der Poesie« (65,39), »Verfall und Untergang der Poesie« (66,1), »Zeiträume der Poesie« (66,11) og »Guiraut Riquier über die Hofpoesie« (66,31).

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 21

◀ **Ursprung** : Dette punkt (62,21), Diez s. 13-22, har følgende indhold: »Mangel an Zeugnissen darüber – Entwicklung der Kunstpoesie aus dem Rittergeist – Alter derselben – Entwicklung der Hofpoesie – Zeugnisse der Troubadours«.

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 21

◀ **Folkepoesien er overalt ... af samtidige Skribenter** : SK oversætter med få afvigelser Diez s. 14,26-16,5; *. I en note giver Diez teksteksempler og litteraturhenvisninger for at forklare betegnelserne »joculatores ... mimi«.

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 22

◀ **Men i Tidens Løb ... det sydlige Frankrig** : SK resumerer Diez s. 17; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 36

◀ **Kort efter ... tidligere Spor** : SK oversætter og sammentrækker Diez s. 17,18-25; *. – Korstogene var de krigstog, som Vesteuropas kristne stater foretog for at befri Jerusalem fra muslimsk herredømme. Det første korstog (1096-99) blev besluttet på kirkemødet i Clermont i Auvergne 1095 og indledtes året efter med bl.a. Raymond af St. Gilles (65,40) under fanen. Der fulgte endnu seks korstog (1147-49, 1187-92, 1202-04, 1228-29, 1248-54 og 1270), men da byen Acre faldt i 1291, havde de kristne ikke flere støttepunkter. Hele denne periode, hvor riddere og munke gjorde fælles sag mod den vantro fjende, og tusinder af pilgrimme valfartede til 'det hellige land', betegner en kulturel blomstringstid. – **Peire Rogiers**: provencalsk troubadour, født i Auvergne, forlod et embede som kannik ved domkirken i Clermont for som 'jonglør' at drage rundt fra hof til hof. Han virkede o. 1160-80, og var med til at præge tidens høviske normer; der er bevaret ni digte af ham.

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 39

◀ **af Litteratur ... mindre betydelige** : Diez opridser i forordet (62,18) feltets forskningshistorie, som begynder i 1575 med Johann Nostradamus' provencalske litteraturhistorie (63,26). Da dette værk i 1710 blev oversat til italiensk i en kommenteret udgave af G.M. Crescimbeni, opstod et nyt kildeskrift, der for

første gang bragte en samling lieder på det oprindelige sprog. I 1724 udgav Antonio Bastero første bind af et større anlagt arbejde, der bl.a. skulle indbefatte en provencalsk ordbog med kildebelæg; de følgende bind udkom dog aldrig. Endelig i midten af det 18. årh. indsamlede La Curne de Sainte-Palaye et nyt kildemateriale, der blev grundlaget for den litteraturhistorie om troubadourdigterne, som abbed Millot udgav på fransk i 1774. Det er disse fire bøger, SK sigter til som »en Mængde mindre betydelige«. Diez fortsætter herefter med at omtale den nyere litteratur, som SK anfører i marginen.

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 1

◀ **Raynouard ... Paris 1816-21. VI B.** : Diez omtaler værket s. Xf.; 62m,4. – François Juste Marie Raynouard (1761-1836), fr. filolog, der med *Choix des poésies originales des Troubadours* bd. 1-6, Paris 1816-21, var en af de første til at udgive troubadourernes digtning. Raynouards værk indeholder, som Diez også anfører, dels en stor samling tekstkritiske bearbejdelser (med fr. overs.) af den provencalske poesi, dels en udførlig gl. provencalsk grammatik og sproghistorisk oversigt. Dette værk fungerer hos Diez som det standardværk, hvortil der som regel henvises, når der bringes digte.

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 4

◀ **Adrian (Prof: i Giesen) »Grundzüge ... Gramatik 1825«** : Diez omtaler værket s. X i en note til beskrivelsen af Raynouards første bind indeholdende grammatikken; 62m,6. – Johann Valentin Adrian (1793-1864), ty. forfatter og sprogforsker, 1823-27 professor i nyere sprog og litteratur ved universitetet i Gießen, hvor han udgav *Grundzüge zu einer Provenzalischen Grammatik, nebst Chrestomathie*, Frankfurt am Main 1825 [110 s.]. Ud over en provencalsk grammatik (s. 3-60) indeholder bogen en del betitlet »Provenzalische Lieder zur Uebung im Lesen und Uebersetzen« (s. 61-110).

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 6

◀ **Observations sur la langue ... A. W. v. Schlegel** : Diez omtaler værket s. XlIf.; 62m,8. – August Wilhelm von Schlegel (1767-1845), ty. filolog, kritiker, digter og oversætter, 1798 professor i Jena, holdt 1801-04 i Berlin, 1808 i Wien, en række forelæsninger over kunst og litteratur, der senere blev udgivet i hans kritiske hovedværk, hvori bl.a. Goethes *Faust* omhandles (89,18). I årene inden han fra 1818 blev professor i kunst- og litteraturhistorie i Bonn, havde han under ophold i Paris beskæftiget sig med den provencalske troubadourdigtnings håndskrifter, hvilket først resulterede i et essay om det franske sprog, dernæst i afhandlingen *Observations sur la langue et la littérature provençales*, Paris 1818 [122 s.], fotografisk optryk Tübingen 1971, som er direkte foranlediget af Raynouards troubadour-værk (62m,4). Til Schlegels poetiske produktion hører bl.a. en romance om den evige jøde (107,17).

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 8

◀ **Roche gude ... 1819** : Diez omtaler Roche gudes værker s. XIII; 62m. – Der sigtes til den tidligere fr. admiral Henri-Pascal Roche gude (1741-1834), der i Toulouse 1819 publicerede de to bind: *Le Parnasse occitanien, ou choix de poésies originales des Troubadours tirées des manuscrits nationaux*, indeholdende et længere forord og 198 digte med historisk-kritiske noter, og *L' Essai de Glossaire occitanien*, som foruden forordet består af en leksikalsk oversigt på 334 sider.

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 10

◀ **Leben und Werke der Trobadours ... Zwickau 1829** : *Leben und Werke der Trobadours. Ein Beitrag zur nähern Kenntniß des Mittelalters von Friedrich Diez*, Zwickau 1829 [XII + 616 s.]. Dette senere værk af Diez (62,18) indeholder en fremstilling af mere end 60 troubadourdigteres liv og værk samt en fortegnelse over samtlige troubadourer.

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 16

◀ **Fra hvilken Stand udgik denne Kunstpoesie?** : SK oversætter s. 19,27-28, hvor Diez selv stiller spørgsmålet; *. Diez svarer, som SK nedenfor anfører.

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 4

◀ **Offenbar gaben die Edlen ... der älteren Hofdichter** : citat fra Diez s. 19f. – **der Graf v. Poitiers**: greven af Poitiers, det navn, der figurerer på manuskripterne til de ældst bevarede troubadoursange, og som siden middelalderen er blevet identificeret med Guillaume (Guillem; Vilhelm) IX (1071-1127), der var 7. greve af Poitiers og 9. hertug af Aquitanien. Af denne 'tidligste' troubadour er bevaret 11 sange. – **der Vizgraf Ebles v. Ventadour**: dvs. Eble II af Ventadour, der var lensmand og ven af Guillaume; han findes omtalt hos flere troubadourer, men der er intet bevaret af ham. – **Guillem**: dvs. Guillaume, jf. ovenfor. – **Bernart v. Ventadour**: Bernard de Ventadour (el. Ventadorn; 2. halvdel af det 12. årh.) tilhører en 3. generation af provencalske troubadourer. Han kom fra fattige kår, blev knyttet til bl.a. grevehoffet i Toulouse og Henrik II's kongehof, og endte sine dage i et kloster. Der er bevaret 44 sange af ham, alle om høvisk

kærlighed.

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 5

◀ **poetische Gesellschaften** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 25-30.

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 24

◀ **Existerede saadanne?** : Diez stiller s. 25 spørgsmålet: »Waren bei den Troubadours förmliche poetische Gesellschaften üblich, die zu einer bestimmten Zeit oder gelegentlich Wettkämpfe anstellten und Preise ertheilten?«

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 24

◀ **Nei! ... Vedekamp i Digt** : SK sammentrækker Diez s. 25-29, hvor ovenstående spørgsmål besvares (63,24).

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 25

◀ **Unter die förmlichen ... der Troubadours** : citat fra Diez s. 29. – **den Tenzonen: 72,33.** – **Nostradamus ... Troubadours:** Johann Nostradamus (egl. Jean de Nostredame, o. 1507-77) *Les vies des plus celebres et anciens poetes provençaux, qui ont floury du temps des contes de Provence. Recueillies des oeuvres de divers autheurs nommez en la page suyvante, qui les ont escrites et redigees premierement en langue provençale, et depuis mises en langue françoise par Jehan de nostre Dame, Procureur en la cour de Parlement de Provence. Par lesquelles est monstrée l'ancienneté de plusieurs nobles maisons tant de Provence, Languedoc, France, que d'Italie et d'ailleurs*, udg. af Alexandre Marsilij, Lyon 1575; fotografisk optryk Hildesheim 1971 (62m,1).

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 26

◀ **Diesen eingebildeten ... von Liebeshändeln** : citat fra Diez s. 29f.

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 32

◀ **Der stärkste Grund ... erwähnt wird** : citat fra Diez s. 30.

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 35

◀ **Nordfrankreich besaß ... Stillschweigen übergegangen** : citat fra Diez s. 30, hvor Diez dog skriver: »Stillschweigen übergangen«.

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 37

◀ **Begriff von Troubadour und Jongleur** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 30-34.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 2

◀ **Nogle have villet ... af egen Lyst** : Diez indleder punktet: »Eine andere nicht minder gangbare Ansicht, welche die Troubadours als vornehme Dichter, die Jongleurs als ihre Diener betrachtet, bedarf hier gleichfalls einer Berichtigung«, s. 30. Herefter går han over til at give *sin* bestemmelse af hhv. jongløren og troubadouren: »*Jongleurs hießen alle diejenigen, welche aus der Poesie oder Musik ein Gewerbe machten*«, s. 31, og »*Troubadours nannte man dagegen alle, die sich mit der Kunstpoesie beschäftigten, weiß Standes sie immer seyn mochten, gleichgültig, ob sie zu eigner Lust, oder um Lohn dichteten*«, s. 32. – **fornemme Digtere:** dvs. digtere af høj social rang. – **Jongleurs:** jonglørerne, dvs. de omvandrede sangere og musikanter, der levede af at sætte musik til troubadoursangene og foredrage dem mod betaling, undertiden i en bestemt troubadours tjeneste. Ofte levede de som artister, cirkusfolk m.m. Diez tager flere steder i det følgende forskellen ml. troubadour og 'jonglør' op. – **Trobad. (...)** **Trob.:** troubadourer.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 2

◀ **I den Classe ... at ernære sig** : SK oversætter med mindre afvigelser Diez s. 33,22-34,2; *. – **Guillem v. Cabestaing:** Guillem de Cabestany (el. Guilhem de Cabestanh), provencalsk troubadour, der skrev o. 1180-1210, formentlig død efter 1212. Der er bevaret syv, måske ni, kærlighedsdigte af ham, som regnes til troubadourdigtningens bedste frembringelser. – **Pons v. Capdueil:** (Pons de) Capdueil el. Capduelh, stammede fra bispedømmet Puy-Sainte-Marie i Velay og skrev o. 1180-90. Der er af ham bevaret mindst 12 digte, herunder tre korstogsange, som vidner om hans deltagelse i det tredje korstog (62,39). – **Peurol:** Peirol, provencalsk troubadour fra Auvergne, som virkede fra slutningen af det 12. årh. til o. 1225. Han skulle have været en fattig ridder, men en af sin tids største troubadourer; der er bevaret 32 digte og 17 melodier af ham. – **Rambaut v. Vaqueiras:** Raimbaut de Vaqueiras, provencalsk troubadour, af lavadelig familie i

Provence, blev ridder og deltog bl.a. i det fjerde korstog 1202-04. Han virkede o. 1180-1210, bemestrede den trad. kærlighedslyrik og afprøvede nye former, bl.a. skrev han en 'descort' (69,29) i forskellige sprog. – **Peire Cardinal:** Peire Cardenal, provencalsk troubadour, stammede fra Puy-en-Velay, hvor han var af god familie, blev uddannet klerk, men opgav siden sin kirkelige løbebane. Der er bevaret næste 100 digte af ham, formentlig skrevet 1205-72; han skulle være blevet o. 100 år. Han var knyttet til flere hoffer, bl.a. Raymond VI's og Raymond VII's (65,40).

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 8

◀ **En anden Deel ... det frie Digter-Liv** : SK oversætter Diez s. 34,6-22; *. – **Folquet von Marseille:** Folquet fra Marseille (også Foulque), troubadour, købmandssøn fra Toulouse, skrev o. 1180-95; der er bevaret 27 digte af ham. Han indtrådte siden i cistercienserordenen, hvor han blev abbed, senere biskop, i hvilken stilling han forfulgte albigenserne (74,19). Han døde i 1232. – **simplere Stand:** lavere (social) klasse. – **Peire Rogier:** 62,39. – **Gaubert von Puicibot:** el. Jausbert de Puycibot, søn af en fattig godsejer i Limousin, troubadour, som virkede 1210-30. Der er bevaret 17 tekster (15 chansons, en tenson og en sirventes) af ham.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 14

◀ **Kunstbereich der Trobadours** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 35-40.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 23

◀ **Trob: d: i: Erfinder ... zum Volkdichter** : citat fra Diez s. 35. – **Trob:** troubadour (64,37). – **acc.:** akkusativ.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 23

◀ **Es bezieht ... gelten können** : citat fra s. 35, hvor Diez dog skriver: »Dem Roman und der Novelle«.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 26

◀ **Derfor klagede ... og Roman** : Diez bringer s. 35 en passage af Guiraut von Borneil (66,23), der forundrer sig over, at man skatter en fortælling højere end de ædle sange om ophøjede ting.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 36

◀ **Trob: søgte ... (art de trobar)** : SK sammentrækker og oversætter Diez s. 36,4-9; *. – **art de trobar:** provencalsk, kunsten at digte (opfinde). Af udtrykket 'trobar' (opfinder) er udledt såvel 'troubadour' som 'trouvère', der egl. betegner det at komponere (opfinde) digte.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 37

◀ **De fleste Trob: ... et Digt Dictat** : SK oversætter Diez s. 39,1-11 og 40,2-5; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 39

◀ **Kunstbereich der Jongleurs** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 40-46.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 6

◀ **Das Wort J: ... Spielmann oder Musiker** : citat fra Diez s. 40. – **prov.:** provencalsk.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 6

◀ **Jongleurernes Forretning ... f:u:a:** : SK oversætter Diez s. 41,1-7; *. – **Jongleurernes:** 64,2. – **Forretning:** beskæftigelse, virksomhed. – **Viola:** Jonglørernes 'viola' var et guitarlignende strengeinstrument med fx syv strenge, som man kunne stryge med bue el. knipse på ved at dreje et hjul. – **f:u:a.:** for uden andre. Diez fortsætter s. 42f. med at nævne over et dusin andre instrumenter.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 8

◀ **De ledsagede ... i sin Tjeneste** : SK oversætter Diez s. 43,5-14; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 11

◀ **Foruden ... foredrage Fortællinger** : SK oversætter i forkortet form Diez s. 45,1-3; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 15

◀ **Den, som forstod ... ogsaa forstaae** : SK oversætter Diez s. 45,21-46,6; *. Passagen fortsættes nedenfor. – **Comtaire**: (provencalsk) fortæller. – **Contrafazedor**: (provencalsk) efterligner, imitator. – **mimiske und Possenspiele**: jf. Diez, mimiske og farceagtige skuespil.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 16

◀ **die Künste des Seiltänzers ... den Lustigmacher** : citat fra Diez s. 46.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 22

◀ **poetische Unterhaltung** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 46-50.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 28

◀ **Hofferne og ... stor Gjestfrihed** : SK sammenfatter Diez s. 46,14-47,5; *. – **Trobad.:** Troubadourerne.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 29

◀ **Den Tid ... at vise sig** : SK sammenfatter Diez s. 48,10-18; *. – **Musici**: lat. musikere.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 30

◀ **Til Digtekunstens Spøg ... skaffe sig Indgang** : SK oversætter Diez s. 49,11-19; *. – **cortesia**: høviskhed, dvs. med egenskaber som en hofmand, (ridderlig) høflighed, belevenhed, elegance. – **mesura**: mådehold, selvbeherskelse, beskedenhed.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 33

◀ **Lohn und Ehre der Sänger** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 50-57.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 39

◀ **Gönner der Poesie** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 57-62.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 39

◀ **Blandt dem ... o:s:v** : Diez fremhæver især greverne af Provence (s. 57-59) og af Toulouse (s. 59f.) som troubadourernes velyndere, men nævner dog også fyrster fra Frankrig og Italien (s. 60f.). Fra Provence nævnes Raymond Berengar III (1167-81), sønnen Alfons II (1196-1209) og dennes søn Raymond Berengar IV (1209-45). Fra greveslægten af Toulouse (de syv med navnet Raymond) nævnes Raymond IV (greve 1088-1105), kaldet Raymond af St. Gilles, der gjorde grevskabet til et af de mægtigste i tiden (62,39); Raymond V (1148-95), der ved sit hof havde berømte troubadourer som Peire Rogier (62,39) og Bernart de Ventadour (63,5); dennes søn Raymond VI (1192-1222), der viklede slægten ind i albigenserkrigene (74,19), og til sidst dennes søn Raymond VII (1222-49), ved hvem grevskabet skrumpede betragteligt ind.

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 40

◀ **Verfall und Untergang der Poesie** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 62-69.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 1

◀ **Den kan man ... 1250-90** : SK sammentrækker Diez s. 62,17-18; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 2

◀ **Hofpoesien var en ... i Adelens Forarmelse** : SK oversætter Diez s. 63,28-64,9; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 2

◀ **Dette seer man ... anføres Exempl.** : Diez skriver s. 65: »Die Klage beginnt gegen die Mitte des dreizehnten Jahrhunderts.« Over de følgende sider giver han en række litterære eksempler på dette.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 9

◀ **Zeitraume der Poesie** : Dette punkt (62,21), Diez s. 69-74, har følgende indhold: »Eintheilung – Charakterzüge verschiedener Zeitabschnitte: der schwere Reim, die dunkle Rede, das erhabene und gelehrte Dichten«.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 11

◀ **1090-1140; 1140-1250; 1250-1290** : Diez formulerer sin inddeling s. 69: »Entwicklung, Blüthe, Verfall begründen drei merkliche Zeitabschnitte: der erste und letzte sind, so genau dieß möglich ist, bereits bestimmt worden, (von 1090 bis 1140 und von 1250 bis 1290); was in der Mitte liegt, macht den zweiten aus.« – Inddelingen af troubadourdigtingen i disse tre faser er stort set stadig gældende.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 12

◀ **Mærkelige ere visse ... paa sit Høieste** : SK oversætter Diez s. 70,22-31; *. – **Mærkelige:** bemærkelsesværdige, interessante. – **das schwere Reim:** 'det svære rim', dvs. de rim, der er sjældne og vanskelige at finde, også benævnt 'rimas caras' el. 'trobar ric', hvilke den provencalske troubadour Raimbaut d'Aurenga havde indført i midten af det 12. årh. og Arnaut Daniel bragt til det yderste. – **Arnaut Daniel:** provencalsk troubadour (2. halvdel af 12. årh.), født i Ribérac, studerede filosofi, og var i 1195 kendt for at skrive 'dunkelt'. Han har efterladt 18 lyriske digte og var helt frem i det 15. årh. hyppigt citeret.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 12

◀ **Fra Midten af ... fra Digterhaaben** : SK oversætter Diez s. 71,15-72,1; *. – **die dunkle Rede:** 'den dunkle tale' var en bevidst vanskelig tilgængelig stilart, også kaldet 'trobar clus' i modsætning til den lette og klare 'trobar leu'. – **Digterhaaben:** digterhoben, dvs. den store mængde af digtere.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 17

◀ **Dog havde begge ... af Samtidige** : Diez omtaler dette s. 72f.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 20

◀ **Endelig maa det ... und gelerhten Dichten** : SK oversætter og citerer Diez s. 73,15-17; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 21

◀ **Wenn schon Guiraut v. Borneil ... Doctoren der Poesie** : citat fra s. 73f, hvor Diez dog skriver: »Wenn schon Guiraut von Borneil, der auch hier genannt werden muß, von großen«, »als Gegenständen des Gesanges« og »verlangt er daher an einem andern Orte den Ehrennamen«. – **Guiraut v. Borneil:** Guiraut de Borneilh, provencalsk troubadour, virkede 1162-99 i Exideuil (Charente) og kaldtes i middelalderen for 'troubadourernes mester'. Der er bevaret 76 digte af ham, bl.a. nogle 'sirventes' (69,6), hvori han klager over riddertidens forfald. – **Guiraut Riquier:** provencalsk troubadour fra Narbonne (o. 1230-92), også kaldet 'den sidste troubadour', virkede ved flere hoffer, bl.a. hos Alfons X af Kastilien (1252-84), hvor han opholdt sig i mindst 10 år. Han har efterladt sig et omfangsrigt værk i mange genrer, bl.a. det didaktiske bønsskrift til Alfons X, i hvilket de forskellige digteres titulære rangstilling foreskrives.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 23

◀ **Guiraut Riquier über die Hofpoesie** : Dette punkt (62,21) findes Diez s. 75-83.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 31

◀ **Dette Værk ... vigtige Oplysninger** : SK knytter an til Diez s. 75,4-14; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 31

◀ **Han andrager ... kaldes Jongleurs** : Diez bringer s. 75-79 længere passager fra Guiraut Riquiers bønsskrift. Heri hedder det bl.a.: »Nicht minder schicklich wäre es daher, auch die Jongleurs durch besondere Namen zu Unterscheiden: es ziemt sich nicht, daß die Bessern unter ihnen die Ehre eines Namens entbehren, auf welche sie durch die That Anspruch machen können. Es heißt sie mißhandeln, wenn man sie mit Menschen ohne Kenntnisse verwechselt, die ein Instrument spielen und ihr Brot auf den Straßen betteln, um des Erwerbes willen die Schenken besuchen, und in keiner guten Gesellschaft sich zeigen dürfen; oder mit jenen, die sich überschlagen, Affen tanzen lassen und nichts von guten Sitten wissen«, s. 75f., og »Meine Meinung ist daher diese: Ihr, edler Herr König, steht so hoch an Ehre und Macht, Verstand und Wissenschaft, um diesen Mißbrauch abstellen zu können, und euch kommt dieß vor jedem andern König zu«, s. 77.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 35

◀ **Kongen befalder ... bør være beskaffne** : Diez bringer s. 79-83 nogle uddrag fra den erklæring, Kastiliens konge Alfons X udsender som følge af Guiraut Riquiers henvendelse. SK knytter først an til Diez s. 81,12-23; derefter til s. 81,24-83,1, hvor kongen dikterer distinktionen mellem 'jonglør', 'troubadour' og 'doktor i poesien'; *. – **Bouffons:** gøglere. – **Lombardiet:** område i Norditalien. – **Vers og Canzoner:** 69,4.

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 38

◄ **Form** : titlen på det 2. afsnit (62,18), Diez s. 84-121, der består af følgende punkter: »Vers« (67,9), »Strophe« (67,21), »Lied« (s. 90-95), »Reim« (68,3) og »Gattungsnamen der Gedichte« (69,4).

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 9

◄ **Vers** : Dette punkt (67,9), Diez s. 85-88, har følgende indhold: »Bau desselben – Versarten«.

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 9

◄ **Die Trobadours nennen ... nicht mehr sein** : citat fra s. 85, hvor Diez dog skriver: »ihn *môt*, d. h. Wort, wahrscheinlich aus« og »eine andere«.

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 9

◄ **Strophe** : Dette punkt (67,9), Diez s. 88-90, har følgende indhold: »Bau derselben – Zahl der Verse darin«.

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 21

◄ **cobla** : Diez indleder punktet »Strophe« s. 88: »Diese heißt *cobla*, d. i. Verknüpfung«. – **cobla**: gl. provencalsk ord for strofe, egl. sammenknytning (ty. Verknüpfung).

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 21

◄ **In dem Bau der Strophe ... Neuerung zu betrachten** : citat fra Diez s. 88f.

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 21

◄ **Men Formerne ... vare yndede** : SK oversætter og sammentrækker Diez s. 89,11-26; *. – **Petrarcs Sangbog**: Francesco Petrarca (1304-74), ital. humanist og digter, hvis formfuldendte, overvejende erotiske digte er blevet samlet i *Il Canzoniere*, som indeholder 317 sonetter (herunder de berømte til den elskede Laura), 29 canzoner og en snes digte i andre former. Det var gennem Petrarca, at sonetformen senere fik stor udbredelse. – **den spanske Cancionero**: Det sp. udtryk betyder 'en samling sange/digte af en el. flere digtere fra samme skole/periode (især om det 15. årh.'s hofpoesi)'. Det benyttes om de mange sp. antologier fra 15.-16. årh., oftest indeholdende en varieret mængde digte i faste former, bl.a. galante vers med forbilleder i den provencalske troubadourpoesi.

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 34

◄ **Zumpt's Grammatik, sjette Udgave. 1828. § 811** : Der sigtes til C.G. Zumpt *Lateinische Grammatik* fra 1818, som udkom i mange udgaver, jf. ktl. 1009-1010 (= 6. og 7. udg. fra Berlin hhv. 1828 og 1834). I 6. udg. fra Berlin 1828 findes det anførte sted § 811, s. 597.

I trykt udgave: Bind 17 side 67m linje 1

◄ **Die metrische Betonung ... von dem Wortaccente** : citat fra Zumpt, der dog if. 6. udg. skriver: »welchen diejenige«. – **Arsis**: betegner en lang stavelse, hvor stemmen hæves (modsat 'thesis'). Med de to gamle sprog sigtes til græsk og latin; fra disse sprogs komedietradition henter Zumpt sine eksempler.

I trykt udgave: Bind 17 side 67m linje 2

◄ **Schlegel sämtliche Werke 2^d B: p. 264-67** : henvisningen gælder en lille ekskurs i 15. forelæsning af *Geschichte der alten und neuen Litteratur. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812*, 2. udg, trykt i *Friedrich Schlegel's sämtliche Werke* bd. 1-10, Wien 1822-25, ktl. 1816-1825; bd. 2, 1822, s. 264-267. I dette afsnit retter forfatter og kritiker Friedrich Schlegel (1772-1829) opmærksomheden mod de særegne rim- og rytmeforhold, der kendetegner den ældre nationalsproglige poesi.

I trykt udgave: Bind 17 side 67m linje 8

◄ **Reim** : Dette punkt (67,9), Diez s. 95-103, har følgende indhold: »Geschlecht desselben. – Regeln über den Gebrauch des Reimes – Mannichfaltige Verschränkung desselben – Reim- und Wortspiele«.

I trykt udgave: Bind 17 side 68 linje 3

◄ **(rima) ... i Praxis** : Diez indleder punktet »Reim« s. 95: »Er heißt *rima*, ein Wort, welches manche von *rhythmus*, andere mit besserem Grunde aus dem Deutschen herleiten. Die Eintheilung des Reimes in zwei Geschlechter war schon den Troubadours bekannt, und ist wahrscheinlich von ihnen ausgegangen. Man nannte den zweisylbigen Reim weiblich, und den einsylbigen männlich«. Diez fortsætter med at udlede nogle regler af troubadourernes brug af rim. – **rima**: ital., flertal rime. Ordet blev tidligere ført tilbage til lat.

'rhythmus' (fra gr. *rhythmos*), men opfattes i nyere tid som et lån fra vestgermansk. – **mandlige og kvindelige Rim:** Også i dag skelnes mellem disse to former for enderim: det mandlige med trykstærk sidstestavelse, det kvindelige med tryksvag sidstestavelse. – **iagttag:** overholdt, efterlevede.

I trykt udgave: Bind 17 side 68 linje 3

◀ **Kun en bogstavelig ... er Sextinen** : SK oversætter Diez s. 96,8-16; *. – **Sextinen:** en 'sestina' er en kompleks digtform, hvis opfindelse tillægges Arnaut Daniel (66,12), og som blev flittigt benyttet af de provencalske digtere. Den består af seks strofer af hver seks verslinjer samt en afsluttende med tre linjer således, at de sidste rimende ord i den første strofes verslinjer efter et sindrigt mønster gentages i de flg. strofer.

I trykt udgave: Bind 17 side 68 linje 5

◀ **Überhaupt ist die Bestimmung ... der folgenden wiederholt** : citat fra s. 96-99, hvor Diez dog skriver: »einzelne Verse« og »folgenden Strophe« samt giver kildehenvisning efter »knüpfen sie zusammen« og »folgenden wiederholt«.

I trykt udgave: Bind 17 side 68 linje 10

◀ **Exempler paa ... anføres en Deel hos Diez** : SK sammendrager Diez s. 100,10-15; *. Diez' eksempler findes s. 100-103.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 1

◀ **Gattungsnamen der Gedichte** : Dette punkt (67,9), Diez s. 103-121, har følgende indhold: »Unterschied von Vers und Canzone – Canzonette – Halbcanzone – Cobla's – Sirventes-Canzone, gemischte Canzone – Klagelied – Tenzzone – Schäferlied und Kuhhirtenlied – Tag- und Abendlied – Descort – Breu doble – Retroensa – Ballade und Tanzlied – Runde – Sextine – Entschuldigung, Abschied, Räthsel, Turnierlied, Carrussel, Sermon, Predigt – Auslegung – Benennung des Romans, der Erzählung und des Sendschreibens«.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 4

◀ **Forskjellen mell. ... hos Diez** : Diez skriver s. 104: »Am schwierigsten ist der Unterschied zwischen *Vers*, *vêrs*, und *Canzone*, *cansôs* oder *chansôs*, zu bestimmen. Die Dichter reden häufig von beiden, als verschiedenen Dingen, und doch ist diese Verschiedenheit nicht wohl zu erkennen«. Diez bestemmer de to digtarter, først efter indholdet, dernæst efter formen: »(...) der Unterschied ist also in der Form zu suchen. Allein die Dichter selbst scheinen auf den formellen Unterschied nicht gehalten zu haben«, s. 105. – **Vers (vêrs):** betegner i troubadourdigtingen en bestemt digt- el. sangform, der kun vanskeligt kan skelnes fra den beslægtede 'canso'; 'vêrs' er dog ofte mindre kunstfærdigt i formen, mens selve udtrykket er af ældre herkomst. – **Canzone (cansôs ell. chansos):** det samme som 'canso', også 'chanson', der i den provencalske digtning betegner en kærlighedssang, et elskovsdigt, i fem el. seks strofer med god mulighed for variation og virtuositet. Den er forbilledet for den senere, ital. canzone.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 4

◀ **Modsætningen til Canzone ... sirventesca** : Diez skriver s. 111: »Den vollsten Gegensatz zur Canzone bildet das *Sirventes*, (*sirventês*, auch *sirventesc*, *sirventesca*)«, SK fortsætter nedenfor. – **Sirventes (sirventês ... sirventesca):** en 'sirventês' er et provencalsk lejlighedsdigt, som i alm. har formen til fælles med en canso (jf. ovenfor), men som modsat denne – i en skarp og ofte spottende tone – behandler alle andre emner end kærlighed, fx politiske, religiøse, moralske el. litterære forhold.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 6

◀ **worunter man ein Lob- oder Rüge lied ... verstand** : citat fra s. 111, hvor Diez dog skriver: »in öffentlichen«.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 8

◀ **En vigtig Plads ... to og to Stropher** : SK oversætter Diez s. 113,10-114,12; *. – En 'tenzone' el. prov. 'tenso' (af 'tendere', kæmpe, stride), til tider kaldet 'contenciôs' (samme betydning), er en provencalsk digtform, opstået i det 12. årh., skrevet i 'canso'-strofer, men udformet som en dialog og debat ml. to digtere, almindeligvis med afvekslende tema (kærlighed, politik el. litterær kritik) i hver strofe. Hvor 'tensoen' typisk tager afsæt i et spørgsmål, som den virkelige el. fiktive dialogpartner har stillet, dér begynder en 'partimens' (af 'partida', deling) el. 'jocx partitz' (fr. 'jeu parti', delt spil) typisk med, at digteren præsenterer to alternativer og beder den anden vælge. Beslægtet hermed er 'jocs d'amour' el. 'jocs enamoratz' (kærlighedsspil, elskovsleg), der har kærligheden som tema, og er knyttet til den høviske selskabsleg, kendt under navnet 'elskovshof', hvor et intrikat kærlighedsproblem behandles med juridisk

spidsfindighed og afgøres ved en regulær kendelse. Var der flere deltagere i en sådan strid, blev det også kaldet 'torneiamens' (turnering, dvs. en dyst).

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 11

◀ **Schäferlied ... pastorella** : Diez skriver herom s. 114: »Das *Schäferlied*, *pastoreta* oder *pastorella*, stellt ein Gespräch dar zwischen dem Dichter und einem Schäfer oder einer Schäferin, mit einer kurzen Einleitung begleitet. Es erscheint erst bei den Späteren, und bei diesen sehr häufig. Seine Form betreffend, so liebt es lange Strophen mit kurzen Versen.« – **Schäferlied**: ty. hyrdesang el. -vise; provencalsk 'pastoreta' el. 'pastorela', alm. 'pastourelle'. I denne digtform skildres typisk en dialog ml. en ridder og en landlig hyrdinde, hvor ridderen med sine tilnærmelser enten overvinder hende eller afvises; genren var især dyrket af de nordfranske trouvèrer.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 26

◀ **Taglied alba ... den Tagesanbruch erwünscht** : citat fra s. 115, hvor Diez dog skriver: »indem es«. – **Taglied alba**: 'Taglied', ty. morgensang, overs. af provencalsk 'alba', daggry. Digtformen 'alba' bygger på det faste tema: beklagelse af morgengryets komme og dermed de elskendes snarlige adskillelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 26

◀ **Abendlied ... Aften** : Diez skriver s. 115 i forlængelse af ovenstående: »in dem *Abendlied*, *serena* (von sers Abend) sehnt sich der Liebende nach der Ankunft des Abends.« – **Abendlied, serena**: Det ty. »Abendlied«, aftensang, er en overs. af provencalsk 'serena' (af 'sers', aften). Digtformen 'serena' bygger på, som Diez anfører, det faste tema: de elskendes længelsesfulde venten på aftenens komme.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 29

◀ **Et Digt ... var ham gunstig** : SK oversætter Diez s. 115,11-116,1; *. – **Descort**: (af 'discordia', splid, uenighed), lyrisk digtform, der modsat 'canso'en' (69,4) stræber efter uregelmæssigheden, det være sig i sproget (fx brug af flere mundarter), i forholdet ml. tekst og musik og i temaet (fx ulykkelig kærlighed). – **Guiraut v. Salignac**: Guiraut de Salignac, troubadour, hvis liv er ukendt; der er bevaret fire digte af ham.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 29

◀ **Det occitanske Sprog ... og Novellen** : SK oversætter Diez s. 119,21-120,1; *. – **Det occitanske Sprog**: det sydfranske, provencalske sprog; egl. er Provence kun en del af et større område, Occitanien, dvs. dér, hvor man talte langue d'oc el. occitansk. Den middelalderlige benævnelse langue d'oc, ligesom de samtidige nordfranske trouvères' langue d'oïl, henviser til sprogets udtryk for ordet 'ja' (= 'oc' hhv. 'oïl'). – **Rômans**: Diez har senere (73,21) et kapitel om romanen, der opr. betegnede ethvert værk på det romanske folkesprog.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 36

◀ **Indhalt** : titlen på det 3. afsnit (62,18), Diez s. 122-194, der består af følgende punkter: »Allgemeine Bemerkungen« (69,41), »Bemerkungen über die lyrischen Gattungen« (70,41), »Das Minnelied« (71,7), »Das Sirventes« (72,15) og »Die ténzone« (72,33).

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 41

◀ **Allgemeine Bemerkungen** : Dette punkt (69,41), Diez s. 122-135, har følgende indhold: »Geist der Liederpoesie – Ursprünglichkeit und Nationalität derselben«.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 41

◀ **Man kan ansee ... poetiske Standpunkt** : SK oversætter og sammentrækker Diez s. 122,26-123,12; *. – **og**: også.

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 41

◀ **Bevæger nu saaledes ... som altid interesserer** : SK oversætter Diez s. 125,12-20; *. Passagen fortsættes i det følgende. – **Ziirlighed**: pyntelighed; elegance. – **Indklædningen**: fremstillings-, udtryksformen. – **Vanthed**: efter ty. 'Gewandtheit', behændighed, færdighed.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 5

◀ **In diesem Stück ... der Betrachtung zu zerspringen** : citat fra s. 125f., hvor Diez dog skriver: »Poesie des Verstandes, als des Gefühles nennen«, »eine solche dar« og »das Empfundene dem Gefühle unmittelbar andeutet«.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 10

◀ **Mærkeligt er den ... er Ovid** : SK sammenfatter Diez s. 127,4-12; *. Diez tilføjer dog, at man også kendte til Cato (70,37) og Vergil (104,5). – **Mærkeligt:** bemærkelsesværdigt. – **Ovid:** Publius Ovidius Naso (43 f.Kr. - 17 e.Kr.), rom. digter, skrev i sin ungdom *Amores* (Kærlighedsdigte) og de fingerede kærlighedsbreve, *Heroides*. Fra samme periode stammer det (også i middelalderen) populære læredigt *Ars amandi* el. *Ars amatoria* (Elskovskunsten); et digt, hvis virkning han siden dæmpede med *Remedia Amoris* (Midler mod elskov). I manddomsårene skrev han storværket *Metamorphoses* (Forvandlinger).

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 28

◀ **I Modsætning til ... en betydelig Skat** : SK sammentrækker Diez s. 131,24-132,12; *. Passagen fortsætter nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 29

◀ **von Sagen und Fictionen ... also ächt national** : citat fra Diez s. 132.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 32

◀ **Man sagde ... og Blancaflor etc.** : SK oversætter Diez s. 132,26-29; *. Hos Diez tilføjes: »unglücklich verliebt wie Andrius, gewandt wie Rainart«, hvorefter der gives en række eksempler. – **tapper som Roland og Olivier:** den tapre sagnhelt Roland og hans besindige ven, Olivier, hvis blodige kamp mod den hedenske fjende er skildret i 'Rolandskvadet' (*Chanson de Roland*, o. 1100), et kendt heltedigt i Karl den Store-digtningen (jf. nedenfor). – **velgjørende som Alexander, Karl og Artus:** dvs. rundhåndet, generøs, som disse konger. De folkelige sagn om den makedonske konge **Alexander den Store** (356-323 f.Kr.) blev udformet af Pseudo-Kallisthenes i en gr. Alexander-roman (2. årh.), der gennem lat. bearbejdelser blev grundlag for den høviske heltedigtning. Albéric, fr. klerk fra Dauphiné, digtede i det 12. årh. en 'chanson de geste' over Alexander-romanens indhold; den blev overs. til ty. og atter til fr. og lat. heksametre (Gautier de Châtillon *Alexandrëis*, o. 1175). **Karl (I) den Store** (o. 742-814), fr. konge, rom. kejser, blev i sin nærmeste eftertid genstand for en eventyrlig, fortællende digtning, ikke mindst i de mange heltesange ('Chansons de geste'), der enten skildrede kongen og hans nærmeste, hans tro vasallers krigstog mod hedningene eller deres oprør mod kongen. Det ældste og mest kendte af disse digte er 'Rolandskvadet'; fra dette og andre fantastiske digte, der byggede på lat. krøniker, spredtes den fr. ridderdigtning ud over Europa. Den poetiske historie om **Artus el. Arthur**, keltisk hærfører (5. el. 6. årh.), blev tidligt skrevet af bl.a. Geoffrey af Monmouth i en lat. krønike, *Historia Regum Britanniae* (o. 1137), der i 1155 blev oversat til fr. (af Wace) i den versificerede *Roman de Brut*. Med afsæt i disse krøniker, men også i en udbredt folkedigtning, skabtes i det 12. årh. en rig, fr. Arthur-digtning (le cycle breton), hvis største forfatter var den fr. trouvère Chrétien de Troyes (2. halvdel af 12. årh.). Hos ham blev Arthur den retfærdige, høviske idealhersker, som ridderne søgte til for derpå at drage ud på eventyr, jf. bl.a. *Perceval ou Le conte du Graal* (o. 1190, 74,13) og *Ivain ou Le chevalier au Lion* (o. 1177-81), jf. nedenfor. – **viis som Cato:** sigter formentlig til Cato den ældre (234-149 f.Kr), også kaldet 'den vise' ('Sapiens'). I middelalderen blev han (fejlagtigt) betragtet som ophavsmand til en meget udbredt samling kongeregler, *Disticha Catonis*, formentlig forfattet i 3. el. 4. årh. e.Kr. – **høflig som Ivan:** dvs. høvisk som kongesønnen og Arthurridderen Ivan (Yvain) el. 'løveridderen', der efter at have brudt sit løfte om kun at drage på riddertogter i ét år sætter sin styrke og tapperhed ind på at hjælpe de nødstedte således, at han genvinder sin hustrus, Laudines, gunst. Ivans eventyrlige bedrifter er kendt fra Chrétien de Troyes' versroman (jf. ovenfor), men blev også o. 1203 gendigtet på ty. af minnedigteren (74m,6) Hartmann von der Aue. – **tro i Kjærlighed som Tristan og Isolt:** 74,13. – **som Floris og Blancaflor:** 74,13.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 37

◀ **Bemerkungen über die lyrischen Gattungen** : Dette punkt (69,41), Diez s. 135, opridses i al korthed inddelingen af de lyriske digte i tre arter; SK exciperer i det følgende resten.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 41

◀ **1) Das Minnelied ... Poesie zu rechnen** : citat fra Diez s. 135.

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 41

◀ **det er saaledes Forskjellen ... disse to Begreber** : sigter til den ty. digter og filosof Friedrich Schiller (1759-1805), der i *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1795) skelner mellem disse to begreber, der begge på én gang betegner livsopfattelser og æstetiske kategorier: Mens den 'naive' (med Goethe som forbillede) er naturbestemt (den *er* natur) og stoforienteret, så er den 'sentimentale' reflekteret (den *søger* den tabte natur) og formorienteret. Af et udateret, løst blad (*Pap.* I A 129) fremgår det, at SK kender Schillers begreber fra Molbechs forelæsninger (59,1), bd. 2, s. 233f.

I trykt udgave: Bind 17 side 70m linje 1

◀ **Das Minnelied** : Dette punkt (69,41), Diez s. 135-169, har følgende indhold: »Auseinandersetzung seiner Charakterzüge, nebst besonderen Bemerkungen über die allegorischen Namen, den Liederbotendienst, das Taglied, das Klagelied, die Romanze, das religiöse Lied und den Liebesbrief«.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 7

◀ **Først characteriseres ... med Exempler** : Dette sker hos Diez s. 135-139.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 7

◀ **Først hvad Erotiken angaaer** : SK oversætter Diez' indledning til følgende passage s. 139,13; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 9

◀ **Hier beegnet uns ... die Herzen verwundet** : citat fra Diez s. 139.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 10

◀ **Nu anføres ... ved Exemplerne** : Diez belyser s. 139-148 med en række citater troubadourernes kærlighedsopfattelse, bl.a. fremstillingen af Amor som en gudinde, altså ikke som traditionelt et drengébarn.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 16

◀ **Forsigtighed i ... nødvendig** : SK oversætter Diez s. 148,30-31; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 18

◀ **og heraf ... allegorisk Betegnelse** : SK oversætter Diez s. 149,23-28; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 19

◀ **Denne Delicatesse ... foredrog dem** : SK oversætter Diez s. 150,5-9; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 22

◀ **Af den sandselige ... er betegnende** : SK sammentrækker Diez s. 151,7-27; *. Det eksempel på genren alba (69,26), som Diez anfører s. 151f., lyder: »In einem Garten, unter'm Weißdornzelt / Ist die Geliebte mit dem Freund gesellt, / Bis daß des Wächters Warnungszeichen gellt. / 'Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // 'Blieb' es doch Nacht, o Gott, wenn das geschäh', / Der traute Freund nicht sagen dürft': Ade! / Der Wächter auch nicht Tag noch Morgen säh'. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // 'Schön süßer Freund, gehn wir die Wies' entlang, / Uns dort zu küssen bei der Vöglein Sang; / Der Eifersücht'ge mach' uns nimmer bang. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so Früh.' / Schön süßer Freund, ein neues Spiel uns winkt / Im Garten dort, wo manch ein Vöglein singt, / Wohlauf denn, eh' des Wächters Pfeife klingt. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // Ein sanfter Luftzug, der sich eben rührt, / Hat dort vom Freund, den Luft und Anmuth ziert, / Des Odems süßen Trank mir zugeführt. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // Hold ist die Frau, mit jedem Reiz geschmückt; / Von ihrer Schönheit ist die Welt entzückt; / Sie fühlt sich nur durch treue Lieb' beglückt. / 'Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so Früh.'«

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 25

◀ **Begejstringen for ... af den Elskede** : SK sammenfatter Diez s. 163,1-165,5; *. Ud over fem eksempler på omtalte begejstring bringer Diez i noten s. 165 hele tenzonen (69,11) ml. Bertran og Granet.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 30

◀ **Klagesange over ... Præstationer** : SK oversætter og sammentrækker Diez s. 167,12-16; *. Passagen fortsættes nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 39

◀ **Zum Kreise des Minnelieds ... bemerken ist** : citat fra s. 167, hvor Diez dog skriver: »Zu dem Kreise des Minneliedes«. – **Albas**: 69,26. – **Pastorellen**: 69,26.

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 40

◀ **Derpaa anføres ... særdeles smukt** : Diez bringer Marcabrus digt s. 168f.: »Im Garten an der Quelle Rand, / Wo Rasen grünte dicht am Sand, / Am Fruchtbäum, wo man Kühlung fand, / Der, voll von neu erwachtem Sang, / Im Schmuck der weißen Blüthen stand, / Da war's, wo einsam sich befand / Sie, die mir

keinen Trost gewährt. // Ein Fräulein in der Schönheit Zier, / Des Burgherrn Tochter, traf ich hier; / Sie freut sich wohl, so dacht' ich mir, / Am frischen Lenz und Liederklang / Und an dem grünen Luftrevier, / Und reden wollt' ich schon zu ihr, / Da, merkt' ich, war es umgekehrt. // Vom Weinen war ihr Aug' entstellt, Von Seufzern ihre Brust geschwellt: 'O Jesus – sprach sie – Herr der Welt, / Du bist an meinem Jammer Schuld, / Dein Schimpf hat mir mein Glück vergällt: / Denn all die Besten dieser Welt / Ziehn aus für dich, da du's verlangst.' // 'Dir hat sich auch mein Freund geweiht, / Den Anmuth zielt und Tapferkeit, / Nichts bleibt mir hier, als bittres Leid, / Als Thränen nur und Ungeduld. / Dem König Ludwig werd' es leid, / Der alles aufruft weit und breit, / Und mir nichts schafft als Herzensangst!' // Kaum merkt' ich, wie betrübt sie war, / So kam ich zu der Quelle dar, / 'O Schöne – hub ich an – fürwahr, / Vom Weinen wird die Haut getrübt, / Und Gram ist unnütz offenbar, / Denn wer es blühen läßt Jahr für Jahr, / Erfreut auch ein bedrängt Gemüth.' // 'Herr – sprach sie drauf – das mag wohl seyn, / Daß Gott von aller Noth und Pein / In jener Welt mich will befreien, / Er, der den Sündern oft vergiebt; / Doch hier büß' ich den Liebsten ein; / Auch ihn muß ich der Kälte zeihn, / Da er so weit von dannen zieht.'«. – **Marcabrun**: el. Marcabru, provencalsk troubadour (f. i begyndelsen af 12. årh.), af hvem 44 digte er bevaret, der formentlig er skrevet 1130-50. Han er kendt for sit artistiske mesterskab, men især for den kærlighedsskuffelse, kvindeforagt og kritik af adelen, som præger de fleste af hans digte.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 9

◀ **Det religiøse Digt ... have Værdie** : SK sammentrækker Diez s. 169,8-12; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 10

◀ **Kjærlighedsbrevene ... udmærker sig heri** : SK oversætter s. 169,22-25; *. – **Arnaut v. Marueil**: Arnaut de Marueilh fra byen Mareuil-sur-Belle i dep. Dordogne skrev 1170-90 og var en anset troubadour. Af ham er der bevaret 25 canzoner, 5 kærlighedsbreve og et didaktisk digt.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 12

◀ **Das Sirventes** : Dette punkt (69,41), Diez s. 169-186, har følgende indhold: »Seine Wichtigkeit für den Dichter – Wirkung, Charakter desselben – Gattungen, a) das politische, wohin das Kriegslied, der Aufruf, der Lobgesang und das Rügelied gehört – b) das persönliche – c) das moralische«.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 15

◀ **Ved denne Digteart ... svare for dem** : Diez beskriver dette s. 169-175.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 15

◀ **Diez inddeler Sirventes ... synderlig skarp** : Diez skriver s. 175: »Wir theilen das Sirventes in das politische, das moralische und das persönliche. Das erstere beschäftigt sich mit den Welthändeln, das zweite mit Sitten und Mißbräuchen, das dritte ist persönlichen Angelegenheiten gewidmet, und läßt sich zuweilen auch zu dem politischen rechnen, wie sich denn überhaupt die Grenzen der verschiedenen Abtheilungen nicht streng genug ziehen lassen«. – **Sirventes**: 69,6.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 23

◀ **til den første Art ... glødende Begeistring** : Diez skriver s. 176: »In dem *Kampflied* wird die Lust an Kampf und Fehde mit Begeistrung ausgedrückt, das Getümmel der Schlacht kräftig und wahr geschildert.«

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 25

◀ **og iblandt ... til Korstog** : Diez skriver s. 178: »Unter denjenigen Sirventesen, die einen *Aufruf* zu irgend einer Unternehmung zum Zwecke haben, steht das *Kreuzlied* oben an.« Herefter følger en nærmere beskrivelse. – **mærkes**: bemærkes. – **Korstog**: 62,39.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 27

◀ **Den personlige S: ... den politiske** : SK oversætter Diez s. 184,29-30; *. Herefter giver Diez en kort beskrivelse af denne digtart.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 28

◀ **Den moralske S: ... paa Geistligheden** : Diez beskriver denne digtart s. 185f.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 30

◀ **Die Tenzone** : Dette punkt (69,41), Diez s. 186-195, har følgende indhold: »Eigenthümlichkeit und Entstehung derselben – Abfassung – Art der Entscheidung«.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 33

◀ **Denne mærkværdige Art ... egen** : SK oversætter Diez' optakt til tenzonen s. 186,27-28; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 33

◀ **Wettgesänge sind zwar schon ... jener ganzen Zeit** : citat fra Diez s. 186f.

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 34

◀ **Er nu T: ... historisk bevises** : Dette diskuterer Diez s. 188-191.

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 4

◀ **Exemplar paa Themata ... anføres** : Diez skriver s. 192: »Aus der großen Menge von Streitfragen, die in den Tenzonen verfochten werden, mögen zur Charakteristik dieser Dichtart einige auf Liebe bezügliche hier folgen, welche zugleich einen weiteren Begriff von der *ars amandi* der Troubadours geben können.« – **ars amandi**: lat. elskovskunst, jf. titlen på værket af Ovid (70,28). Herefter anføres ni eksempler på »Themata«, dvs. emner el. stridsspørgsmål, fx 'hvad er størst, kærlighedens fryd eller lidelse?' og 'Må en kvinde gøre ligeså meget for sin elskede, som han for hende?'

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 7

◀ **Erzählende und belehrende Poesie** : titlen på det 4. afsnit (62,18), Diez s. 195-231, der består af følgende punkter: »Erzählende Poesie« (73,21) og »Belehrende Poesie« (74,23).

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 9

◀ **Offenbar enthielt ... zu sein schien** : citat fra s. 195f., hvor Diez dog skriver: »die besten Geister«, »andern empfahl«, »keine kunstmäßige« og »Lehrgedicht, das ihm in Betracht«. – **occitanischen**: 69,36.

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 10

◀ **Erzählende Poesie** : Dette punkt (73,9), Diez s. 198-217, består af følgende fire dele: »Romane«, »Novellen« (74,15), »Legenden« (74,15) og »Reimchroniken« (74,16).

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 21

◀ **a) Romane** : Denne digtart, Diez s. 201-214, beskrives under de tre afsnit: 1. »Girart von Roussillon«, 2. »Jaufre« (74,4) og 3. »Philomena« (74,6).

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 21

◀ **Girart v. Roussillon ... höher hinauf** : citat fra s. 201, hvor Diez dog skriver: »Reimfolge. Der Anfang fehlt; gleichwohl enthält das Werk über 8000 Verse. Noch Raynouard (II. 284) gehört es in den Anfang«. Diez' henvisning gælder Raynouard (62m,4) bd. 2, s. 284, hvor romanen dateres på denne måde. – **Girart v. Roussillon**: Den høviske roman (chanson de geste) *Girard de Roussillon*, skrevet på en blanding af fr. og provencalsk, er overleveret i seks forskellige manuskripter, hvoraf det udførligste (o. 10.000 vers) er nedskrevet i første halvdel af 13. årh.; værkets opr. skikkelse er sikkert langt ældre. Romanen handler om Girard, kendt fra Karl den Store-digtningen (70,37), der slutter sig sammen med Karl Martel for at besejre de hedenske arabere ved Rom, så de af kejseren af Konstantinopel belønnes med hans to døtre. Men da Karl tager den datter, der var tiltænkt Girard, ender de to i en lang krig mod hinanden.

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 21

◀ **Es soll hiermit ... so gut wie keine** : citat fra noten s. 195f., hvor Diez dog skriver: »von der Form« og »Melodien erforderte«. – **Uhland**: Ludwig Uhland (1787-1862), ty. digter. – **die Musen 1812 3s Quartal**: *Die Musen. Eine norddeutsche Zeitschrift*, udg. af Friedrich Baron de la Motte Fouqué og Wilhelm Neumann, 3. kvartal, Berlin 1812, fotografisk genoptryk Nendeln 1971. Heri findes s. 59-109 Uhlands afhandling »Ueber das altfranzösische Epos«; den afsluttes i følgende kvartalsnummer s.a. (s. 101-155) med prøver på den oldfranske digtning.

I trykt udgave: Bind 17 side 73 linje 22

◀ **2) Jaufre ... der Tafelrunde** : citat fra s. 202, hvor Diez efter Raynouard (62m,4) bd. 2, s. 285-293, giver en kort karakteristik af *Jaufré*. – **Jaufre**: Denne episke digtning, senest fra begyndelsen af 13. årh., er med de knap 11.000 otte-stavellesvers med parvise rim en af de to bevarede 'romaner' i provencalsk sprogdragt (den anden er *Flamenca*, o. 1235). Romanen, der er skrevet af to forfattere, om hvem man intet ved, er ironisk i sin holdning til det høviske stof. Den handler om den unge ridder Jaufré, søn af Arthurridderen

Dovon, der tager kampen op mod den frygtindgydende Taulat de Rogimon, som har hånet og fornærmet kong Arthur. Jaufré sejrer og vinder tillige den skønne Brunissen (Brunesen).

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 4

◀ **3) Philomena ... geschrieben** : citat fra s. 206, hvor Diez dog skriver: »Carcassonne«. – **Philomena:** Denne krønike, *Philomena*, ikke at forveksle med Chrétien de Troyes' værk af samme navn, har fået navn efter sin implicitte forfatter, en munk fra Karl den Stores tid, der skulle have fået det hverv at nedskrive Karls bedrifter ved Carcassonne og Narbonne i Sydfrankrig, herunder hans grundlæggelse af et kloster, som fjenden, de hedenske arabere, ikke kunne indtage. Diez anfører en længere diskussion om værkets datering og kilder og knytter bl.a. an til Raynouds (62m,4) karakteristik bd. 2, s. 293f.; det stammer formentlig fra midten af 13. årh.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 6

◀ **Mit diesem Stücke ... zuschreiben lassen** : citat fra Diez s. 206.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 8

◀ **Herhen høre Historien ... og Blancaflor** : Diez omtaler de nævnte værker s. 206-213 og skriver bl.a.: »Hieher gehört die *Geschichte der schönen Maguelone*, welche von Bernart von Treviez, Stiftsherrn von Maguelone vor dem Ende des zwölften Jahrhunderts geschrieben worden ist«, s. 206f.; »Ferner läßt sich das frühere Daseyn eines Romanes vom *heil. Gral* oder von Titurel und Parcival erweisen aus der bekannten Erklärung unsers Wolfram von Eschenbach, der ausdrücklich einen Kyot, d. h. Guiot von Provence als den wahren Urheber nennt, und den Meister Chretien von Troyes, dessen Perseval sich erhalten hat, als Verfälscher der Mähre darstellt«, s. 207; »Nicht minder häufig sind die Anspielungen auf den Roman *Tristan und Iseut*«, s. 212; »Auch die Romane *Floris* und *Blancaflor* (...) sind zu alt, als daß sie aus dem Französischen übersetzt seyn möchten«, s. 213. – **Historien om den skønne Maguelone:** sigter til 'romanen' *Pierre de Provence et de la Belle Maguelone*, forfattet af Bernard de Treviez, stiftsherre på middelhavsøen Maguelone, i slutningen af 12. årh., gendigtet på fr. i midten af 15. årh., hvorfra historien siden i atter nye skikkelser har levet videre i de mange folkebøger. Diez knytter an til Raynouard (62m,4) bd. 2, s. 317f. – **Hist. om Titurel og Parcival:** sigter til gral-digtningens sagn om Titurel (fr. Tidorel), den første gralkonge, der blev betroet at tage vare på denne Guds helligdom, drikkebægeret fra den sidste nadver, og den to generationer yngre sagnhelt Parzival (fr. Perceval), der af moderen holdes i uvidenhed om ridderskabet, men alligevel ender som kong Arthurs betroede ridder på jagt efter den hellige gral og den kristne tro. Berømt blev Chrétien de Troyes' franske (ufuldendte) heltedigt *Perceval* (70,37), der o. 1210 blev gendigtet og udvidet på ty. af minnesangeren Wolfram von Eschenbach (104,23). Wolfram hævder selv, at han har benyttet en provençaler ved navn 'Kyot' som kilde, hvilket dog er stærkt omdiskuteret i den nyere forskning. I begyndelse af det 19. årh. var der en indgående debat om Wolframs værk *Titurel*, hvori bl.a. Docen (74m,2) og A.W. Schlegel (62m,8) deltog. – **Tristan og Iseut:** sigter til historien om den keltiske sagnhelt Tristan, der af sin onkel sendes til Irland for at hente dennes brud, den blonde prinsesse Isolde, og hvorledes de to ved en fejltagelse drikker en elskovsdrink, der binder dem uløseligt sammen og ender med begges død. Denne fortælling var i fr. middelalder kendt gennem flere Tristan-romaner, hvoraf kun fragmenter er bevaret. Et af disse er forfattet af trouvèren Bérout, et andet af den anglonormanniske digter Thomas, begge formentlig fra 1160'erne. En Tristan-roman af Chrétien de Troyes (70,37) er gået tabt. Disse digte blev tidligt oversat og gendigtet på flere sprog, bl.a. ty., hvor Gottfried von Strassburg o. 1219 forfattede sit mægtige kærlighedsepos om Tristan og Isolde. – **Floris og Blancaflor:** Historien om Flores og Blancaflor, der stammer fra en sengræsk kærlighedsroman, blev i middelalderen især kendt gennem den fr. versroman *Floire et Blancheflor* (o. 1170), snart efter oversat til bl.a. norsk og svensk. Kongesønnen Flores og hofdamedatteren Blancheflor vokser op sammen, elsker hinanden, men må skilles, da kongen vil have Flores gift med en kvinde af fornem stand. Blancheflor ender hos emiren i Babylon, der spærrer hende inde, for at hun senere kan blive hans hustru (i et år) og derpå dø. Dette forhindrer Flores, de bliver gift og ender som konge og dronning.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 13

◀ **b) Novellen** : Denne digtart (73,21) beskrives s. 214.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 15

◀ **af dem anføres 5** : nemlig: »1. *Allegorische Erzählung von Peire Vidal*«, »2. *Der gestrafte Eifersüchtige von Raimon Vidal*«, »3. *Das Minnegericht von demselben*«, »4. *Lanfranc Cigala's Erzählung von zwei Rittern*« og »5. *Antiphonor, die Dame und der Papagei von Arnaut von Carcasses*«.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 15

◀ **c) Legenden** : Under denne digtart (73,21) anfører Diez (s. 214-216) fem legender. I legenden (lat. 'legenda', noget der bør læses) fortælles om en helgens liv, død og undere, og den blev med sin

opbyggelige, kristne karakter opr. benyttet til oplæsning i kirken el. i klosteret på en helgens festdag.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 15

◀ **Reimchroniken** : Under denne genre (73,21) anfører Diez (s. 216f.) blot det følgende værk. Rimkrøniken er en på vers affattet historisk fremstilling, og genren var udbredt i middelalderen.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 16

◀ **Wir besitzèn nur ... Meister Guillem v. Tudela** : citat fra s. 216f., hvor Diez dog skriver: »Wir besitzen«. – Der sigtes til det fortællende digt, en art rimkrønike om Albigerserkrigen (jf. nedenfor), *Chanson de la Croisade contre les Albigeois* fra begyndelsen af det 13. årh.; som Diez også oplyser, var værket på hans tid endnu ikke udgivet. Det er forfattet af klerken Guillaume (Guilhem, Wilhelm) de Tudela, der døde o. 1214. Han var øjenvidne til korsfarernes togt gennem landet og påbegyndte maj 1210 sit værk om albigerserkrigen fra dens begyndelse til midten af 1213; efter hans død blev værket (de første 2.800 vers) fortsat af en anonym forfatter.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 16

◀ **Dette fuldstændig ... Forfatteren er et Øienvidne** : SK oversætter Diez s. 216,10-217,5; *. – **vedligeholdte**: jf. ty. »erhaltene«, også: velbevarede. – **Toulouses Beleiring ... et Øienvidne**: Da byen Albi og landskabet Albigeois i det 12. årh. opfattedes som kætteriets centrum, opstod udtrykket 'albigensere' om de mange mennesker i Sydfrankrig, som trådte i modsætning til kirken (især de gnostiske katarer). For at udrydde albigenserne blev der fra paveligt hold prædikeret korstog imod dem og deres forsvarer, den mægtige greve af Toulouse, Raymond VI (65,40). I 1209 rykkede en talstærk hær under Filip II Augusts navn (konge af Frankrig 1180-1223) mod greven, der kun ved at gøre bod og tilslutte sig korshæren kunne afværge stormen. Kampene fortsatte dog efter Filip II Augusts død, hvor dennes søn, Ludvig VIII (konge af Frankrig 1187-1226) belejrede Toulouse. Først i 1229 kom freden i stand, og da måtte Raymond VII (65,40), der i 1222 havde efterfulgt sin far, ikke kun indvilge i at støtte inkquisitionen, men også afstå 2/3 af sine lande, dels til kirken, dels til kongen.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 19

◀ **Belehrende Poesie** : Dette punkt (73,9), Diez s. 217-231, består af tre dele: »Wissenschaftliche Gedichte« (74,23), »Moralische Gedichte« (74,23) og »Geistliche Gedichte« (74,24).

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 23

◀ **1) wissenschaftliche** : Denne digtart (74,23) beskrives s. 218-222.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 23

◀ **2) moralische** : Denne digtart (74,23) beskrives s. 222-229.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 23

◀ **3) geistliche Gedichte** : Denne digtart (74,23) beskrives s. 229-231.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 24

◀ **Verhältniß zu auswärtiger Litteratur** : titlen på det 5. afsnit (62,18), Diez s. 232-282, der består af følgende punkter: »Vorläufige Bemerkungen« (s. 232-239), »Altfranzösische Liederpoesie« (74,26), »Altdeutsche Liederpoesie« (74,26) og »Altitaliänische Liederpoesie« (74,31).

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 25

◀ **Altfranzösische Liederpoesie** : Dette punkt (74,25) findes Diez s. 239-255.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 26

◀ **Altdeutsche Liederpoesie** : Dette punkt (74,25) findes Diez s. 255-271.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 26

◀ **Hvad den sidste ... Meisterliedern 1817** : Diez omtaler de tre værker s. 255f.; *. Med den schweiziske digter Johann Jakob Bodmer (1698-1783), der fik betydning ved sine kritiske skrifter og udgaver af ældre schwabisk digtning og minnesangernes poesi, sigtes formentlig til J.J. Bodmer og J.J. Breitinger *Neue Kritische Briefe*, Zürich 1763. Dernæst sigtes til Jakob Ludwig Karl Grimm (1785-1863), ty. encyklopædisk sprogforsker, som bl.a. udgav *Ueber den altdeutschen Meistergesang*, Göttingen 1811 (74m,2). Til sidst

sigtes til den ty. litterat og forfatter Josef von Görres (1776-1848) og værket *Altteutsche Volks- und Meisterlieder aus den Handschriften der Heidelberger Bibliothek*, udg. af J. Görres, Frankfurt a. M. 1817, ktl. 1486 (på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 29. nov. 1836, jf. KA, D pk. 8 læg 1). Foruden indledningen (s. I-LXIV), hvortil der henvises, indeholder værket 132 sange.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 27

◀ **Die altitalienische Liederpoesie** : Dette punkt (74,25) findes Diez s. 272-282.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 31

◀ **Ueber die provenzalische Sprache** : Denne del (62,18) består af følgende punkter: »Herleitung des romanischen Sprachzweiges«, s. 285-291; »Princip der provenzalischen Mundart« (74,38); »Ansicht der Grammatik«, s. 293-312; »Wohlklang und Aussprache«, s. 312-318; »Geschichtliches«, s. 318-328.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 37

◀ **Princip der provenzalischen Mundart** : Dette punkt (74,37) findes Diez s. 291-293.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 38

◀ **Das Princip ... concentrirt werden** : citat fra Diez s. 291.

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 38

◀ **Univ: Bibliotheket** : Universitetsbiblioteket i København, officielt indviet 1657, havde indtil 1861 til huse på loftet af Trinitatis Kirke (se kort 2, C1). Fra 1834 var der åbent for udlån alle hverdage kl. 11-13 og for læsning i det i 1837 nyoprettede læseværelse kl. 11-14. Det var dog også muligt for de studerende at hjemlåne bøger.

I trykt udgave: Bind 17 side 74m linje 1

◀ **den er et Stridsskrift mod Docen** : Den 196 sider lange afhandling (74,27) er en detaljeret bevisførelse rettet mod den ty. forfatter Bernhard Joseph Docen (1782-1828), fra 1811 adjunkt og videnskabelig assistent ved videnskabsakademiet i München. Docen havde angrebet en afhandling om den ty. middelalderpoesi, som Grimm tidligere havde publiceret. Den litterære strid drejede sig især om bestemmelsen af – og forholdet imellem – minne- og mestersang (jf. nedenfor), bl.a. med inddragelse af digtkredsen »Sängerkrieg auf der Wartburg« (104,22).

I trykt udgave: Bind 17 side 74m linje 2

◀ **Minne og Mestersang** : Minnesangerne ('minne', ty. kærlighed, elskov) virkede i højmiddelalderen (12.-14. årh.) og deres poesi var beslægtet med provencalsk troubadour- og nordfransk trouvère-digtning. Minnesangen, hvori de høviske ridderidealer dyrkedes, kulminerede o. 1160-1220 og talte navne som Walther von der Vogelweide og Wolfram von Eschenbach (104,23). Heraf udviklede sig i 14.-16. årh. mestersangen, hvis udøvere var skolet i digtningens strenge og minutiøse regler; gennem øvelser ved håndværkergilder og poetiske selskaber kunne digteren stige i rang fra 'Schüler' til 'Meister'. Den kendteste mestersanger er Hans Sachs (1494-1576).

I trykt udgave: Bind 17 side 74m linje 6

◀ **Hoffmann Klein Zaches ... Berlin 1828. p. 30** : Der sigtes til den ty. forfatter Ernst Theodor Amadeus Hoffmanns (1776-1822) fantastiske eventyr *Klein Zaches genannt Zinnober, ein Märchen* (1819), optrykt i *E.T.A. Hoffmann's ausgewählte Schriften* bd. 1-10, Berlin 1827-28, ktl. 1712-1716; bd. 9, 1828, s. 1-126. SK citerer fra 2. kapitel, hvor situationen er denne: Da professor Mosch Terpin har afsluttet sin naturvidenskabelige forelæsning, vil den tungsindige student, Balthasar, straks søge skovensomheden, men han slipper ikke for følgeskab af sin snakkesalige ven, Fabian. Balthasar fortæller nu, hvor meget professorens natursyn er ham imod, hvortil Fabian leende tilføjer, at han da godt ved, at det ikke er forelæsningerne, men professorens smukke datter, Candida, der drager Balthasar; at det er forelskelsens sygdom, der styrer vennens sælsomme adfærd. Først føler Balthasar, at det, han troede var en dyb, hellig hemmelighed, bliver trukket frem i lyset som genstand for spot og latter, men dernæst gør han den af SK citerede erkendelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 75 linje 4

◀ **Erst jetzt fühlte ... Treiben gelegt** : citat fra Hoffmann s. 30; parenteser er SKs.

I trykt udgave: Bind 17 side 75 linje 5

◀ **Prinzessin Brambilla ein Capriccio nach Jacob Callot** : Hoffmanns fortælling *Prinzessin Brambilla, ein Capriccio nach Jakob Callot* (1820) findes optrykt i *E.T.A. Hoffmann's ausgewählte Schriften* (75,4) bd. 9, 1828, s. 127-282. I denne sælsomme maskerade findes humoren direkte tematiseret, fx i 3. kapitel, hvor Celionati i kredsen af alvorlige tyske kunstnere fortæller en myte, hvori den vise Hermod skaber kilden Urdar, hvis spejlblanke vand får den, der ser ned i den, til at bryde ud i en så befriende latter, at haven Urdars filosoffer fraråder folk at kigge ned i kilden, fordi det kan gøre dem svimle at se sig selv og verden vrangvendt. Efter myten forsøger den tyske maler Franz Reinhold sig med en fortolkning; han mener, at Urdarkilden er det, tyskerne kalder 'humor'.

I trykt udgave: Bind 17 side 75 linje 11

◀ **Dto Dto 8de Bind ... Makulaturblättern. p. 124** : Hoffmanns (ufuldendte) tobindsroman *Leben-Ansichten des Katers Murr nebst fragmentarischer Biographie des Kapellmeisters Johannes Kreisler in zufälligen Makulaturblättern* (1820-21) er optrykt i *E.T.A. Hoffmann's ausgewählte Schriften* (75,4) bd. 8, 1828 [XII + 492 s.]. Den citerede passage stammer fra 2. afsnit i 1. del, hvor der fortælles om kapelmester Johannes Kreisler som dreng og om den sære orgelbygger Abraham Liscovs interesse for knægten. – **Dto:** Ditto, dvs. samme udgave.

I trykt udgave: Bind 17 side 75 linje 15

◀ **Ein durchdringendes Verstand ... die geheimsten Winkel** : citat fra s. 124, hvor Hoffmann dog skriver: »ein durchdringender« og »dem Kampf«.

I trykt udgave: Bind 17 side 75 linje 17

◀ **Dto Dto 3ter Band. Die Serapionsbrüder ... i det Folkelige** : Der sigtes til det sidste af de tre bind i Hoffmann *Die Serapions-Brüder. Gesammelte Erzählungen und Märchen* (bd. 1-2: 1819, bd. 3: 1820), optrykt i *E.T.A. Hoffmann's ausgewählte Schriften* (75,4) bd. 3, s. 1-320. På s. 7-23 diskuterer de tre serapionsbrødre, Lothar, Theodor og Ottmar, folketroens djævel med udgangspunkt i et manuskript, som Lothar tidligere har forfattet, og som han nu overtales til at læse op.

I trykt udgave: Bind 17 side 75 linje 32

◀ **Ludvig Tieck^s Schriften ... Berlin 1828** : Ludwig Tieck (1773-1853), ty. forfatter, oversætter og udgiver. Hans trebindsværk *Phantasmus* fra 1812-16, der indholder en samling eventyr, fortællinger, skuespil og noveller, blev optrykt i 4. og 5. bd. af *Ludwig Tieck's Schriften* bd. 1-28, Berlin 1828 (bd. 1-15), 1843-54 (bd. 16-28); fotografisk optryk Berlin 1966, hvorfra der citeres fra bd. 4, s. 129f.

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 1

◀ **Es giebt vielleicht ... die ermüdenste Unterhaltung** : citat fra Tieck s. 129f. (jf. ovenfor). – **Dantes Allegorien:** sigter formentlig til den ital. digter Dante Alighieris (1265-1321) posthumt udgivne værk *Den guddommelige komedie* (opr. *La Commedia*, senere *La Divina Commedia*). – **Novalis sagt: nur die ... sein kann:** sigter til et fragment af den ty. digter og forfatter Novalis, pseudonym for Friedrich von Hardenberg (1772-1801), som er trykt i *Novalis Schriften*, udg. af Ludwig Tieck og Friedrich Schlegel, bd. 1-2, 4. udg., Berlin 1826 [1802], ktl. 1776 (på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 4. jan. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1)); bd. 2, s. 198. Det findes i afsnittet »Fragmente vermischten Inhalts« under gruppen »Moralische Ansichten« og lyder i sin helhed: »Die Geschichte Christi ist eben so gewiß ein Gedicht wie eine Geschichte: und überhaupt ist nur *die* Geschichte eine Geschichte, *die* auch Fabel seyn kann.«

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 3

◀ **Heyne (romantische Schule p. 20,)** : Heinrich Heine (1797-1857), ty. digter og kritiker. Der sigtes til *Die romantische Schule*, Hamborg 1836, ktl. U 63, som findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 16. feb. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1). S. 19-21 diskuterer Heine forskellen mellem den klassiske og den romantiske poesi og bemærker mod en gængs antagelse, at forskellen ikke ligger deri, at kun den klassiske poesi benytter en plastisk fremstilling: »plastische Gestaltung soll in der romantisch modernen Kunst, eben so wie in der antiken Kunst, die Hauptsache seyn. Und in der That, sind nicht die Figuren in der göttlichen Comödie des Dante oder auf den Gemälden des Raphael eben so plastisch wie die im Virgil oder auf den Wänden von Herkulanum? Der Unterschied besteht darin, daß die plastischen Gestalten in der antiken Kunst ganz identisch sind mit dem Darzustellenden, mit der Idee die der Künstler darstellen wollte (...) Anders ist es in der romantischen Kunst; da haben die Irrfahrten eines Ritters noch eine esoterische Bedeutung, sie deuten vielleicht auf die Irrfahrten des Lebens überhaupt; der Drache der überwunden wird, ist die Sünde; der Mandelbaum der dem Helden aus der Ferne so tröstlich zuduftet, das ist die Dreieinigkeit, Gott Vater und Gott Sohn und Gott Heiliger Geist, die zugleich eins ausmachen, wie Nuß, Faser und Kern dieselbe Mandel sind.«

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 26

◀ **Ueber Goethe's Faust ... Berlin 1830** : Der sigtes til den ty. forfatter og gymnasielærer Karl Ernst Schubarths (1796-1861) studier *Ueber Goethe's Faust*, Berlin 1830, 8^o [X + 385 s.], ktl. U 96. Bogen indeholder 12 forelæsninger over Goethes *Faust*, hovedsagelig over 1. del; Schubarth kendte ikke den fuldstændige version af tragediens 2. del fra 1831 (86,8). SK gennemgår i sin excerpt alle forelæsningerne, bortset fra den første, der omhandler Goethes liv og værk i almindelighed (76,31). Fra og med 3. forelæsning følger Schubarth Goethes *Faust* scene for scene. Kun de betydningsændrende afvigelser i SKs excerpt vil i det følgende blive anført, altså ikke de mindre afvigelser i tegnsætning og ortografi. Alle forkortelser er i øvrigt SKs, ligesom Schubarths udhævelser er udeladt. Signaturen SKS-E betyder, at der i den elektroniske version af kommentaren findes supplerende citatstof fra Schubarth.

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 27

◀ **Dedicationen ... Prologen i Himlen** : Disse tre stykker, der indleder Goethes *Faust*, behandler Schubarth i 3. forelæsning (s. 85-122), som SK siden vender tilbage til (89,27).

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 29

◀ **1ste Scene** : I 4. forelæsning (s. 113-147) behandles tragediens 1. scene, »Nacht«, hvor Faust i sit studerekammer gør status over sin hidtidige forskning ved universitetet og utilfredsstillet kaster sig over magien.

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 31

◀ **Göethes**: Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), ty. digter, naturforsker, teaterleder (91,10) og minister ved hoffet i Weimar. Han var en af sin tids mest indflydelsesrige forfattere, skrev bl.a. den berømte tragedie *Faust* og en længere selvbiografi (107,20). SK ejede *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-60, Stuttgart og Tübingen 1828-42 (ktl. 1641-1668, bd. 1-55, 1828-33, forkortet *Goethe's Werke*). Denne udgave kom i to formater; henvisningen gælder lommeudgaven (16^o), som stemmer overens med SKs egne henvisninger, men if. regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 10. feb. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1) skulle SK forinden have købt oktavudgaven. Af en tidligere regning fra C.A. Reitzel dateret 20. jan 1836 fremgår det, at SK tillige ejede en separatudgave, *Faust. Eine Tragödie von Goethe. Beide Theile in Einem Bande*, Stuttgart og Tübingen 1834, ktl. 1669, hvis paginering følger lommeudgaven.

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 31

◀ **weitschweifige** : Udtrykket sigter formentlig til, at Schubarth, s. 119-121, skitserer hele den verdenshistoriske ånd for derefter at forbinde resultatet med Faust.

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 32

◀ **berigede med Citater ... af Goethe** : Schubarth bringer s. 188f. efter sit resumé og som optakt til det følgende denne bemærkning af Goethe: »Erziehung heißt die Jugend an die Bedingungen gewöhnen, zu den Bedingungen bilden, unter denen man in der Welt überhaupt, sodann aber in besondern Kreisen existiren kann. Der Roman hingegen, und die Tragödie, die ihm gleicht, stellt das Unbedingte als das Interessanteste vor, gerade das grenzenlose Streben, was uns aus der menschlichen Gesellschaft, was uns aus der Welt treibt, unbedingte Leidenschaft; für die dann, bei unübersteiglichen Hindernissen, nur Befriedigung im Verzweifeln bleibt, Ruhe nur im Tod.« Citatet, hvis proveniens Schubarth ikke angiver, stammer fra artiklen »Gabriele von Johanne Schopenhauer« i Goethes *Ueber Kunst und Alterthum* bd. 1-6, Stuttgart 1818-32; bd. 4, hefte 1, 1823, s. 68. Tilføjelsen »und die Tragödie, die ihm gleicht« er Schubarths egen.

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 33

◀ **Derpaa viser han ... et underordnet Øiemeed** : SK knytter an til Schubarth s. 121f.: »Nun hat diese Gefahr, Leben und Wissen mit einander zu vermengen, nicht gehörig aus einander zu halten, und doch schicklich wieder auf einander zu beziehen, wie es die Wahrheit beider heischt, unsern Helden durchaus ergriffen. Dieß zeigt sich in jener Befassung mit der Magie und ihren Künsten. // Alle Magie und was ihr ähnlich ist, beruht auf einem falschen Bezuge des Wissens aufs Leben. Sie behandelt Natürliches nicht, wie es dem Geiste auf höchster Stufe erscheint, und ohne Interesse sich darstellen soll, sondern wie es der Mensch für willkürliche, eigennützige Zwecke am liebsten brauchen möchte und könnte. So Reichthum, allerlei erhöhten Lebensgenuß und ein verlängertes Leben aus dem Wissen zu ziehen, ist ihre Aufgabe. Nun hat die Magie wegen ihrer frohen, heitern Verbindung mit dem Leben viel Anlockendes. Auch ist sie eben dadurch nicht gerade falsch, sondern nur durch den Zweck, wornach sie das Wahre irrig behandelt. Und so können wir die Zauberer, Hexenmeister, Schwarzkünstler einer frühern, dunklern Zeit als Naturen im Allgemeinen betrachten, die das Richtige ahndeten, und, im Gegensatze einer gleichzeitigen scholastischen, bloß abstracten, todtenhaften Behandlung des Wissens, ungleich mehr auf dem rechten Wege waren. Aber sie übereilten es freilich, und verdarben es, indem sie diese lebendigere, naturgemäßere Gewaltigung der Dinge nur zu selbstischen Zwecken verwandten.«

I trykt udgave: Bind 17 side 76 linje 34

◀ **tantaliske** : forgæves, frugtesløse. Tantalus var en græsk sagnkonge, som af guderne blev dømt til evigt at plages af sult og tørst. I underverdenen stod han i vand til læberne og med en frugtgren hængende over hovedet. Når han ville drikke, trak vandet sig tilbage, og når han ville spise, trak grenen sig væk, jf. Homer *Odysseen* 11. sang, v. 582ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 8

◀ **Utaalmodighed, han vil favne Alt** : SK sammenfatter Schubarth s. 122,18-123,5; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 9

◀ **Han har følt ... som Guds Afbillede** : SK knytter an til Schubarth s. 124,23-125,11; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 9

◀ **Endelig kommer ... og egen Skuen** : SK sammenfatter Schubarth s. 125,15-23; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 14

◀ **Indem er erklært ... sich überall wiederholt** : citat fra s. 127f., hvor Schubarth dog skriver: »Beschränktheit« og »doch unergründlich«.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 15

◀ **Nu følger Citater af Goethes Værker** : På s. 130-145 bringer Schubarth en række passager fra Goethes værker, hvor han udtaler sig om de diskuterede emner: Først (s. 130-138) om magi, overtro, alkymi o.l.; dernæst (s. 138-141) om autoritet og menneskets selvforhold. Disse citater stammer alle fra den historiske del af Goethes *Zur Farbenlehre* (1810); de første i forbindelse med omtalen af Roger Bacon, Johann Baptist Porta og de alkymister, som fulgte efter Paracelsus; de næste under rubrikken »Autorität«. Jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 53, 1833, s. 88-108, 129-134, 143-148. Endelig (s. 141-145) om forholdet til troen og det religiøse, det kristelige; citaterne her er fra 12. bog af Goethes selvbiografi (107,20), jf. *Goethe's Werke* bd. 26, 1829, s. 99-103. Schubarth selv giver ingen nærmere henvisninger.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 27

◀ **Den følgende Scene ... Prædikebemærkninger** : I 5. forelæsning (s. 148-194) behandles tragediens 2. og 3. scene, dvs. »Vor dem Thor«, hvor Faust med sin videnskabelige assistent (famulus), Wagner, spadserer uden for byporten, hvor det folkelige liv blomstrer, og den første af de to »Studierzimmer«-scener, hvor Faust vender tilbage til sit studerekammer med den sorte puddelhund, der snart viser sig at være Mefistofeles. Resumeet af »Vor dem Thor« og de omtalte 'prædikebemærkninger' findes s. 148-156.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 30

◀ **Hvad Factumet med Hunden ... deres Modsætning** : Der sigtes til det sted i Goethes *Faust* (især v. 1147-1159, som Schubarth citerer), hvor Faust og Wagner får øje på den sorte puddelhund, og Faust spørger, om Wagner ikke kan se den ildstribede, den trækker efter sig i sit spor. Dette, svarer Wagner, må være et synsbedrag; han ser kun en sort puddelhund. Schubarth bringer s. 156-159 en længere passage fra Goethe, hvor det i tilknytning til stedet i *Faust* bl.a. hedder: »Hell und Dunkel, welche, eins oder das andere, auf das Auge wirkend, sogleich ihren Gegensatz fordern, stehen vor allen voran. Ein dunkler Gegenstand, sobald er sich entfernt, hinterläßt dem Auge die Nöthigung dieselbe Form hell zu sehen«, s. 157. Stedet findes trykt i »Nachträge zur Farbenlehre« i *Goethe's Werke* (76,31) bd. 60, 1842, s. 38. – **Dunkel**: mørke.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 31

◀ **Han (Goethe) ... den Opdagelse** : I tilknytning til scenen med puddelhunden indleder Goethe passagen, som SK i det følgende citerer, således: »Vorstehendes war schon lange, aus dichterischer«, s. 158.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 35

◀ **aus dichterischer Ahnung ... vorübereilenden Gestalt** : citat fra s. 158, hvor Schubarth dog skriver: »in halbem Bewußtseyn geschrieben, als bei«.

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 37

◀ **Man hat oft gesagt ... verneint** : citat fra s. 132, hvor Schubarth dog efter Goethe skriver: »ja was noch wunderlicher«. Citatet stammer fra den historiske del af Goethes *Zur Farbenlehre* (1810), hvor udgangspunktet er den eng. filosof Roger Bacon (o. 1214 - o. 1292); hos Goethe hedder det »das unläugbare

poetische«. Jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 53, s. 107.

I trykt udgave: Bind 17 side 77m linje 2

◀ **Rigtigt bemærker ... træder Mephistopheles op** : SK knytter an til Schubarth s. 164-166, hvor bevægelsen i Fausts indre beskrives; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 2

◀ **Derpaa følger nu ... Bonaparte etc.** : Schubarth diskuterer s. 166-179 betydningen af det onde; s. 170f. belyst ved Judas Iskariots forrådelse af Jesus i NT; s. 177-179 med verdenserobreren kejser Napoleon (Bonaparte) I (1769-1821) som eksempel.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 10

◀ **han mener ... overdreven Stræben** : Schubarth fører s. 179-186 sin teori om det onde tilbage på Mefistofeles i *Faust*. Jf. også Schubarths djævleteori (78m,4).

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 14

◀ **det jeg vilde kalde Ironien** : jf. andre af SKs samtidige optegnelser, fx de løse lapper *Pap.* I A 154, 239, 265; C 102; II A 38.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 17

◀ **hvad han anfører ... gjorde paa ham** : Schubarth bringer s. 186-190 en passage fra 1. bog af Goethes selvbiografi, jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 24, 1829, s. 41-44. Her fortæller Goethe, hvordan han som dreng oplevede efterretningerne om det kolossale jordskælv, der 1. nov. 1755 ramte Lissabon, hvorved 60.000 mennesker omkom, og hvor de overlevende var værgeløse over for de løsslupne mordere, røvere og voldsmænd. Goethe blev dybt grebet: Hvordan kunne den kærlige Gud styrte retfærdige og uretfærdige i samme fordærv. I tilknytning til dette fortæller Goethe, hvordan hans hjem året efter blev udsat for et raserende haglvejr, og hvordan han på denne måde kom til at kende GT's vrede Gud.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 21

◀ **og et Citat ... af ham** : Efter passagen om jordskælvet fortsætter Schubarth: »Aber auch noch auf manche andere Weise machte unser Dichter von einem solchen verneinenden, durch seinen grellen Widerspruch störenden Wesen häufig genug, und zwar in der Menschenwelt, Erfahrung, wie er denn bei Anführung eines solchen Falles gegen Ende seines Aufenthalts auf der leipziger Universität, die Bemerkung hinzugefügt«, s. 190. Herefter følger den passage fra 8. bog af Goethes selvbiografi (107,20), som SK citerer i det følgende, jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 25, 1829, s. 191. Schubarth giver ingen nærmere reference.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 23

◀ **Daß gewöhnlich ... empfindlicher wirke** : citat fra Schubarth s. 190. Hos Goethe, jf. ovenfor, hvor denne passage er en del af en længere sætning, hedder det: »am geistigsten bestimmt ist«.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 23

◀ **Med Hensyn til det Geisterchor** : I 6. forelæsning (s. 195-228) behandles den anden »Studierzimmer«-scene, hvori Faust slutter pagt med Mefistofeles og Mefistofeles forklædt som Faust rådgiver den stræbende student. Det kor af usynlige ånder, som der sigtes til, optræder efter en længere monolog, hvori Faust har forbandet hele tilværelsen. Nu synger koret (v. 1607-1626): »Weh! weh! / Du hast sie zerstört, / Die schöne Welt, / Mit mächtiger Faust; / Sie stürzt, sie zerfällt! / Ein Halbgott hat sie zerschlagen! / Wir tragen / Die Trümmern in's Nichts hinüber, / Und klagen / Ueber die verlorne Schöne. Mächtiger / Der Erdensöhne, / Prächtiger / Baue sie wieder, / In deinem Busen baue sie auf! / Neuen Lebenslauf / Beginne, / Mit hellem Sinne, / Und neue Lieder / Tönen darauf!« jf. nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 28

◀ **p. 82 i min Udgave af Faust** : jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 82f.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 29

◀ **Ein unsichtbares Geisterchor ... Lebenslauf zu beginnen** : citat fra Schubarth s. 196.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 32

◀ **Nu vil S. søge ... som heldbringende** : SK sammenfatter Schubarth s. 205,3-24; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 36

◀ **hvad Falck siger ... mod Hunde** : sigter til kapitlet »Goethe's wissenschaftliche Ansichten« i Johannes Falks (1768-1826) bog *Goethe aus näherm persönlichen Umgange dargestellt. Ein nachgelassenes Werk*, Leipzig 1832, hvor Falk i en samtale med Goethe lader denne fremføre sine naturfilosofiske betragtninger. Undervejs i Goethes redegørelse indskyder Falk: »Indem ließ sich ein Hund auf der Straße mit seinem Gebell zu wiederholten Malen vernehmen. Goethe, der von Natur eine Antipathie wider alle Hunde besitzt, fuhr mit Heftigkeit ans Fenster und rief ihm entgegen: 'Stelle dich wie du willst, Larve, mich sollst du doch nicht unterkriegen!' Höchst befremdend für Den, der den Zusammenhang goethe'scher Ideen nicht kennt; für Den aber, der damit bekannt ist, ein humoristischer Einfall, der eben am rechten Orte war!« s. 59.

I trykt udgave: Bind 17 side 78m linje 1

◀ **Sin Theorie om Djævelen (...) som den ... med Vorherre** : If. Schubarth er Goethes tegning af Djævelen, Mefistofeles, som Guds tjener original. Mefistofeles er nok en straffende ironi, der rammer den søgende Faust hårdt, men hensigten er ikke at tilintetgøre ham; han handler kun inden for den af Gud satte begrænsning. Hans virksomhed er gavnlig, for så vidt som Faust helbredes for sit fantasteri. Dette gennemgående tema hos Schubarth kommer også flere steder til udtryk i SKs excerpt, bl.a. SKS 17, 78,25ff., 81,37ff. og ikke mindst i forbindelse med 3. forelæsning, 89,28ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 78m linje 4

◀ **synes Schubarth ... ufordeelagtig Maade** : Efter en perspektivering af nydelsestemaet vender Schubarth s. 223 tilbage til teksten for at forklare nogle af de vanskeligheder, som findes i denne anden scene i studerekammeret: »Ich begreife darunter namentlich die Wette des Faust mit Mephistopheles, den Monolog des Mephistopheles über Vernunft und Wissenschaft, und die vernichtende Kritik des letztern über alles menschliche Wissen, insofern ein bedächtiger Leser daran Anstoß nehmen könnte, wie sich denn dieß vereinigt denken lasse, daß Mephistopheles Faust mit seinen Künsten zu verführen sucht, gleichwohl eine hohe Achtung vor der Vernunft ausspricht, und dann gleich wieder das menschliche Wissen nicht zum Besten kritisirt.« Der sigtes her dels til det sted (v. 1692-1697), hvor Faust ved et væddemål indgår pagten med Mefistofeles; hvis denne med nydelsens bedrag kan få Faust til opgive sin stræben, falde til ro og være tilfreds med sig selv, så har Faust tabt; dels sigtes til det sted (v. 1851-1867), hvor Mefistofeles iført Fausts lange kappe fremfører en monolog: »Verachte nur Vernunft und Wissenschaft, / Des Menschen allerhöchste Kraft, / Laß nur in Blend- und Zauberwerken / Dich von dem Lügengeist bestärken, / So hab' ich dich schon unbedingt - / Ihm hat das Schicksal einen Geist gegeben, / Der ungebändigt immer vorwärts dringt, / Und dessen übereiltes Streben / Der Erde Freuden überspringt. / (...) / Und hätt' er sich auch nicht dem Teufel übergeben, / Er müßte doch zu Grunde gehn!« *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 92f.

I trykt udgave: Bind 17 side 78m linje 10

◀ **Faust maatte naturligviis ... en saadan Character** : Schubarth skriver s. 205f.: »Mich dünkt, wir können im Ganzen die Art von Nemesis, von höherer Gerechtigkeit nicht verkennen, daß Faust auf das böse Princip treffen muß, nachdem er sich von dem wahrhaft Hohen und Würdigen der Welt und Natur unerbaut zeigt, nachdem ihn das Herrlichste, was das Schauen, das Wissen und der Glaube darbieten, unbefriedigt läßt, und statt aller Erhebung daran eine selbstquälerische Unzufriedenheit verfolgt. (...) Aber diese Nemesis würde doch nur eine gewöhnliche und daher ziemlich gemeine Wiedervergeltung seyn. Sie ist daher höher gestellt, und in der Angemessenheit zu dem Streben und Wollen eines solchen Charakters eingeführt.« Jf. her og i det følgende Schubarths djævleteori (78m,4).

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 1

◀ **Mephistopheles paatager sig ... skikkede Side** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 206,24-207,23; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 4

◀ **Nu behandler Mephisto ... Samvittighedsfred** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 208,17-209,14; *. – **avantage**: fr. fordel; udtrykket 'at være i avantage' betyder at være i en fordelagtigere stilling. – **daarligen**: dvs. som en dåre; på tåbelig vis; Schubarth skriver: »thörichter Weise«.

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 18

◀ **Spørge vi nu ... en let Nydelse** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 212,3-13; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 25

◀ **Naar vi nu ... psykologisk Mesterstykke** : SK oversætter Schubarth s. 214,18-25; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 29

◀ **Han styrter ham ikke ... være tjenligst** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 215,3-216,4; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 32

◀ **det Excentriske** : egl. det, som ligger uden for midtpunktet; det udskejende, sværmeriske, overdrevne.

I trykt udgave: Bind 17 side 79m linje 6

◀ **en Epicuræer** : Under sin tale om lysten og nydelsen fremhæver Schubarth selv (s. 222) den gr. filosof Epikur (341-270 f.Kr.) som én, i hvis verdensanskuelse nydelsen har stor og dyb betydning. SK sigter formentlig her til den epikuræiske opfattelse, at nydelse er fravær af det ubehagelige: »Fornøjelsernes højeste Grad er Bortværelsen af alt, hvad der smerter«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 508 (10. bog, 139).

I trykt udgave: Bind 17 side 79m linje 9

◀ **dog ikke alvidende Standpunct** : At Mefistofeles ikke som Gud er alvidende, fremgår af scenen her i studerekammeret, hvor han siger til Faust: »Allwissend bin ich nicht; doch viel ist mir bewußt« (v. 1582), *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 81.

I trykt udgave: Bind 17 side 79m linje 14

◀ **Kun maa denne ... forfinede Adspredelse** : SK oversætter Schubarth s. 216,5-217,14; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 3

◀ **Man tænke sig ham ... forlade Verden mere** : SK sammentrækker og oversætter Schubarth s. 219,21-221,5; *. – **Trylle og Komandostab**: 'stab', ty. stav, dvs. trylle- og kommandostav (SK har udtrykket fra Schubarth).

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 23

◀ **Hvad nu den ... hiint Ord af Mephisto** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 228,1-9, hvor forelæsningen afrundes med en betragtning over den student, der møder op på Fausts studerekammer, og som Mefistofeles forklædt som Faust tager imod; *. Her følger nedenstående citat.

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 29

◀ **Und immer zirkulirt ... rasend werden** : Mefistofeles' replik forekommer i 1. scene i studerekammeret (v. 1372f.), hvor optakten lyder: »Wie viele hab' ich schon begraben!«

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 35

◀ **Thi neppe er ... skjæggeløse Moders Søn** : SK oversætter Schubarth s. 228,12-15; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 37

◀ **De følgende Scener** : I 4. forelæsning (s. 229-254) omhandles først scenen i »Auerbachs Keller in Leipzig«, hvor Faust og Mefistofeles ankommer til Auerbachs kældere, en (faktisk eksisterende) knejpe i Leipzig. Her holder et lystigt selskab drikkegilde, hvilket de to gæster deltager i; Mefistofeles synger og tilbyder hver enkelt i selskabet dennes yndlingsvin, idet han borer hul i bordkanten, så de selv kan tappe den. Herefter omhandles næste scene, »Hexenküche«, hvor Faust tages med til heksens køkken for der at få en foryngelsesdrik. Inden heksen kommer hjem, og Faust får sin drik, underholdes han og Mefistofeles af en marekattefamilie, der passer på heksens trolddomssager, ligesom Faust i et tryllespejl ser den smukkeste kvinde.

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 40

◀ **Branders Sang om Rotten** : Før Mefistofeles og Faust ankommer til Auerbachs kældere, har Brander fra det lystige selskab sunget følgende sang (sidste verslinje i hver strofe fungerer som omkvæd): »Es war eine Ratt' im Kellernest, / Lebte nur von Fett und Butter, / Hatte sich ein Ränzlein angemäst't, / Als wie der Doctor Luther. / Die Köchin hatt' ihr Gift gestellt; / Da ward's so eng' ihr in der Welt, / Als hätte sie Lieb' im Leibe. // Sie fuhr herum, sie fuhr heraus, / Und soff aus allen Pfützen, / Zernagt', zerkratzt' das ganze Haus, / Wollte nichts ihr Wüthen nützen; / Sie thät gar manchen Aengstesprung, / Bald hatte das arme Thier genung, / Als hätt' es Lieb' im Leibe. // Sie kam vor Angst am hellen Tag / Der Küche zugelaufen, / Fiel an den Herd und zuckt' und lag, / Und thät erbärmlich schnaufen. / Da lachte die Vergiffterin noch; / Ha! sie pfeift auf dem

letzten Loch, / Als hätte sie Lieb im Leibe«, v. 2126-2149; *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 106

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 1

◀ **Mephisto^s Sang om Loppen** : På opfordring fra det lystige selskab synger Mefistofeles følgende sang: »Es war einmal ein König, / Der hatt' einen großen Floh, / Den liebt' er gar nicht wenig, / Als wie seinen eignen Sohn. / Da rief er seinen Schneider, / Der Schneider kam heran: / Da, miß dem Junker Kleider, / Und miß ihm Hosen an! // (...) // In Sammet und in Seide / War er nun angethan, / Hatte Bänder auf dem Kleide, / Hatt' auch ein Kreuz daran, / Und war sogleich Minister, / Und hatt' einen großen Stern. / Da wurden seine Geschwister / Bei Hof' auch große Herrn. // Und Herrn und Frau'n am Hofe, / Die waren sehr geplagt, / Die Königin und die Zofe / Gestochen und genagt, / Und durften sie nicht knicken, / Und weg sie jucken nicht. / Wir knicken und ersticken / Doch gleich wenn einer sticht«, v. 2211-2240; *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 110f.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 1

◀ **anstiller han en ... og mere satirisk** : Schubarth sammenligner de to sange s. 236-238, og det hedder bl.a.: »Noch ist eine wichtige ästhetische Frage zur Entscheidung zu bringen, ob das brandersche Lied von der geschwollenen Ratte, oder das Flohlied des Mephistopheles origineller, pikanter sey. // Meine Meinung darüber ist, daß das Rattenlied eine, wenn auch wohl angebrachte, doch ziemlich plumpe Verspottung selbstquälerischer Verliebtheit sey. (...) Daß Doctor Luther mit dem Ränzlein der Ratte in Verbindung gebracht wird, gehört mit in den frechen Geist des Liedes und in jene übermüthige Selbstüberhebung des Chorus der Gesellen, die des eigenen, sonst gefeierten Helden nicht verschont. // Das Flohlied des Mephistopheles ist um vieles seiner, geistreicher, satirischer. Es verhöhnt die Schadenfreude der Gesellen, indem es ihrem Plebejer-Sinn und Witz schmeichelt. Das ein Floh, dieses blutsaugende Thier, die Rolle eines Ministers spielt, ist schon ein beißender Gedanke (...).«

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 2

◀ **I Scenen i Hexekjøkenet** : Der sigtes til den scene i heksens køkken, hvor marekatteungerne ruller en stor kugle frem, som får marekattehannen til at udbrøde: »Das ist die Welt; / Sie steigt und fällt / Und rollt beständig; / Sie klingt wie Glas: / Wie bald bricht das? / Ist hohl inwendig. / Hier glänzt sie sehr, / Und hier noch mehr, / Ich bin lebendig! / Mein lieber Sohn, / Halt dich davon! / Du mußt sterben! / Sie ist von Thon, / Es gibt Scherben«, v. 2402-2415, jf. nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 4

◀ **p. 122 i min Udgave** : jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 122f.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 5

◀ **Sehr erbauliche ... zu müssen** : citat fra s. 244, hvor Schubarth dog skriver: »und Hohlheit irdischer Dinge!«

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 6

◀ **En saa barock Spøg ... i Tale og Handlen** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 252,17-253,8; *. - **Marrekaten og dens Familie**: 80,40.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 13

◀ **Nu følger Scenen med Margrethe** : I 8. forelæsning (s. 255-280) omhandles følgende syv scener: »Straße«, »Abend«, »Spaziergang«, »Der Nachbarin Haus«, »Straße«, »Garten« og »Ein Gartenhäuschen«. SK knytter an til Schubarths bemærkninger til 1. scene på gaden, hvor Faust forelsker sig i den unge, uskyldige Margarete (el. Gretchen), og til næste scene, hvor Faust og Mefistofeles om aftenen lister sig ind på Margaretes kammer og stiller et skrin fyldt med smykker ind i hendes skab, samt endelig til scenen i nabokonen Marthes hus, hvor Margarete fortæller om hændelsen med smykkeskrinet, inden Mefistofeles dukker op for at meddele Marthe, at hendes længe savnede mand er død, i det skjulte for at arrangere et møde mellem Faust og Margarete.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 24

◀ **hun er ... bemærker** : Med udgangspunkt i scenen, hvor Faust første gang møder Margarete på gaden, karakteriserer Schubarth hende s. 256: »Das Mädchen selbst, so jung und beschränkt es ist, übersieht ihn mit einem Blick, und macht sich unwillig von ihm los. Doch weh ihr, der Aermsten! Sie ist leider keine ... [SK fortsætter nedenfor]«.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 24

◀ **leider keine Kokette ... ist und bleibt** : citat fra Schubarth s. 256.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 25

◀ **Sandseligheden overrumpler ... blandt Bøger** : SK sammenfatter Schubarth s. 256f.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 32

◀ **Nu træder da ... at skrifte** : Efter Fausts korte møde med Margarete på gaden støder Mefistofeles til. Faust kræver, at Mefistofeles skaffer ham denne pige, hvortil Mefistofeles svarer: »Es ist ein gar unschuldig Ding, / Das eben für nichts zur Beichte ging; / Ueber die hab' ich keine Gewalt!« v. 2624-2626; *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 134. Schubarth omtaler kort stedet s. 260, men diskuterer s. 262f. nærmere, hvorvidt man skal tage Mefistofeles' undskyldning alvorligt, jf. kommentaren nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 35

◀ **Her anstiller nu ... sin Djævletheorie** : Schubarth skriver s. 262f.: »Hier dürfte Mancher fragen, ob es denn wohl dem Mephistopheles mit jener Erklärung der Unschuld Gretchens, und daß er über sie keine Macht habe, Ernst sey, oder ob er sich hierbei nicht bloß verstelle und spotte? Die Frage ist indessen nach des Dichters Sinn in vollem Ernste zu bejahen.« Schubarth fortsætter (s. 263f.) med en nærmere karakteristik af Mefistofeles, dvs. Djævelen (78m,4).

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 37

◀ **Scenen (p. 141 i min Udgave »Es ist ... dumpfig hie«)** : Der sigtes til det sted i »Abendscenen, hvor Mefistofeles og Faust har placeret smykkeskabet i Margaretes kammer og atter er forsvundet. Da Margarete træder ind i rummet med en lampe, bemærker hun den indestængte luft og udbryder, mens hun åbnet vinduet: »Es ist so schwül, so dumpfig hie / Und ist doch eben so warm nicht drauß'. / Es wird mir so, ich weiß nicht wie - / Ich wollt', die Mutter käm' nach Haus. / Mir läuft ein Schauer über'n ganzen Leib - / Bin doch ein thöricht furchtsam Weib!« v. 2753-2758; *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 141f.

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 41

◀ **in dem Weben ... baldige Ankunft** : citat fra Schubarth s. 267.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 1

◀ **Scenen mell. Mephisto og Marthe Schwerdtlein** : Der sigtes til scenen i nabokonens hus, hvor Marthe for sig selv beklager, at hun end ikke ved, om hendes forsvundne mand er død. Så ankommer Margarete, og snart efter møder Mefistofeles op for at meddele Marthe, at hendes mand er død. Mefistofeles besvarer alle Marthes spørgsmål om manden ved at opdigte en længere historie.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 15

◀ **p. 150 i min Udgave** : jf. *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 150, hvor Mefistofeles gør sin entré.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 16

◀ **at man ikke kan ... med Margrethe** : SK sammenfatter Schubarth s. 274,5-23; *. - **den tragiske Katastrophe med Margrethe**: 85,18.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 17

◀ **S: bemærker** : I 9. forelæsning (s. 281-310) behandles de syv scener: »Wald und Höhle«, »Gretchens Stube«, »Marthens Garten«, »Am Brunnen«, »Zwinger«, »Nacht. Straße vor Gretchens Thüre« og »Dom«. SK knytter kun an til Schubarths udlægning af scenen i Marthes have, hvor Margarete udspørger Faust om hans kristentro og betror ham sin afsky for Mefistofeles.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 26

◀ **p. 182 i min Udg.** : Der sigtes til samtalen mellem Faust og Margarete i Marthes have, hvor Margarete om Fausts ledsager, Mefistofeles, siger: »Der Mensch, den du da bei dir hast, / Ist mir in tiefer inn'rer Seele verhaßt; / Es hat mir in meinem Leben / So nichts einen Stich in's Herz gegeben, / Als des Menschen widrig Gesicht. // (...) // Seine Gegenwart bewegt mir das Blut. / Ich bin sonst allen Menschen gut; / Aber, wie ich mich sehne dich zu schauen, / Hab' ich vor dem Menschen ein heimlich Grauen, / Und halt' ihn für einen Schelm dazu! / Gott verzeih' mir's, wenn ich ihm Unrecht thu'!« v. 3471-3482; *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 182.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 26

◀ **Margrethes Angst for ... en Bebreidelse** : SK oversætter Schubarth s. 289,8-25; *. Passagen hos Schubarth følger efter et afsnit, hvori han peger på den angst, Margarete åbenbarer i samtalen.

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 26

◀ **Man kann sagen ... Grauen vor der Hölle** : citat fra s. 289f., hvor Schubarth dog skriver: »'ein gutes, unschuldiges Kind'«

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 38

◀ **Samtalen mell. de to Elskende angaaende Religionen** : Der sigtes til Fausts og Margaretes samtale, den såkaldte katekisationsscene, i Marthes have, hvor Margarete udspørger Faust om hans kristentro, jf. v. 3414-3468.

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 9

◀ **da bemærker Sch: ... den mere individuelle** : Schubarth skriver s. 293f.: »Es ist von diesem Gespräch im Allgemeinen zu sagen, daß sich der Unterschied, das Bedürfniß beider Geschlechter daran offenbare. Das Bekenntniß Faust's ist ein allgemeines. Er bekennt den Gott, der sich hinter der Hülle aller Religion offenbart, der ganzen Schöpfung, dem unermesslichen Weltganzen zum Grunde liegt, unter tausend Namen, vom Bedürfniß dem Bedürfniß angepaßt, derselbe bleibt. Gretchens Glaube dagegen ist nicht nur der Glaube einer bestimmten Religion, sondern wiederum der einer bestimmten, besondern Confession, nämlich der christkatholische Glaube.«

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 10

◀ **Derpaa gaaer han ... de forskjellige Confessioner** : Schubarth fremhæver s. 294-296, hvordan forskellige tiders nationale og individuelle åndskaracter afspejler sig i de religiøse konfessioner; således i den kristne religions tre hovedbekendelser (den græske, den romerske og den protestantiske) og i de forskellige trosretninger inden for protestantismen (den lutheranske, den reformerte, den calvinske, samt de senere sekter). Schubarth henfører på de næste sider denne tematik på Faust og Margaretes samtale om kristentro.

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 13

◀ **En Charakter ... al Forvirretheds Top** : I 10. forelæsning (s. 311-336) behandler Schubarth de sidste fem scener af tragediens 1. del: »Walpurgisnacht«, »Walpurgisnachtstraum oder Oberons und Titantias goldne Hochzeit. Intermezzo«, »Trüber Tag. Feld«, »Nacht, offen Feld« og »Kerker«. SK knytter især an til Schubarths omtale af scenen, der udspiller sig Valborgsnat, dvs. natten før 1. maj, hvor heksene if. folkelig overtro flyver til Bloksbjerg. Efter mordet på Valentin (85,18) flygter Mefistofeles og Faust, men dukker atter op ved festen på Bloksbjerg, hvor Faust efter dansen pludselig ser Margarete for sig (84,14); festen afsluttes med opførelse af skuespillet 'Valborgsnatsdrøm' (84,38). SK oversætter her Schubarth s. 316,4-26; *. - **so:** fejl for så. - **Bloksbjerg:** Navnet henviser til Brocken, det højeste bjerg i Harzen; det har også været brugt om andre bjerge i Tyskland, Ungarn og Sverige. - **Auerbachs Kjelder:** 80,40. - **Hexekjøkenet:** 80,40.

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 19

◀ **Det laae nemlig ... Vilkaarligheds Gebeet** : SK oversætter Schubarth s. 317,6-318,22; *. - **skuffende:** bedragende, illuderende.

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 32

◀ **Men den egl. ... almdl. Livsindskrænknings** : SK sammenfatter og oversætter Schubarth s. 318,23-321,3; *. - **den (...) Satans Streg ... spiller med F.:** Udtrykket 'at spille én en streg' betyder at udføre en snedig handling for at narre en anden. SK oversætter udtrykket fra Schubarth. - **hiin hemmelighedsfulde Vision af Gretes Skikkelse:** Der sigtes her og i det følgende til det sted, hvor Faust i Valborgsnat-scenen ser en bleg, smuk pige, der bevæger sig langsomt, som havde hun lænker om fødderne; sådan som Faust senere finder Margarete i fængslet. Han spørger Mefistofeles, om hun ikke ligner Margarete, hvortil Mefistofeles svarer, at det kun er blændværk, et livløst skyggebillede, hvis blik er farligt at møde. Da Faust fortsat ser Margarete for sig, kalder Mefistofeles ham en forført tåbe, da det netop er trolddomskunsten, at enhver i dette blændværk ser sin egen elskede. Nu ser Faust, at den skønnes hals som et smykke bærer en enkelt rød snor, hvilket jo skyldes, bemærker Mefistofeles, at hun er en halshugget, som også kan bære hovedet under armen. Jf. v. 4183-4209. - **centnersvære:** Vægtenheden 'centner' var oprindeligt 112 pund, men blev i løbet af det 18. årh. ændret til 100 pund. Dette sidste svarer til o. 50 kg, da der før 1839 gik 496 gram på et pund. - **Idol:** egl. afgudsbillede el. genstand for tilbedelse; skyggebillede, fantom. Udtrykket benyttes af både Schubarth og Goethe. - **enge:** af ty., snævre.

I trykt udgave: Bind 17 side 84 linje 14

◀ **Valpurgisnatsdrøm ... paa Bloksbjerg** : Scenen »Walpurgisnachtstraum« er det skuespil, der opføres Valborgsnat på Bloksbjerg, og som indeholder over 40 forskellige, fortløbende stemmer, der hver udtrykker sig i fire verslinjer. Inden stykket begynder, fortælles det (v. 4215-4220), at stykket er det sidste af de syv, der om natten har været opført, og at det både er skrevet og spillet af dilettanter. SK knytter her an til Schubarth s. 325f.; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 84 linje 38

◀ **Indem übrigen der Blocksberg ... der Weltgeschichte** : citat fra s. 327f., hvor Schubarth dog skriver: »folgenden Verlaufe«.

I trykt udgave: Bind 17 side 84 linje 41

◀ **og** : også.

I trykt udgave: Bind 17 side 85 linje 17

◀ **hvorledes herfra ... en real Tilfredsstillelse** : SK oversætter Schubarth s. 334,5-335,21; *. – **Valentin^S Mord**: sigter til scenen »Nacht. Straße vor Gretchens Thüre«, hvor Faust og Mefistofeles vil aflægge Margarete visit og under hendes vindue synger en sang. Pludselig springer den hjemvendte soldat Valentin, Margaretes bror, som har hørt, at søsteren er med barn, frem med en kårde; der opstår tumult, og under Mefistofeles' tilskyndelse falder Valentin for Fausts kårdestød. – **Feil**: forseelse. – **Gretes Elendighed**: Efter mordet på Valentin flygter Faust og Mefistofeles, og Margarete må flakke ulykkelig omkring. Da hun i sindsforvirring dræber sit (og Fausts) barn, dømmes hun til døden og ender i et fængsel, hvor hun – lagt i lænker – i vanvid og anger venter på sin bøddel. – **Brocken**: dvs. Bloksbjerg (83,19). – **real Tilfredsstillelse**: sanselig tilfredsstillelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 85 linje 18

◀ **Faust 2^{den} Deel ... de adspredte Fragmenter** : Omend Goethe allerede i 1790'erne havde udkastet en plan for 2. del af *Faust*, så var det først i 1825, at han for alvor tog fat. I aug. 1831 betragtede han det skrevne som afsluttet og forseglede det til udgivelse efter sin død. Men i jan. 1832 læste han dog det hele op for sin svigerdatter Ottilie og rettede forskellige ting i manuskriptet, og så sent som fem dage før sin død i marts 1832 skrev han i et brev, at han omgikkedes med tanken om at udfylde de huller i dramaets handling, som endnu fandtes. 2. del af *Faust* blev med sine fem akter trykt i 1832 som 1. bind af *Goethe's nachgelassene Werke*, der indgår som bd. 41 af *Goethe's Werke* (76,31). I en parentes på titelbladet oplyses det, at den blev fuldendt sommeren 1831. Når Schubarth i 11. forelæsning (s. 337-363) behandler tragediens 2. del, er det på grundlag af de dele, Goethe tidligere havde offentliggjort: I 12. bd. af *Goethe's Werke* fra 1828, s. 249-313, findes der efter tragediens 1. del trykt to tredjedele af 2. dels 1. akt, nemlig scenerne »Anmuthige Gegend« (86,40), »Kaiserliche Pfalz« med de to afsnit »Saal des Thrones« (86,40) og »Weitläufiger Saal« (86,40) samt begyndelsen af »Lustgarten«, hvorefter følger en afsluttende parentes med ordlyden: »Ist forzusetzen«. Derudover har Schubarth kendt den Helena-scene (87,1), der blev trykt under titlen »Helena, klassisch-romantische Phantasmagorie. Zwischenspiel zu Faust« i *Goethe's Werke* bd. 4, 1827, s. 229-307, og som siden udgør 2. dels 3. akt.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 8

◀ **Han gjør opmærksom paa ... af Digteren** : SK sammenfatter Schubarths indledning af 11. forelæsning s. 337,9-19; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 12

◀ **Han erindrer om ... var fuldført (...) men den anden Deel er det ikke** : SK sammenfatter Schubarth s. 338,5-19; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 16

◀ **Es irrt der Mensch, so lang er strebt** : citat fra »Prolog im Himmel« v. 317, hvor Herren siger dette til Mefistofeles; *Goethe's Werke* (76,31) bd. 12, s. 24.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 17

◀ **Ein guter Mensch ... wohl bewußt** : citat fra »Prolog im Himmel« v. 328f., hvor Herren siger til Mefistofeles, at han en dag vil sande dette.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 18

◀ **Ogsaa Mephisto ... slige Vildfarelser** : SK oversætter Schubarth s. 338,20-339,7; *. – **Middel- og**

Brændpunktet: midtpunktet.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 20

◀ **en Yttring af Goethe ... Mellemspillet »Helena«** : Passagen stammer fra Goethes artikel »Helena. Zwischenspiel zu Faust« i *Kunst und Alterthum* (76,33) bd. 6, hefte 1, 1827, s. 201.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 29

◀ **Darüber aber mußte ... Verhältnisse durchführen** : citat fra Schubarth s. 339.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 30

◀ **Scenen ved F: Opvaagnen** : 1. scene i 2. del, »Idyllisk landskab« (86,8), hvor Faust til alfernes sang falder til ro og med nye kræfter vågner op på en blomstrende eng, behandler Schubarth s. 340-343.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 40

◀ **ved Keiser-Hoffet og den store Hoffest** : De to scener ved kejserens palads (86,8), først i tronsalen, hvor Mefistofeles som kejserens nar lover at skaffe landet rigdomme, dernæst i den vældige sal, hvor der er fyldt med gæster til den store maskerade, behandler Schubarth s. 343-352.

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 40

◀ **Fragmentet Helena** : Dette stykke (86,8) om Fausts møde med den skønneste af alle kvinder, Helena, behandler Schubarth s. 352-363. Efter prins Paris' bortførelse af Helena, som gav anledning til den trojanske krig, vender hun befriet tilbage til sin fædrene borg i Sparta. Her modtages hun af Mefistofeles forklædt som den gamle, hæslige husholderske Forkyas, som fortæller hende, at hun selv er det offer, hendes mand, kong Menelaos, ved sin snarlige hjemkomst vil forlange. For at redde sit liv følger Helena Forkyas til den sikre, middelalderlige borg, hvor Faust er herre. Han forelsker sig, hun bliver dronning, og de får snart den kåde søn Euforion. Da senere Euforion i et forsøg på at flyve styrter til jorden, forlader Helena Faust for at følge sønnen i underverdenen.

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 1

◀ **I hvilken ... et Sted af Goethe ... at see Helena** : Schubarth citerer s. 353 følgende passage af Goethe: »Die Legende sagt, und das Puppenspiel verfehlt nicht die Scene vorzuführen: daß Faust in seinem herrischen Uebermuth durch Mephistopheles den Besitz der schönen Helena von Griechenland verlangt und dieser ihm nach einigem Widerstreben willfahrt habe. Ein solches bedeutendes Motiv in unserer Ausführung nicht zu versäumen war uns Pflicht, und wie wir uns derselben zu entledigen gesucht, wird aus dem Zwischenspiel hervorgehen. Was aber zu einer solchen Behandlung die nähere Veranlassung gegeben und wie, nach mannigfaltigen Hindernissen, den bekannten magischen Gesellen geglückt, die eigentliche Helena persönlich aus dem Orkus ins Leben heraufzuführen, bleibe vor der Hand noch unausgesprochen. Gegenwärtig ist genug, wenn man zugiebt, daß die wahre Helena auf antik-tragischem Cothurn vor ihrer Urwohnung zu Sparta auftreten könne. Sodann aber bittet man die Art und Weise zu beobachten, wie Faust es unternehmen dürfe, sich um die Gunst der weltberühmten königlichen Schönheit zu bewerben.« Passagen stammer fra »Helena. Zwischenspiel zu Faust« i *Kunst und Alterthum* (76,33) bd. 6, hefte 1, 1827, s. 202f.

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 1

◀ **efter en Exposition ... Fragment Givne** : SK knytter an til Schubarth s. 353-358. – **Exposition:** udvikling, fremstilling.

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 4

◀ **Naar vi nu overveie ... af al Skjønhed** : SK oversætter Schubarth s. 358,21-359,17; *. – **H: og F::** Helena og Faust.

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 5

◀ **Til Slutning gjør ... hele Værket** : I 12. forelæsning (s. 364-385) opridser Schubarth nogle grundideer, som han mener bør udfoldes i den fortsættelse, Goethe har varslet (86,8).

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 21

◀ **Wenn das Streben ... im Stande sei** : citat fra s. 384f., hvor Schubarth dog skriver: »doch gefälligen«.

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 24

◀ **Jeg vil nu ... S: Indledning** : I 2. forelæsning (s. 32-80, samt s. 80-84 (89,14)) giver Schubarth en almen indledning til Goethes *Faust*.

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 11

◀ **Han bemærker ... brugt Humor** : SK gengiver Schubarth s. 59,11-18; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 11

◀ **Eine humoristische ... Resultate null wird** : citat fra Schubarth s. 59f.

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 13

◀ **Han anfører ... liggende Dal** : SK knytter an til Schubarths eksempler s. 60,12-61,12; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 23

◀ **Was nun aber dieses ... wirken könnte** : citat fra Schubarth s. 61.

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 25

◀ **Jedenfalls wird ... entwickelt hat** : citat fra Schubarth s. 61f. i forlængelse af ovenstående.

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 34

◀ **Derpaa gjør han ... længselsfuld Humor** : Schubarth skriver s. 62 i forlængelse af ovenstående: »Wie sich nun aber aus jener Eigenschaft grösserer Kräftigkeit oder überwiegender Zartheit des Sinnes und Wesens der allgemeine Unterschied in der Poesie von naiver und sentimentaler Dichtung ergibt: so bildet sich hiernach außer dem verschiedenen Charakter und der Mannigfaltigkeit des Humors, welche durch die Gegenständlichkeiten bedingt wird, der Gattung nach ein mehr realistischer, naiver, und ein mehr ideeller, phantastischer, sehnsüchtiger Humor.« Distinktionen mellem naiv og sentimental digtning stammer fra Fr. Schiller (70m,1).

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 40

◀ **Der Unterschied ... sentimentale Humor** : citat fra s. 62, hvor Schubarth dog skriver: »theils Aufhebende«.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 1

◀ **fE. Jean Paul** : Schubarth skriver s. 62f.: »Ein nahe liegendes, allbekanntes, hochgeschätztes Muster für diesen letztern ist unser treffliche, köstliche *Jean Paul Friedrich Richter*.« – **Jean Paul**: (59,29).

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 9

◀ **Han viser ... en uskateerlig Gave** : SK sammenfatter Schubarth s. 64,13-65,2; *. – **uskateerlig**: uvurderlig (Schubarth taler om »eine unschätzbare, unverwüstliche Gabe«).

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 10

◀ **Fra pag: 80-84 ... den 2den Forelæsning** : nemlig i et såkaldt »Nachschrift«.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 14

◀ **En vis eensidig ... alle hans Værker** : SK sammenfatter Schubarth s. 80,18-81,2; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 15

◀ **Nu søger S: ... teatrale Fremstilling** : SK sammenfatter Schubarth s. 81,3-19; *. – **A:W: Schlegel**: 62m,8. Der sigtes til *Ueber dramatische Kunst und Litteratur* bd. 1-3 (del 1-2), Heidelberg 1809-11, ktl. 1392-1394; bd. 3, s. 401-404, hvor Goethes *Faust* omhandles; *.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 18

◀ **Han viser ... Indholdet i F.** : SK sammenfatter Schubarth s. 81,20-82,3; *. – **Lord Byron**: eng. digter (1788-1824), der i sit dramatiske digt *Manfred* (1817), som også Schubarth henviser til, lader sin samvittighedsplagede helt fremmane dæmoniske ånder, uden at de dog kan skænke ham den fornødne glemsel.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 22

◀ **I 3^{die} Forelæsning ... Prologen** : I 3. forelæsning (s. 85-112) behandler Schubarth de tre scener, der danner rammen om hele *Faust*, nemlig »Zueignung«, »Vorspiel auf dem Theater«, hvor den bekymrede teaterdirektør, den opgivende, højtstræbende digter og den tilskyndende gøgler taler om det forestående stykke, og endelig »Prolog im Himmel«, hvor Mefistofeles og Herren vædder om, hvorvidt Faust kan bringes til fald.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 27

◀ **mærkeligt** : vigtigt, interessant.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 28

◀ **p. 103 ... har udviklet** : SK sigter til Schubarth, der bl.a. fremhæver, hvordan Goethe s. 103,8-104,2 lader Gud og Djævelen, engle og dæmoner, træde frem side om side; *. – Schubarths djævelslære (78m,4). – **alt**: allerede.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 28

◀ **p. 106 ligeledes et Bidrag** : se kommentaren nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 30

◀ **Han gør opmærksom paa ... en anden Side** : SK knytter an til Schubarth s. 106,11-17; *. – **Klopstock**: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803), ty. digter; der sigtes til hans store epos *Der Messias* (1748-73). – **Milton**: John Milton (1608-74), eng. digter; der sigtes til det kendte epos *Paradise Lost* (1667). – **Byron i hans Kain**: Lord Byrons (89,22) episke drama *Cain* (1821).

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 31

◀ **Goethe mener ... Hiobs Bog** : SK sammenfatter Schubarth s. 106,18-107,9; *. – **Hjobs Bog**: Rammefortællingen i »Jobs bog« i GT er følgende: »En dag kom gudssønnerne og trådte frem for Herren; blandt dem var også Satan. / Herren spurgte Satan: 'Hvor kommer du fra?' Satan svarede: 'Jeg har gennemvandret jorden på kryds og tværs.' / Herren spurgte ham: 'Lagde du mærke til min tjener Job? Hans lige findes ikke på hele jorden; han er en retsindig og retskaffen og gudsfrygtig mand, der holder sig fra det, der er ondt.' / Satan svarede: 'Det er vel ikke uden grund, at Job er gudsfrygtig. / Har du ikke sikret ham og hans familie og hele hans ejendom på enhver måde? Du har velsignet hans arbejde, så hans hjerde breder sig ud over landet. / Men ræk din hånd ud og rør ved alt det, han ejer. Så skal han nok forbande dig op i dit åbne ansigt!' / Da sagde Herren til Satan: 'Nu får du magten over alt det, han ejer; men ham selv må du ikke række hånden ud imod.' Så forlod Satan Herren«, Job 1, 6-12.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 33

◀ **Resultatet bliver da ... gudd: Justits** : SK sammenfatter Schubarths karakteristik af Goethes opfattelse af Djævelen s. 107,23-108,8; *. – **Profos**: officiel betegnelse for en militær person, der varetog den korporlige afstraffelse af dømte.

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 35

◀ **en tidligere Excerpt udentvivi fra 35** : jf. en udateret optegnelse (*Pap.* I C 53) i en notesbog fra 1835, hvor SK knytter an til Stieglitz' (92,2) omtale af Lessings Faustfragment, jf. BB:12, s. 99,13ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 1

◀ **Lessing^s Bearbejdelse af Faust ... XXII Band p. 213-231** : Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. forfatter, dramatiker, kritiker og filosof. SK henviser til *Gotthold Ephraim Lessings sämtliche Schriften*, udg. af K.G. Lessing, J.J. Eschenburg og F. Nicolai, bd. 1- 31, Berlin 1793-1825; bd. 22, 1794, s. 213-230. På disse sider findes, fordelt på tre afsnit (jf. det følgende) det materiale, som er bevaret efter Lessings arbejde med Faust.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 2

◀ **et Brev fra Engel ... deriblandt til F.** : Første afsnit (s. 213-220) indeholder et brev til udgiveren, Lessings bror, K.G. Lessing, fra teaterdirektør, filosof og digter Johann Jakob Engel (1741-1802), hvori en scene fra Lessings Faustdigtning er meddelt. Brevet begynder: »Es ist ganz wahr, liebster Freund, daß Ihr seliger vortrefflicher Bruder mir verschiedene seiner Ideen zu theatralischen Stücken mitgetheilt hat. (...) Von seinem *Faust* indessen, um den Sie mich vorzüglich fragen, weiß ich noch dieses und jenes; wenigstens erinnere ich mich im Allgemeinen der Anlage der ersten Scene und der letzten Hauptwendung derselben«, s. 213.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 7

◀ **Han lader Scenen foregaae ... opmærksom paa F.** : Engel fortæller: »Das Theater stellt in dieser Scene eine zerstörte gothische Kirche vor, mit einem Hauptaltar und sechs Nebenaltären. Zerstörung der Werke Gottes ist Satans Wollust; Ruinen eines Tempels, wo ehemals der Allgütige verehrt ward, sind seine Lieblingswohnung. Eben hier also ist der Versammlungsort der höllischen Geister zu ihren Berathschlagungen. Satan selbst hat seinen Sitz auf dem Hauptaltar; auf die Nebenaltäre sind die übrigen Teufel zerstreut. Alle aber bleiben dem Auge unsichtbar; nur ihre rauhen mißstönenden Stimmen werden gehört. Satan fordert Rechenschaft von den Thaten, welche die übrigen Teufel ausgeführt haben; ist mit diesen zufrieden, mit jenen unzufrieden«, s. 214. Nu træder djævlene frem én for én og aflægger regnskab til Satan for deres misgerninger. Den fjerde djævel har dog intet bedrevet, men har fået en idé, hvormed han håber at kunne råde bod på det manglende. »Og det er?«, spørger Satan, hvorefter følger det svar, som SK nu afskriver. – **forstyrret**: ødelagt.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 10

◀ **Gott seinen Liebling zu rauben ... Volks würde** : citat fra s. 218, hvor Engel dog skriver: »ganz der Weisheit ergeben;«.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 16

◀ **Denne Djævel havde ... I skulle ikke seire** : Jf. s. 218f., hvor Satan begejstret spørger den fjerde djævel om hans videre plan, hvortil denne svarer: »Sieh, ich knirsche; ich habe keinen. – Ich schlich von allen Seiten um seine Seele; aber ich fand keine Schwäche, bei der ich ihn fassen könnte.« Dette får Satan til selv at overtage opgaven. »Und nun ist Satan viel zu voll von seinem Entwurfe, als daß er noch den Bericht der übrigen Teufel sollte hören wollen. Er bricht mit der ganzen Versammlung auf; alle sollen ihm zur Ausführung seiner großen Absichten beystehn. Des Erfolgs hält er bey den Hülfsmitteln, die ihm Macht und List geben, sich völlig versichert. Aber der Engel der Vorsehung, der unsichtbar über den Ruinen geschwebt hat, verkündigt uns die Fruchtlosigkeit der Bestrebungen Satans, mit den feyerlich aber sanft gesprochenen Worten, die aus der Höhe herabschallen: *Ihr sollt nicht siegen!*«

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 21

◀ **Nu kommer Udviklingen af Stykket** : Efter udviklingen af 1. scene går Engel over til at give et rids af hele stykket, idet han bemærker, at den yngling, som Satan vil forføre, er Faust. SK fortsætter nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 25

◀ **diesen Faust begräbt ... hat geben wollen** : citat fra s. 219f., hvor Engel dog skriver: »dem Augenblick, da sie sich seiner völlig versichern wollen,« og »lehrreichen Traum«.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 26

◀ **Nu var altsaa ... at forføre ham** : Jf. s. 220, hvor Engel i forlængelse af det foregående skriver: »Er ist jetzt fester in Wahrheit und Tugend, als jemals. Von der Art, wie die Teufel den Plan der Verführung anspinnen und fortführen, müssen Sie keine Nachricht von mir erwarten: ich weiß nicht, ob mich hier mehr die Erzählung Ihres Bruders, oder mehr mein Gedächtniß verläßt; aber wirklich liegt alles, was mir davon vorschwebt, zu tief im Dunkeln, als daß ich hoffen dürfte, es wieder ans Licht zu ziehen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 35

◀ **N^o 2** : Andet afsnit (s. 221-225) indeholder en skitse over Lessings *Doctor Faust*, bestående af et forspil samt fire optrin af 1. udtog (»Aufzug«).

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 39

◀ **mærkeligt** : interessant.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 39

◀ **Han lader ... derpaa en Djævel** : I 1. optrin befinder Faust sig i sit studerekammer, hvor han atter med en besværgelse forsøger at fremmane en ånd. I 2. optrin dukker en søvndrukken ånd frem, som til sidst siger, at han hedder Aristoteles; men det er Djævelen selv. I 3. optrin, hvor ånden atter er forsvundet, forsøger Faust at fremmane en anden dæmon, som endelig i 4. optrin kommer til syne. – **Aristoteles**: 138,33.

I trykt udgave: Bind 17 side 90 linje 39

◀ **3. F. und sieben Geister** : titlen på 3. afsnit (s. 226-230), som indeholder den eneste fuldstændige

scene, der er bevaret af Lessings Faustdigtning.

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 1

◀ **Her er det endelig ... til det Onde** : Faust har fremmanet syv ånder, som alle erklærer at være den hurtigste. Han udspørger dem da én for én, hvor hurtige de er, og den sidste svarer: »Nicht mehr und nicht weniger als der Uebergang vom Guten zum Bösen«, s. 230. Hertil svarer Faust: »Ha! Du bist mein Teufel! So schnell als der Uebergang vom Guten zum Bösen! – Ja, der ist schnell; schneller ist nichts als der! (...) Ich habe es erfahren, wie schnell der ist! Ich habe es erfahren!« s. 230.

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 2

◀ **Doctor Faust fliegendes Blatt aus Cöln** : titlen på et flyveblad bestående af en folkevisse (92 verslinjer) om Faust og Mefistofeles. Visen er trykt hos Stieglitz *Die Sage vom Doctor Faust* (92,2), s. 179-182, hvor der også findes en henvisning til *Des Knaben Wunderhorn*, jf. nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 6

◀ **cfr Knaben Wunderhorn** : *Des Knaben Wunderhorn. Alte deutscher Lieder*, udg. af L. Achim von Arnim og Clemens Brentano, bd. 1-3, Heidelberg 1806-08, 2. udg. 1819, ktl. 1494-1496; bd. 1, s. 214-217; 2. udg. findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 14. marts 1836 (KA, D pk. 8 læg 1).

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 8

◀ **Tieck^s Schriften 5^{te} Theil p. 462** : Der sigtes til 2. del af Ludwig Tiecks *Phantusus*, trykt i *Ludwig Tieck's Schriften* (76,1) bd. 5, hvor den fiktive person Ernst (s. 462) taler om ledelsen af teateret i Weimar, dog uden at nævne Goethes navn: »doch könnten sich Wirkungen im Großen niemals empfinden lassen, weil jener merkwürdige Mann, welcher dort die Sache führt, so sehr er das Schlechte verabscheut, fast eine noch größere Furcht vor dem Genialischen zu haben scheint. Er vermeidet nichts so sehr als das Bizarre, und doch ist sein Streben von je an, durch Opposition auf der einen Seite, und auf der andern durch den Trieb sich der Welt und ihren Forderungen zu bequemen, unbestimmt und bizarr erschienen. Die polemische Sucht treibt ihn eben so oft gegen das Geniale, als der Trieb, sich dem Gewöhnlichen zu fügen, ihn zum Seltsamen bewegt, und in dieser Schwankung ist das, was er in der Kunst überall, nicht bloß in der theatralischen, bewirken möchte, mehr ein Negatives als ein Positives, mehr ein Vermeiden des Ungeziemlichen, als ein Erstreben des Hohen; wenn ein Charakter sich erst so gestellt hat, sind Vorurtheile mancherlei Art und Kampf dafür nicht gut zu vermeiden, und darum darf man sich nicht wundern, wenn sein Bemühen keine Begeisterung, keinen eigenthümlichen Schwung je wird veranlassen können. Was er als Dichter gewirkt, vorzüglich früh, ist eine andre Betrachtung.« – **Goethes Virksomhed**: Goethe (76,31) blev i 1791 leder af det nyoprettede teater i Weimar, som han indtil sin afgang 1817 prægede på alle områder.

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 10

◀ **Tieck^s Schriften ... Tannenhäuser** : Der sigtes til Ludwig Tiecks fortælling »Der getreue Eckart und der Tannenhäuser. In zwei Abschnitten«, først trykt i bd. 1 af *Romantische Dichtungen* (1799), siden i *Phantusus* og *Ludwig Tieck's Schriften* (76,1) bd. 4, s. 173-213. I 1. afsnit (s. 173-199) berettes om ridderen Eckart, der forbliver hertugen af Burgund tro, selv da denne dræber hans sønner, og om Eckarts møde med en olding, som har mistet sine sønner til det Venusbjerg, hvori al syndig sanselighed og alle hedenske laster er samlet, og hvorfra en spillemand er draget ud i verden for med sin musik at forføre folk dertil. Det lykkes Eckart at befri de bjergtagne, men han holdes selv tilbage ved indgangen for til evig tid at advare de indtrængende. I 2. afsnit (s. 199-213), som SK knytter an til, er der gået mere end 400 år siden Eckarts død. Tannenhäuser, der som ung forsvandt sporløst fra sit hjem, opsøger en dag i en pilgrims skikkelse sin barndomsven, Friedrich, og fortæller ham sin mærkelige historie (s. 201-211): Tannenhäuser havde som dreng hørt om Eckart, Venusbjerget og den forførende musik, hvilket vakte en underlig uro i ham (jf. nedenfor, henvisningen til s. 202). Som ung mand fór han engang vild i skoven og ankom til en fortryllende have, hvor han mødte Emma, som fik hans uro til at stilne. Herefter var han som besat, opsøgte hende dagligt, følte kærligheden gengældt, og da han erfarede, at hun skulle giftes med en ridder, dræbte han denne, men dagen efter døde Emma af sorg. Nu flakkede han omkring, utålmodigheden vågnede atter, angsten blev efterhånden til fortvivelse, hvorfor han endelig opsøgte Venusbjerget (jf. nedenfor, henvisningen til s. 210). Da han på forunderlig vis atter slap fri, besluttede han at sone sine synder med en pilgrimsfærd til Rom. Friedrich, der finder sin vens historie vanvittig, fortæller nu, at Emma er hans hustru, hvilket Tannenhäuser får at se, og at denne aldrig har gjort ham fortræd. Snart efter forlader Tannenhäuser huset, Friedrich finder sin hustru myrdet og mærker vennens afskedskys brænde på sin kind, også han må nu opsøge Venusbjerget. – **o:f::** og følgende.

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 17

◀ **202** : Tannenhäuser fortæller her Friedrich om den dybe virkning, fortællingen om Venusbjerget gjorde på

ham i drengene: »Ich kann dir nicht ausdrücken, welche Wehmuth, welche unaussprechliche Sehnsucht mich plötzlich ergriff, und wie in Banden hielt und fortführen wollte, wenn ich dem Zug der Wolken nachsahe, die lichte herrliche Bläue erblickte, die zwischen ihnen hervordrang, welche Erinnerungen Wies' und Wald in meinem tiefsten Herzen erwecken wollten. Oft ergriff mich die Lieblichkeit und Fülle der herrlichen Natur, daß ich die Arme ausstreckte und wie mit Flügeln hineinstreben wollte, um mich, wie der Geist der Natur, über Berg und Thal auszugießen, und mich in Gras und Büschen allseitig zu regen und die Fülle des Segens einzuathmen. Hatte mich am Tage die freie Landschaft entzückt, so ängstigten mich in der Nacht dunkle Traumbilder und stellten sich grauenhaft vor mich hin, als wenn sie mir den Weg zu allem Leben versperren wollten. Vor allen ließ ein Traum einen unauslöschlichen Eindruck in meinem Gemüthe zurück, ob ich gleich nicht die Bilder deutlich wieder in meine Phantasie zurückrufen konnte«, s. 202.

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 20

◀ **Historien om Venus-Bjerget ... fE p. 210 nederst** : Der sigtes til Tannenhäusers beskrivelse af sit ophold i Venusbjerget (s. 209-211), hvor han ser forskellige menneskeskikkelser vanke om, fornemmer den fortryllende musik, mærker de vidunderlige farver og føler, at dette er, hvad han altid har ønsket sig. Så kommer en vrimmel af glade, hedenske guder, anført af fru Venus, som alle byder ham velkommen (s. 210f.): »Alle Freuden, die die Erde beut, genoß und schmeckte ich hier in ihrer vollsten Blüthe, unersättlich war mein Busen und unendlich der Genuß. Die berühmten Schönheiten der alten Welt waren zugegen, was mein Gedanke wünschte, war in meinem Besitz, eine Trunkenheit folgte der andern, mit jedem Tage schien um mich her die Welt in bunteren Farben zu brennen. Ströme des köstlichsten Weines löschten den grimmen Durst, und die holdseligsten Gestalten gaukelten dann in der Luft, ein Gewimmel von nackten Mädchen umgab mich einladend, Düfte schwangen sich bezaubernd um mein Haupt, wie aus dem innersten Herzen der seligsten Natur erklang / [s. 211] / eine Musik, und kühlte mit ihren frischen Wogen der Begierde wilde Lüsternheit; ein Grauen, das so heimlich über die Blumenfelder schlich, erhöhte den entzückenden Rausch. Wie viele Jahre so verschwunden sind, weiß ich nicht zu sagen, denn hier gab es keine Zeit und keine Unterschiede, in den Blumen brannte der Mädchen und der Lüste Reiz, in den Körpern der Weiber blühte der Zauber der Blumen, die Farben führten hier eine andre Sprache, die Töne sagten neue Worte, die ganze Sinnenwelt war hier in einer Blüthe fest gebunden, und die Geister drinnen feierten ewig einen brünstigen Triumph.« SKs erindring om Goethes *Faust* gælder formentlig især scenen på Bloksbjerg (83,19).

I trykt udgave: Bind 17 side 91 linje 21

◀ **i Lenaus Faust, hvor Mephisto spiller op** : sigter til den østr. forfatter Nikolaus Lenau (egl. Nikolaus Niembsch von Strehlenau, 1802-50), hvis *Faust. Ein Gedicht*, Stuttgart og Tübingen 1836, indeholder en scene, »Der Tanz«, s. 46-51, hvori Mefistofeles ledsaget af en djævelsk spillemandsmusik har opgejlet Faust til at kaste sig ud i den hektiske dans. Martensen havde allerede i 1836 udgivet et skrift om Lenaus *Faust* (121,29).

I trykt udgave: Bind 17 side 91m linje 2

◀ **cfr. Irische Elfenmärchen ... 28, 29, 30** : *Irische Elfenmärchen*, overs. af J. og W. Grimm, Leipzig 1826, ktl. 1423, efter Thomas Crofton Croker *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland*, London 1825. SK har formentlig lånt bogen i Studenteforeningen (142,26). Her henvises til fortællingen »Der kleine Sackpfeifer« (s. 25-35) om den fattige familie, hvis ene søn var et lille, umuligt misfoster, et djævelbarn, som moderen mod alle råd dog ikke nænnede at skille sig af med. En dag kommer en sækkepibespiller til huset, og det viser sig, at den femårige knægt kan håndtere instrumentet, hvorefter faderen køber en sækkepibe til ham. På s. 28-30 begynder drengen sin musiceren, og alle i omegnen strømmer til for at lytte og danse. - **o:fl::** og følgende.

I trykt udgave: Bind 17 side 91m linje 4

◀ **Litteratur til Faust** : Værkerne i Stieglitz' Faust-bibliografi (se følgende kommentar) er alle forsøgt identificeret på første hånd. Når det ikke har været muligt, har to moderne standard-bibliografier dannet kilde. Det drejer sig om Karl Dietrich Leonhard Engel *Bibliotheca Faustiana. Zusammenstellung der Faust-Schriften vom 16. Jahrhundert bis Mitte 1884*, Oldenburg 1885, genoptryk Hildesheim og New York 1970 (forkortet *Bibliotheca Faustiana*). Denne bibliografi indeholder 2714 numre og et tillæg på 35 numre om tvivlsomme udgaver; den indbefatter også en sektion med Faust-beslægtet litteratur, bl.a. Don Juan (110,1) og Den evige Jøde (107,1). Bibliografien er annoteret, forholder sig ofte direkte til Stieglitz' litteraturliste og indeholder enkelte stofgrupper, som ikke er medtaget i den nyeste Faust-bibliografi. Denne sidste er Hans Henning *Faust-Bibliographie* bd. 1-5 (3 dele), Berlin og Weimar 1966-76 (forkortet *Faust-Bibliographie*). 1. del (I) med 3338 numre indeholder Faust-litteraturen frem til Goethe; 2. del i 3 bd. omhandler Goethe, dvs. II/1 med 1721 numre om Goethes *Faust* og oversættelserne af denne; II/2 (i to halvbind) med 7759 numre om sekundærlitteraturen til Goethes *Faust*. Endelig indeholder 3. del (III) med 4741 numre Faust-litteraturen efter Goethe. Da SK formentlig kun i begrænset omfang selv har stiftet bekendtskab med de 107 værker, og da identifikationerne af og bemærkningerne til dem er meget omfattende, bringes kommentarerne til bibliografien ikke her, men vil blive optaget i den elektroniske version, *. I de tilfælde, hvor SK i en anden

sammenhæng har benyttet et af de 107 værker, vil de blive kommenteret det pågældende sted.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 1

◀ **Den findes ... 183-206** : Der sigtes til afhandlingen »Die Sage vom Doctor Faust« af den ty. embedsmand, arkitekturhistoriker og forfatter Christian Ludwig Stieglitz (1756-1836), trykt i *Historisches Taschenbuch*, udg. af Friedrich von Raumer, 5. årg, Leipzig 1834, s. 125-210. Efter en fremstilling af Faust-sagnets og Faust-litteraturens historiske udvikling meddeler Stieglitz en bibliografi over Faust-litteratur med disse indledende ord: »Das Letzte, was wir geben, bringt die Anzeige der schriftstellerischen Arbeiten, die Faust und seine Geschichte zum Gegenstand haben. Es ist ein eben so unangenehmes Geschäft, Büchertitel abzuschreiben, als es dem Leser lästig ist, nur Namen und Titel vor sich zu haben. Doch können wir uns nicht versagen, zusammenzustellen, was von Schriften über Faust, und die auf seine Abenteuer Bezug haben, bekannt wurde. Kaum möchte ein Gegenstand sich finden, über den so viel geschrieben, keine Volkssage, die auf so verschiedene Weise bearbeitet wurde. Und nicht nur in ältern Zeiten, fortwährend bis in die unsrigen blieb Faust's Geschichte anziehend und förderte Forschungen und dichterische Werke zu Tage. // Um in die Aufstellung dieser Schriften Ordnung zu bringen, wollen wir sie nach dem Zwecke anführen, den sie befolgen. Wir finden, daß elf Volksbücher erschienen. Von Schriften über Faust, und die seiner erwähnen, sind uns dreiunddreißig bekannt geworden. Dichterische Behandlungen stellen sich in verschiedenen Arten vor, Erzählungen in Prosa oder Versen, Schauspiele und andere theatralische Belustigungen, dreiundsechzig, worunter auch die Bücher begriffen sind, die über Göthe's 'Faust' sprechen. So finden wir die nicht unbeträchtliche Anzahl von einhundert und sechs Werken verschiedener Art, die Faust angehn, und wie leicht ist es nicht, daß uns noch einige unbekannt blieben; und so wird auch gewiß der zweite Theil von Göthe's 'Faust', den seine nachgelassenen Arbeiten mitbrachten, mehre Bücher über ihn entstehen lassen«, s. 182f. Bibliografien findes s. 183-206, og SK følger Stieglitz' nummerorden. SK havde allerede i foråret 1835 excerperet Stieglitz' afhandling, herunder dele af bibliografien, jf. notesbogen fra 1835 (*Pap.* I C 51).

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 2

◀ **Volksbücher** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 183-188. Folkebøger kaldes de billige og oftest anonyme skrifter, som kort efter bogtrykkerkunstens gennembrud spredes over hele Europa; det er primært romaner og andet episk middelalderstof, men også legender, spådoms- og trolddomsbøger til underholdning for almuen.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 5

◀ **Am Ende ... haben vorgiebt** : citat fra Stieglitz s. 184, hvor SK udelader følgende: »eine lateinische Uebersetzung seines Buches. 'Das wöllest Du Christlicher Leser, zum Besten verstehn, und christlich gebrauchen, auch in kurzem des lateinischen Exemplars von mir gewärtig sein'. // Dies ist das erste Buch über Faust's Leben. Ob die lateinische«. Stieglitz skriver dog: »haben vorgibt«. Den latinske udgave, som der i slutningen af folkebogens andet forord henvises til, er aldrig blevet identificeret, jf. bl.a. *Bibliotheca Faustianas* tillæg nr. 6.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 21

◀ **Schriften über Faust ... erwähnen** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 188-193. Litteraturen her omhandler den historiske Faust (o. 1480 - o. 1540), som der findes flere samtidige vidnesbyrd om.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 34

◀ **Dichterische Behandlungen** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 193-202.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 35

◀ **Französische Uebersetzungen** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 202.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 18

◀ **Englische Uebersetzungen** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 202f.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 25

◀ **Schriften über Göthes Faust** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 203-205.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 36

◀ **Opern** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 205f.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 13

◀ **Erzählungen** : Denne rubrik findes hos Stieglitz s. 206.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 23

◀ **Troldkarlen Virgilius** : Folkesagnet om troldmanden Virgilius er knyttet til den rom. digter Publius Vergilius Maro (70 f.Kr. - 19 e.Kr.), hvis samling af hyrdedigte, *Bucolica*, og især storværket *Æneiden*, i middelalderen ikke blot opfattedes som uovertrufne, men også som profetiske, allegorisk dybsindige; der opstod i folkebevidstheden et billede af Virgilius som troldmand, der kunne udrette de utroligste mirakler. Denne myte blev med tiden udbredt over hele Europa og gengivet i talrige fremstillinger, jf. *Bibliotheca Faustiana* (92,1), s. 613-618, hvor en snes titler fra før 1838 er anført.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 5

◀ **Erzählungen ... Prenzlau 1825** : *Erzählungen und Märchen*, udg. af Fr[iedrich] H[einrich v[on] d[er] Hagen, bd. 1-2, Prenzlau 1825-26. I 2. udg., Prenzlau 1838 findes »Geschichte des Zauberers Virgilius« i bd. 1, s. 155-206. SK excerperer værket i nogle samtidige optegnelser (*Pap. I C 82-83*). Fr.H. v.d. Hagen (1780-1856) var en kendt filolog og germanist.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 6

◀ **Görres** : 74,27.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 8

◀ **die teutschen Volksbücher** : *Die teutschen Volksbücher*, Heidelberg 1807, ktl. 1440.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 8

◀ **Foranlediget** : Til denne optegnelse foreligger en kladde, jf. tekstredegørelsen, s. 136.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 11

◀ **en Yttring af ... p. 137** : Der sigtes til et sted i Stieglitz' afhandling »Die Sage vom Doctor Faust« (92,2), hvor det omtales, hvordan de historiske perioder har tillagt Faust forskellige handlinger og kundskaber: »Was vor ihm, was zu seiner Zeit geschehn sein sollte, schrieb man ihm zu, und fügte dieses Dem bei, was ihm eigenthümlich war, man versetzte ihn in Länder, wo er nie gewesen, und stellte ihn gleichsam als einen Meister in bösen Künsten auf, als den Inbegriff aller Magie und Zauberei. Und so wie die Dichter des Mittelalters den großen Zwiespalt im Menschen zwischen Natur und Geist, Wissen und Glauben, Irdischem und Göttlichem, zum Gegenstand einer poetischen Anschauung erhoben, in zwei verschiedenen Individuen darstellen [note med henvisning til Koberstein s. 57 – jf. nedenfor], so finden wir im Faust beide vereinigt, und es entspinnt sich jener Kampf in einer Person«, s. 137.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 11

◀ **en tidligere af mig selv udviklet Opfattelse** : sigter formentlig til det tema, at hvad man i middelalderen fremstillede i to personer, sidenhen er blevet fremstillet i én, jf. de løse optegnelserne *Pap. I A 122, 145 (226 og 284)*.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 13

◀ **Ueber das wahrscheinliche Alter ... von Koberstein S. 57** : jf. noten s. 137 hos Stieglitz (104,11). Stieglitz har dog tilføjet: »A. Koberstein«. Der sigtes til August Koberstein *Ueber das wahrscheinliche Alter und die Bedeutung des Gedichtes vom Wartburger Kriege, ein litterar-historischer Versuch* (Mittheilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen, 2. hefte), Naumburg 1823 [II + 86 s.], ktl. 1742, s. 57. Bogen indeholder 15 kap., hvori Koberstein undersøger de historiske forhold omkring digtet »Wartburgkrigen« (jf. nedenstående kommentar), hvorefter følger tillægget: »Zusammenstellung der verschiedenen Sagen über den Krieg zu Wartburg«. Til sidst i bogen (s. 69-86) findes en opsats med titlen: »Etwas über des Herrn Gottschalk Berichte von den Burgschlössern Rudelsburg und Saaleck und die Taubische Chronik«. SK knytter i det følgende an til kap. 13 (s. 53-58) og bringer selv den omtalte passage fra s. 57 hos Koberstein.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 16

◀ **det Digt, om hvilket Talen er** : nemlig den anonyme digtkreds »Sängerkrieg auf der Wartburg« fra o. 1260, der indeholder en række digte i forskellig versform, fordelt på to dele (»Das Fürstenlob« og »Das Rätselspiel«). Digtene omhandler den sangerdyst, der i 1206-07 skal have fundet sted på landgreve Hermann I af Thüringens borg, og hvori de kendte minnesangere (74m,6) Heinrich von Ofterdingen, Walther von der Vogelweide, Biterolf, Reinmar von Zweter og Wolfram von Eschenbach (jf. næste kommentar) holdt lovtaler over den bedste fyrste. Da endelig Heinrich von Ofterdingen tabte til Walter von der Vogelweide,

fandt han afgørelsen så uretfærdig, at han tilkaldte troldmanden Klinsor (jf. næste kommentar). Denne forelagde i digtets 2. del Wolfram von Eschenbach en række gåder, som han dog løste. Digtene, som er forfattet på gammeltysk og overleveret i en række uensartede håndskrifter, blev først udg. af L. Ettmüller i *Der Singerkrieg ûf Wartburc. Gedicht aus dem 13. Jahrhundert*, Ilmenau 1830; en tekstkritisk udg. med redegørelse for tilblivelseslagene findes i Tom Albert Rompelmans disputats *Der Wartburgkrieg*, Amsterdam 1939.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 22

◀ **das Räthselspiel ... Klinsor** : Udtrykket findes hos Koberstein s. 53 (jf. også s. 18), hvor der argumenteres for, at denne del af digtet (jf. ovenfor) må betragtes som en selvstændig digtning, der ikke direkte er knyttet til den historiske sangerstrid i Thüringen. – **Wolfram v. Eschenbach**: ty. digter (o. 1170 - o. 1219), der fra 1203 levede ved landgreve Hermann I af Thüringens hof, hvor han udfoldede en betydelig digterisk virksomhed. Mest kendt er hans store, episke ridderdigt *Parzival* (74,13), som SK ejede i en udgave fra 1836, jf. ktl. 1635. – **Klinsor**: el. Klingsor, litterær figur, der optræder som troldmand i *Parzival*. I *Sängerkrieg auf der Wartburg* er han konge af Ungarn, en troldmand, der med djævelen i ryggen under en ordkamp forsøger at tilintetgøre den fromme Eschenbachs argumenter for kristendommen.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 23

◀ **Und so ist denn ... Aufhebens und Zerstörens** : citat fra s. 56f., hvor Koberstein dog skriver: »tüchtigen, in dem« og »der geistigen Offenbarung«.

I trykt udgave: Bind 17 side 104 linje 25

◀ **etc.** : Koberstein fortsætter passagen med ordene »So sehen wir«, jf. nedenstående kommentar.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 2

◀ **at vi allerede her see den ... udvikle sig i eet Individ** : Jf. s. 57, hvor Koberstein i forlængelse af den af SK citerede passage skriver: »So sehen wir in dieser Dichtung schon das Hervortreten jener Idee, die in den folgenden Jahrhunderten, besonders seit der Reformation, immer mehr sich entwickelnd und um ein bestimmtes Individuum, wie um ihren Mittelpunkt, sich bewegend, endlich von *Göthe* in ihrer ganzen Tiefe und Universalität ergriffen den Stoff zu dem kühnsten und erhabensten Werke, das je von einem Dichter versucht worden ist, hergegeben hat. Freilich ist im *Faust* diese Idee von einer ganz andern Seite aufgefaßt, nach einer ganz andern Richtung hin entwickelt, als wie dies in dem altdeutschen Gedichte geschehen. Denn wenn beide Dichter den großen Zwiespalt im Menschen zwischen Natur und Geist, Wissen und Glauben, Irdischem und Göttlichem aufgenommen und zum Gegenstande einer poetischen Anschauung erhoben haben; so hat der ältere nach der ganzen Weltansicht des Mittelalters diesen Zwiespalt auch in zwei verschiedenen Individuen dargestellt, von denen das Eine sich eben so unbedinget dem Geistigen, Glaubensvollen und Göttlichen, als dem Ursprünglichen und Höchsten hingiebt, wie das Andere, jener Erkenntniß dessen, was über uns ist, entfremdet, von *unten* herauf zum Wissen zu gelangen sucht, und deshalb zum Zaubenhaften, ja selbst Teuflischen hingezogen wird: wogegen der moderne Dichter uns ein einziges Individuum vorführt, in welchem sich jener Kampf entspinnt, da *Faust*, dem Glauben entsagend, allein im Wissen Befriedigung seiner höchsten Bedürfnisse erstrebt, und weil dieses Wissen sich vorzugsweise das Begreifen des natürlichen Universums zum Gegenstande gesetzt hat, und aus seinem Mittelpunkte, dem Glauben an ein Ewiges, Göttliches, aller menschlichen Erkenntniß zum Grunde Liegendes, herausgerissen ist, nothwendig auf das Magische hingeführt wird, sich in den Zauberbüchern seinen eignen *Klinsor*, und da dieser nicht mehr mit seinem Wissen ausreichen will, den *Mephistopheles* gegenüberstellend. Und so geht dort *Wolfram*, weil er sich an ein untrüglich Positives lehnt, eben so als *Sieger* aus dem Kampfe hervor, wie hier *Faust* durch das Ueberschlagen und Ueberspringen in das schlechthin Negative sich selbst seinen Untergang bereitet: daß wir also in jenem Räthselspiel und in dem *Götheschen* Gedichte vielleicht die beiden Brennpunkte der poetischen Weltanschauung des Mittelalters und der jüngst vergangenen Zeit hätten«, s. 57. – **Midpunct**: dvs. midtpunkt (centrum).

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 3

◀ **specifique** : fr. særegen; ejendommelig, karakteristisk.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 19

◀ **en goethisk poetisk Udvikling** : Goethes digteriske fremstilling.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 21

◀ **om det imidlertid ... derom siden** : I en kladde (104,11) til dette sted tilføjer SK: »hvor dog alligevel denne Kamp implicite er tilstæde cfr. Tieck. i denne Bog.« Med Tieck sigtes formentlig til optegnelsen BB:12, jf. dog også den udaterede Tieck-optegnelse, BB:6.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 21

◀ **en højere Concentricitet** : dvs. en højere enhed (ideen), hvor de to cirkler har fælles centrum; modsat ekscentricitet, dvs. afvigende fra midtpunktet.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 24

◀ **i den phænomenologiske Excentricität** : dvs. i den verden af mangfoldige og i tid og rum udsprede fænomener (tilsyneladelser, modsat ideen), som søger bort fra midtpunktet. Stavemåden 'Excentricität' er tysk.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 24

◀ **hvad vor Forfatter ikke ... en anden Deel af F.** : 2. del af Goetehs *Faust* (86,8) udkom i 1832, dvs. ni år efter Kobersteins bog.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 30

◀ **det bibelske Udtryk: den var i Begyndelsen** : hentyder til Joh 1,1-2: »I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Gud var hos Gud.« Hos Goethe er Faust knyttet til dette bibelsted, idet han forsøger at udlægge det gr. udtryk 'logos' først med 'ordet', så med 'tanken', dernæst med 'kraften' for endelig at vælge 'handlingen', jf. 1. del, v. 1224-1237.

I trykt udgave: Bind 17 side 105 linje 41

◀ **yderliggjorde** : anskueliggjorde; projicerede ud.

I trykt udgave: Bind 17 side 106 linje 16

◀ **den barnlig fromme Wolfram og den snedige Klingsor** : jf. citatet SKS 17, 104,25-105,2.

I trykt udgave: Bind 17 side 106 linje 22

◀ **Christ: (...) en Livsanskuelse ... som en Kamp** : se Ef 6,10-12, hvor Paulus skriver: »I øvrigt, vær stærke i Herren og i hans mægtige styrke. / Ifør jer Guds fulde Rustning, så I kan holde stand mod Djævelens snigløb. / Thi for os står kampen ikke mod kød og blod, men mod myndigheder og magter, mod verdensherskerne i dette mørke, mod ondskabens åndemagter i himmelrummet.« På dette bibelsted bygger den traditionelle teologiske forestilling om 'ecclesia militans', dvs. den stridende el. kæmpende kirke, som først ved Kristi genkomst skulle forløses i den triumferende el. sejrende kirke, 'ecclesia triumphans'. Jf. fx K. Hases kirkelære: »Det levende Samfund, ved hvilket Xtus gennem alle Tider optager Mskeheden i Forsoningen og bevarer den i Naaden, er Kirken, som det af Xto stiftede, med Verden kjæmpende [*Ecclesia militans*, Ef 6,12.], engang seirende [*triumphans*, Hebr 12,23.] Guds Rige paa Jorden«, *Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik*, overs. af A.L.C. Listow, Kbh. 1841 [ty. 1828; 2. udg. 1833, s. 351 (§ 119); 4. udg. 1839, ktl. 581], § 124, s. 322.

I trykt udgave: Bind 17 side 106 linje 24

◀ **Tvesidethed** : dobbeltsidighed, spaltethed.

I trykt udgave: Bind 17 side 106m linje 7

◀ **Schlegels Bemærkninger om de 3 Arter Tragoedier** : sigter formentlig til Fr. Schlegels (67m,8) tredeling i *Ueber das Studium der griechischen Poesie* (1795-96), trykt i hans *Werke* (67m,8) bd. 5, 1823, s. 5-218. I forordet (s. 22f.) foreslår han at skelne mellem den objektive (dvs. den antikke, græske), den interessante (dvs. Shakespeares) og den franske (Corneille, Racine og Voltaire) tragedie, og i kap. 1 (s. 63-70) udfolder han nærmere forholdet mellem de to første med udgangspunkt i Shakespeares *Hamlet*.

I trykt udgave: Bind 17 side 106m linje 15

◀ **Fr: v. Baader ... p. 58 o: f:** : Franz Ritter von Baader (1765-1841), ty. filosof og teolog, professor i München fra 1826. Der sigtes til *Fermenta Cognitionis* hefte 1-5, Berlin 1822-24, ktl. 394; hefte 1, hvor noten s. 27f. lyder: »Gott will von uns, dass wir Ihm erst als Werkzeug (Lehrling) dienen; Er erhebt uns sodann zu seinem Mitwirker (Gesellen – Organ) und sagt uns endlich frei, als Meister, *Missus*, oder Agenten, wogegen der Teufel den entgegengesetzten Weg mit uns einschlägt: uns nämlich zuerst als seinen Meister behandelt, dem er nur als Werkzeug (Mephistopheles als Pudel) dient, später schon sich zum Mitwirker mit uns erhebt, zuletzt aber den absoluten Meister spielt, und uns als blindes Werkzeug sich unterwirft. – So führt jede wahre und legitime Unterwürfigkeit zur wahren Freiheit, so wie jede falsche und illegitime Freiheit zur verdienten Unterwürfigkeit. – Was übringens das oben bemerkte Verhältniss des Menschen bei seinem Versuchtwerden betrifft, so könnte dieser allerdings keiner Versuchung zum Bösen unterliegen, falls er selber sich (da sie

jedesmal nur als vereinzelte Aktion ihm entgegentritt) in seiner Ganzheit entgegensezte: anstatt sich durch Selbstöffnung gleichsam zu zerlegen, und in diesem Zerlegtseyen dem Versucher sich gleich zu stellen und sohin preis zu geben. Jede solche Versuchung hat also nach obigem (Vergl. §. 3. und 4.) den Sinn, dass entweder eine neue Stufe eigner Einigung und also fernern Nichtvereinzelbarkeit errungen wird, (was denn also auch für die Versuchung des Unschuldigen gilt), oder dass eine bereits bestandene (innre Vereinzelung bewirkende) äussre Conjunction aufgehoben und zerstört wird. Ein Körper z. B. hätte (nach §. 9.) bereits eine isolirende Erregbarkeit eines seiner eignen Elemente durch Aktionserhebung des entsprechenden äussern Elements erlangt oder erlitten, welche nun als *labes* (Gebrechlichkeit) in ihm haftet, so kann doch dieser Defekt nicht anders als in der wirklich geschehenden Wiedererregung (der Versuchung) getilgt werden.«
Dernæst sigtes til et afsnit i 1. hefte, s. 58-61, hvor Baader diskuterer den 'moderniserede' fremstilling af Mefistofeles i Goethes *Faust* og i denne forbindelse også inddrager Schubarth (76,27).

I trykt udgave: Bind 17 side 106 linje 29

◀ **Litteratur til den evige Jøde** : Den evige jøde el. Ahasverus kendes fra flere sagn, først nedfældet i krøniker i Sydeuropa og England i det 13. årh., siden bearbejdet i talrige folkebøger og digteriske fremstillinger. En (ikke fuldstændig) liste over Ahasverus-litteratur findes i *Bibliotheca Faustiana* (92,1), nr. 2266-2372. Sml. notesbogen fra 1835 (*Pap.* I C 63, 64).

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 1

◀ **cfr. Almindelig Morskabslæsning ... Kjøbh: 1816** : Der sigtes til bibliotekar og litteraturprofessor Rasmus Nyerup' (1759-1829) værk *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder*, Kbh. 1816, s. 180-183, dvs. kap. 2 (»Romanerne«), § 5 (»Bibelromaner«), stk. e) (»Jerusalems Skomager«).

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 2

◀ **Især Disputatser ... non mortali** : afskrift af *Almindelig Morskabslæsning* s. 182, hvor Nyerup gør opmærksom på de to disputatser om den evige jøde, som Görres i *Die teutschen Volksbücher* (104,8), s. 200-203, henviser til. Nyerup tilføjer: »Disse ere begge paa det kjøbenh. Universitetsbibliothek«, hvorefter han supplerer med yderligere tre disputatser. Den første med den ty. professor Christoph Schultz som præses og Martin Schmied som respondent bærer if. *Bibliotheca Faustiana* (92,1) nr. 2285 og 2289 titlen *Dissertatio historica, de JUDAEO NON-MORTALI, quam adjuvante DEO immortalis, consensu amplissimae facultatis philosophica, certaminis publici argumentum facient praeses M. Christophorus Schultz, regiom. Pruss. SS. theol. et philos. stud. in auditorio philosophorum. Ad diem XXVI. Januar. Anno M. DC LXXXIX*, Königsberg 1689, 4^o [12 s. uden sidetal]; herefter nye oplag 1693, 1698 og 1711. Den næste er den ty. professor i hebraisk Carl Antons (f. 1722) afhandling *Dissertatio in qua lepidam fabulam de Judaeo immortalis examinat*, Helmstedt 1756, 4^o, påny 1760. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2293. Den var kendt på da. gennem en oversættelse af et ty. modskrift af Maria Regina Krüger (født Rühlmann), nemlig *Skrivelse til Prof. Carl Anton, hvorudi bliver beviist at Jerusalems Skomager er virkelig til. Oversat af det Tydske*, Kbh. 1758 [ty. 1756 = *Bibliotheca Faustiana* nr. 2294]. – **Universitets Bibliotheket:** 74m,1. Den tredje afhandling med den ty. filolog Gotfried Thilo (1646-1724) som præses og teologen og digteren Johann Frentzel (1609-74) som respondent bærer if. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2282 titelbladet (= 2. udg. 1771; 1. udg. er fra 1668) *Q. D. B. V. Meletema Historicum de JUDAEO IM-MORTALI, quod annuente JEHOVA, Amplissimo Philosophorum Ordine suffragante, in Florentissimâ, quae Wittebergae est, Academia, sub Praesido M. Gottfried THILONIS, Aurimonte Silesii, Publicè ventilandum proponit in Auditorio Minor. ad d. XXII. Febr. A. O. R. cis ix LXVIII* [1668]. *Johannes Frentzel, Wolaviâ Siles. Editio secunda. Wittenbergae, Literis Wendianis excudebat Daniel Schmatz, Acad. Typogr. Anno cis ix LXXI* [1671], 4^o [12 blade uden sidetal]. Den fjerde afhandling med den ty. professor Sebastian Niemann (1625-84) som præses og Martinus Dröscher som respondent bærer titlen *De duobus testibus vivis passionis dominicae*, Jena 1679 [1668], 4^o. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2283. Den femte afhandling med Casparus (Jesper) Kildgaard (1711-73) som præses og Laurentius Gronovius som respondent bærer titelbladet (...) *contra Fabulam / De / Judæo non mortali*, Kbh. 1733, 4^o [10 + 1 s. med afhandlingens fem teser]. Dette forsvar fandt sted 27. marts 1733 i studenterkollegiet Regensens auditorium (se kort 2, C1).

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 4

◀ **Görres p. 201-3** : i *Die teutschen Volksbücher* (104,8). Jf. Nyerups henvisning ovenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 12

◀ **cfr. Ein Volksbüchlein ... p. 267-74** : Der sigtes til anmærkningerne til historien om den evige jøde i *Ein Volksbüchlein*, udg. af Ludwig Aurbacher, 2. forøgede og forbedrede udg., München 1835, ktl. 1460. Bogen findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 3. feb. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1). Aurbacher fremhæver her bl.a. A.W. Schlegels romance »die Warnung« (107,17).

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 13

◀ **Blade af Jerusalems ... af Ingemann** : *Blade af Jerusalems Skomagers Lommerbog*, udg. af B.S. Ingemann, Kbh. 1833, ktl. 1575. Bogen findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 9. feb. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1).

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 15

◀ **Romanzen af A. W. Schlegel ... zweite Auflage. p 407** : August Wilhelm Schlegels (62m,8) digt om den evige jøde, »Die Warnung. Romanze«, blev først trykt i hans *Poetische Werke* bd. 1-2, Heidelberg 1811; bd. 1, s. 196-203. Det består af 22 strofer a syv verslinjer og findes optrykt (21 strofer) i K.E.P. Wackernagel *Auswahl deutscher Gedichte für höhere Schulen*, 2. forøgede udg., Berlin 1836, s. 407f. SK citerer siden fra digtet, jf. SKS 17, 108,36f.

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 17

◀ **Goethes »aus meinem Leben« ... den evige Jødes Fortvivlelse** : Goethes (76,31) selvbiografi *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*, der består af 20 bøger fordelt på fire dele, udkom fra 1811-33, og er trykt i *Goethe's Werke* (76,31) bd. 24-26 og 48. Henvisningen til stedet i Goethes selvbiografi findes hos Nyerup (107,2), s. 183, hvor det i en note bemærkes, at Goethe »engang havde isinde af denne Fabel at gjøre et episk Digt; men han opgav siden sin Plan.« Det omtalte sted findes i begyndelsen af 15. bog, *Goethe's Werke* bd. 26, s. 309-312, hvor Goethe skitserer den indledende historie til sit planlagte digt og viser, hvordan den verdslige skomager Ahasverus forgæves prøver at omvende Jesus.

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 20

◀ **Den evige Jøde oversat ... paa Stadthagens Forlag** : Der sigtes til den anonymt udgivne bog *Den evige Jøde, oversat af det Tydske*, Kbh. 1797 [246 s.]. Titelbladet oplyser, at bogen er trykt på J.M. Stadthagens Forlag hos Boas Brünnich. Efter en kort rammefortælling (s. 1-7) indeholder bogen den evige jødes historie, fortalt som 17 forskellige rejser, én for hvert århundrede.

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 24

◀ **Ledetraad** : kortfattet fremstilling af et vist lærestof (til undervisningsbrug).

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 26

◀ **4 Ynglinge ... hver Enkelts Sprog benægtende** : Der sigtes til begyndelsen af *Den evige Jøde*, hvor det hedder: »Det var i Aaret 1780, i Leipziger Paaskemesse, at fire unge Mennesker af forskellige Nationer, spadserede uden for Petersporten, og beundrede den Mængde Fremmede, hvilke denne Messe trækker til sig. Een af disse unge Herrer var fra Dresden, en berømt Lovkyndigs Søn og studerede i Leipzig; den anden heed *Smith*, var en Kiøbmands Søn fra London, havde endt sine Studier i Oxford, og reiste nu, for endnu mere at danne sig; den tredie Hr. *Cambiagi*, var fra Pisa i det Toskaniske, og den fjerde, en Franskmand, født i Rouen, og en Sønneson af den berømte *Ourse*, som næsten har trykket det hele *bibliotheque bleue*. Talen kom paa Lavaters physiognomiske Fragmenter, paa den nye Udgave, som man foranstalter af samme i Sveitz, og paa de Stridigheder, hvilket dette berømte Værk har foraarsaget. Den tydske var meget indtaget for Physiognomiken, og væddede paa, at han strax paa Øieblikket vilde see paa Næsen af alle de Forbigaaende, fra hvad Land de vare. Hans Venner indgik Væddemaal, og han vandt det forskellige Gange efter hverandre. Han giettede ikke allene deres Fædreneland, men ogsaa ofte deres Haandtering. Endelig bleve de en Mand vaer, som saavel efter sin Stand, som efter sin Nation, blev en Gaade for Studenten. Dette Menneske gik temmelig hurtig, men saae sig om til høire og venstre, med et nysgierrigt og forskende Væsen, som var meget paafaldende; han lod omtrent til at være fyrgetyve Aar gammel; hans Physiognomie havde, uden at være modbydelig, noget egent og udmærkende; hans Person var af middelmaadig Størrelse, og hans Udseende var stærkt og robust; han var klædt som en god Borgermand, net, men ikke prægtig; men imidlertid havde han dog under denne Klædedragt, som i og for sig selv ikke var mærkværdig, jeg veed ikke, hvad Fremmed og Overordentligt. Da vore Væddende ikke kunde blive enige om ham, saa besluttede de selv at tiltale ham: den Tydske gjorde det først, og sagde ganske høflig: 'Min Herre, De vilde gjøre mig og mine Venner en særdeles Tieneste, dersom De vilde sige os, fra hvilket Land De er; vi have derover indgaaet et Væddemaal med hinanden, som De allene kunde afgjøre.' - 'Jeg er ikke af dette Land,' svarede den Fremmede paa tydsk. Vous etes donc François? spurgte den anden: Non, Monsieur, je n'ai pas cet honneur! var Svaret. Er De da en Engellænder? sagde den tredie, ogsaa det ikke, svarede den Ubekjendte paa godt Engelsk. Altsaa en Italiæner? føiede Pisaneren til: Signor no! svarede den Fremmede. Denne Lethed at udtrykke sig i alle Sprog, satte de fire Venner i Forundring. Den Fremmede mærkede det; jeg vil sige Dem hvem jeg er, vedblev han paa tydsk; jeg er af Fødsel en Jøde, og Jerusalem er min Fødebye; det bliver nu omtrent tusind syvhundrede og halvtredsindstyve Aar siden, at jeg har forladt den, for at gjøre en Spadsergang igiennem Verden, som endnu vedvarer«, s. 1-3. - **Leipziger Paaskemesse**: det kendteste af de årlige markeder, som siden middelalderen har fået folk til at strømme til byen Leipzig. Påskemessen, der tillige var et bogmarked, varede op til tre uger. - **Lavaters physiognomiske Fragmenter**: Der sigtes til den schweiziske præst og forfatter Johann Casper Lavater (1741-1801), som grundlagde fysiognomien, dvs.

læren om, at menneskets ydre, specielt dets ansigtstræk, er udtryk for sjælelige egenskaber. Denne lære, der af samtiden blev betragtet som en videnskab og vandt stor udbredelse i det 19. årh., er fremstillet i hans kendte værk *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* bd. 1-4, Leipzig og Winterthur 1775-78, ktl. 613-616.

I trykt udgave: Bind 17 side 107 linje 27

◀ **Skuffelser** : illusioner; numre, tricks.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 8

◀ **at han oplyser ... der paastaaes** : Der sigtes til den evige jødes beretning fra sin første rejse, hvor han i Rom stiftede bekendtskab med filosofen Lucius Annaeus Seneca (o. 4 f.Kr. - 65 e.Kr.) og digteren Titus Petronius Arbitr (1. årh. e.Kr.), der begge af Kejser Nero beordredes til at begå selvmord. I forbindelse med omtalen af Petronius hedder det: »det er vist, at den bekiendte Satire er hans Værk. Jeg taler kun herom, da den, 1600 og nogle Aar derefter gav mig Leilighed til en lystig Hændelse. Jeg var 1688 i Paris, og spa[d]serede i Palladsets Orleans Have, som man sædvanlig pleier at kalde *le Luxembourg*, da jeg i en stor Alee blev en Trop Novellister, skjønnne Aander eller Lærde vaer, som vare forsamlede ved en stor Eeg og tvistede med hinanden. De havde en Mængde Tilhørere. Jeg spurgte den første, som mødte mig, hvem disse Herrer vare? og han beskrev dem for mig, som meget duelige og forstandige Folk, som det var godt at høre paa. Jeg nærmede mig altsaa til dem, og blev staaende bag deres Kampplads. Talen var om *Petron* og hans Satire, til hvilken man nyelig havde funden et nyt Fragment: en Abbe beviiste med megen Skraal, at den umelig kunde være hans Værk, men at det maatte være et Værk af en seenere Compiler, uden Smag og Kundskab. En anden giendrev ham, men saa svagt, at jeg ikke kunde afholde mig fra, at tale eet Ord med i Sagen, og at overbeviise Hr. Abbeen, at alt taledes for dens Originalitet, og at den indeholdte det meest passende Skilderie paa de da værende Stores Sæder, som man kunde læse. 'Vi vide hvad de vilde sige, begyndte een af Selskabet, med et spodsk og tillidsfuldt Væsen: De have læst Noterne af ... og ... og støtte sig paa dem, men viid De min Herre, at denne Satire er falsk, og at vi andre Lærde' ... 'Lærde hen, Lærde her, afbrød jeg ham: De kunde ikke vide det bedre end jeg; jeg var i Rom, da *Petron* sendte sin Satire forsejlet til Keiseren. Den gjorde et uhyre Opsyn, og jeg har havt een af sammes første Afskriver.' ... 'De min Herre, De var i Rom i *Neros Tider*?' ... 'Tilforladelig!' ... 'Ha ha ha! ...' derpaa stode de alle op droge medynksfuld paa Skuldrene, og den eene gik hist, og den anden her. Jeg gik ogsaa min Vej, men med et Menneskets Tilfredshed, som er overbeviist om, at han har Ret, omendskiøndt at man udleer ham«, s. 19-21. – Med »den bekiendte Satire« sigtes til romanfragmentet *Satyricon*, som blev genfundet 15.-17. årh.; at satirens forfatter er identisk med den Petronius Arbitr, der levede ved Neros hof, er i dag alm. antaget, omend intet afsluttende bevis forefindes.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 8

◀ **hvor han seer ... paa Scenen** : Der sigtes til den evige jødes beretning fra sin 14. rejse, hvor han i Paris overværede brylluppet mellem kong Carl VI og Isabelle af Bayern. Som afslutning på de mange festligheder opførtes en række teaterforestillinger: »Her saae jeg mig, til min største Forundring, første Gang selv spille. Allerede i et Par hundrede Aar havde jeg hørt mumle om, at min Historie var bleven almindelig bekiendt i mange Lande, omendskiøndt ikke iblandt de anseeligste Skribentere, og var bleven optagen iblandt de troeværdige og bekiendte Traditioner. Her overbeviiste jeg mig med mine egne Øren og Øine derom, da en Skuespiller traadde frem, anmeldte sig under Navn *Ahasverus* og spillede min Rolle. Det var den sletteste og elendigste Akteur i den heele Trop; og da jeg saae mig saa jammerlig mishandlet, overfaldt mig en Febergysen; jeg blev snart bleeg snart rød: og da jeg derved tiltrak mig mine Naboers Opmærksomhed, saa foregav jeg en pludselig Upasselighed, og forlod Skuespillet. Herefter har jeg ofte tænkt ved mig selv, hvad disse Helte vilde sige, dersom de, som jeg, forsynet med den Gave at forstaae alle Sprog igien saae sig satte i Verden og i de nyere europæiske Theatres Parterrer. Sielden vilde de kunde være tilfreds med den Maade, paa hvilken man der stiller dem til Skue, og de vilde næsten stedse, forlade Huset, misfornøiede med deres Roller«, s. 176f.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 10

◀ **han udrustes med (...) Snaksomhed** : Da den evige jøde har lovet de unge mennesker at fortælle om sine rejser, omend han kun kan blive i byen en kort tid (108,23), tilføjer han: »For det øvrige vil jeg have Tid nok, at svare dem, thi jeg sover aldrig, og de kunde altsaa Dag og Nat afløse hverandre, for at forelægge mig Spørgsmaale, eller at høre paa mig. Jeg kan tale i Eet væk, uden at det angriber mig«, s. 5.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 20

◀ **en Avanturier eiendommelig Snaksomhed** : snakkesalighed karakteristisk for en Avanturier, dvs. en eventyrer, lykkeridder, landstryger.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 20

◀ **αλαζονια** : fejl for: ἀλαζονεία (alazoneia), gr. praleri, det at være stortalende, brovtende; fantasteri. Aristoteles (138,33) beskriver i *Den Nikomacheiske Etik*, 4. bog, 7. kap. (1127a 13 - b 32), denne last som ironiens modsætning, ligesom Teofrast opregner den blandt sine mennesketyper (nr. 23), jf. *Theophrasti Characteres*, udg. af Fr. Ast, Leipzig 1816, ktl. 1204, s. 27-29. I komedietraditionen er alazón-figuren en komisk grundtype, jf. fx den stortalende soldat i Plautus *Miles gloriosus* og Holberg *Jacob von Tyboe*.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 21

◀ **at d: e: J: kun maa ... eet Sted** : Da den evige jøde (d: e: J:) har fortalt de unge, hvem han er (107,27), bliver de begejstrede og spørger, om han ikke kan fortælle om sine mange rejser. »Mine Herrer, svarede den vandrende Jøde, jeg tør ikke opholde mig saa længe paa eet Sted: det er mig ikke tilladt at opholde mig længere i en Stad, end det høieste i tre Dage; jeg er ankommen her i Tirsdags Morgen, paa Fredag maae jeg altsaa afreise igien. Dog denne korte Tid vil jeg med Fornøjelse anvende, at fortælle dem saa meget, som jeg endnu kan erindre mig af det, som jeg har hørt og seet, i de sytten til atten hundrede Aar, som jeg har streift igiennem Landene«, s. 4f.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 23

◀ **Fatum** : skæbne; (poetisk) nødvendighed.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 24

◀ **at han i hele ... deres Videbegjerlighed** : Bogens rammefortælling afrundes ved, at den evige jøde i »tre Dage og tre Nætter« beretter sin historie for de fire studenter, som hver især nedskriver den i deres eget sprog. Resten af bogen er da den evige jødes historie, nedfældet af den tyske student.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 26

◀ **d. 29 Febr. 37** : 1837 var ikke skudår.

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 33

◀ **den forstenede Loth^s Hustrue** : Da Guds straf rammer Sodoma, reddes Lot og hans familie ud af byen, men da hans kone overtræder forbudet mod at vende sig om og se byens ødelæggelse, forvandles hun til en saltstøtte, jf. 1 Mos 19,26.

I trykt udgave: Bind 17 side 108m linje 1

◀ **A.W. Schlegels Romanze ... ist kein Leben** : De følgende to linjer fra A.W. Schlegels romance (107,17) findes citeret i L. Aurbachers *Ein Volksbüchlein* (107,13), s. 271. I sin helhed lyder strofen: »Ich bin nicht alt, ich bin nicht jung, / Mein Leben ist kein Leben. / Wie rastlos kreist der Sonnen Schwung, / Muß ich hier unten schweben. / Greiser wird das Haar mir nicht, / Nicht gerunzelter mein Gesicht, / Das niemals lachet noch weinet.«

I trykt udgave: Bind 17 side 108 linje 34

◀ **der ewige Jude ... zur Ruhe gehn** : sigter til de 11 strofer a fire vers, som udgør den ty. forfatter og digter Wilhelm Müllers (1794-1827) romance »Der ewige Jude«, trykt i *Taschenbuch zum geselligen Vergnügen auf das Jahr 1823*, udg. af A. von Wendt, Leipzig 1823, s. 10-12. SK afskriver 5. strofe, s. 11.

I trykt udgave: Bind 17 side 109 linje 1

◀ **Literatur til Don Juan** : En (ikke fuldstændig) liste over Don Juan-litteratur på SKs tid findes i *Bibliotheca Faustiana* (92,1), nr. 2452-2568.

I trykt udgave: Bind 17 side 110 linje 1

◀ **det Piquante og Interessante** : her formentlig blot i betydningen: det pirrende, fængslende. De to udtryk var alm. æstetiske begreber i tiden og som sådanne benyttede SK dem fx i *Enten - Eller*, SKS 2, 314.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 3

◀ **Mittheilungen aus dem Tagebuche ... Brunswig 1833** : De populære fortællinger af den eng. forfatter og retslærde Samuel Warren (1807-77), udgivet under pseudonymet Dr. Harrisson, blev delvist trykt i *Blackwood's Magazine* aug. 1830 - aug. 1837; de blev samlet i udgaven *Passages from the Diary of a late Physician*, som udkom 1832-38, og herefter oversat til flere sprog. SK knytter an til K. Jürgens' ty. oversættelse, hvoraf de første tre bind udkom i Braunschweig 1833, fjerde bind smst. 1836, jf. ktl. 1907-1910. I det følgende bliver der henvist til *Mittheilungen aus dem Tagebuche eines Arztes von Dr. Harrisson (Samuel Warren)*. *Aus dem Englischen*, 2. udgave, gennemset og med et forord af K.H. Hermes, bd. 1-5,

Braunschweig 1839. Gennem denne 2. udg.'s 28 historier beretter lægen om, hvad han har set og oplevet i det virkelige liv.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 4

◀ **vist ikke** : ganske vist ikke.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 17

◀ **Msk.** : menneskes.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 25

◀ **i første Deel i Stykket ... (p. 159 fl.)** : Fortællingen »Liebeshändel und Wahnwitz« findes i 2. udg. (111,4), bd. 1, s. 158-197.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 27

◀ **p. 184 fE. ... Sjele-Sundhedens Prøve** : Lægen fortæller om mødet med en unge mand, Warningham, som er »außerordentlich belesen in der schönen Literatur und insbesondere vertraut mit den dramatischen Schriftstellern«, s. 160. Warningham bliver pludselig forelsket i en ung skuespillerinde, og denne forelskelse gør ham afsindig. En dag (s. 183-186) støder lægen på Warningham, som pludselig tror, at lægen er den berømte skuespiller, Mr. Kean, og der udspiller sig en længere samtale. »Der arme Wahnsinnige stieß ein mehr als gellendes Gelächter aus, das uns Alle zittern machte. 'Ich kann noch bessere Dinge sagen, als das (...) denn ich gehe hinunter zur Hölle, um von dem Satan reden zu lernen; und wenn ich wiederkomme, will ich Ihnen einen Unterricht geben, Herr Kean!'«, s. 183, og Warningham fortsætter: »Nun will ich Ihnen sagen, was ich gedacht habe, - ich habe ein Trauerspiel fertig, zum wenigsten beinahe fertig«, og stykket indeholder endog en hovedrolle til Mr. Kean, s. 184. Nu taber Warningham pludselig tråden, hvortil han kort efter bemærker: »ich muß verrückt sein, und ich kann nicht umhin, daran zu denken, welch eine tiefe Kenntniß der menschlichen Natur Shakspeare beweis't, wenn er das *Gedächtniß* die Probe der Geistesgesundheit nennt - eine tiefe Philosophie darin, - he? Entsinnen Sie sich der Stelle, - he, Kean? (...) - o! eine Stelle aus dem Shakspeare - Gedächtniß - Probe von - - Ah! *Jetzt*, wir haben sie! 'S ist diese: Merken und behalten Sie! - 's ist ein König Lear - // '- Stellt auf die Probe mich, / Ich will *die Sache pünktlich wiederholen*, / Da doch *der Wahnsinn* stets vom Ziele schweift.'«, s. 186. Det af Warningham anførte sted er ikke fundet hos Shakespeare. - **Actrice**: skuespillerinde.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 28

◀ **p: 189 han taler om hans Skuespil** : 2. udg. (111,4), bd. 1, s. 187f.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 37

◀ **Ach - jetzt, noch einmal ... halt ihn - halt ihn** : I 2. udg. (111,4) står der »zusammengerollt«.

I trykt udgave: Bind 17 side 111 linje 37

◀ **»der verdrehte Kopf« ... af Hypochondrie** : I begyndelsen af fortællingen »Der verdrehte Kopf«, 2. udg. (111,4), bd. 1, s. 308-341, præsenterer lægen selv sin efterfølgende skildring af sine møder og samtaler med den mandlige patient, 'R-', som et eksempel på hypokondri, dvs. en psykisk, nervøs lidelse, som ytrer sig i overdreven ængstelse for helbredstilstanden, idet patienten føler symptomer på indbildte lidelser.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 6

◀ **formentlige** : tilsyneladende (ikke egentlige).

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 12

◀ **Følgende Schema ... Vaudeville** : J.L. Heiberg (24,13) anmeldte over tre numre af sit tidsskrift *Kjøbenhavns flyvende Post* (135,11), 1827, nr. 99-101, Adam Oehlenschlägers tragedie *Væringerne i Miklagard* (1827), hvilket fik Oehlenschläger til at tage til genmæle. Dette resulterede i en længere afhandling af Heiberg, »Svar paa Hr. Prof. Oehlenschlägers Skrift 'Om Kritiken i Kjøbenhavns flyvende Post, over Væringerne i Miklagard'«, trykt i ni artikler i *Flyveposten* fra 25. jan. - 25. feb. 1828 (nr. 7-8, 10-16). I sjette artikel, trykt i nr. 13, sp. 5f., giver Heiberg følgende oversigt over komediens underarter og deres indbyrdes orden, som SK excerperer: »Paa det umiddelbare Trin er Comedien den saakaldte lavere Comedie, Burlesken eller Farcen, hvori det Individuelle er fremherskende. Reflexionen heraf er den høiere Comedie, hvori det Individuelle maa staae tilbage for det Almindelige. Eenheden af begge kunde man kalde den universelle Comedie. / Den høiere Comedie kan være lyrisk eller episk eller Eenheden af begge. I lyrisk Form er den *Characterstykket*, en Digtart, hvortil adskillige af Molières og Holbergs Stykker ere at henregne. De

af disse to Forfatteres Værker, som ikke lade sig indbefatte herunder, henhøre til den umiddelbare Comedie, eller Farcen. Den høiere Comedie i episk Form er *Sørgespillet*; og Eenheden af Characterstykket og Sørgespil er det egentlig saakaldte Drama eller *Lystspillet*. / Den universelle Comedie i sin Umiddelbarhed er en Digtart, hvorunder man hidindtil ikke har andet at henføre end den *aristophaniske Comedie*. Det er den endnu forbeholdt at udvikle sig til noget Nyt, passende med den nyere Tids Fordringer. Reflexionen heraf er den *musikalske Comedie*, som i lyrisk Form er *Opera*, i episk *Melodrama*; Eenheden af Opera og Melodrama er en Digtart som indbefatter *Syngespillet*, *Operetten* og *Vaudevillen*. Den Eenhed endelig, hvortil den universelle Comedie selv udvikler sig, er det *lyriske Drama*, som betegnes ved Calderons Skuespil; dette er det høieste Punkt af den dramatiske Digtekunst, men just derfor gaaer den her udenfor sig selv, og bliver næsten det modsatte af hvad den oprindeligt var. Næsten ingen af de Fordringer, som Gjøres til vort sædvanlige Skuespil, lader sig anvende paa det Calderonske Drama, og omvendt, hvad som i dette er en Fordring, vilde i vore sædvanlige Skuespil være en Feil.« – **reflexionen d:a::** dvs. refleksionen deraf. – **Aristophanes:** gr. komediedigter (445-385 f.Kr.), som skrev 44 komedier, hvoraf 11 er bevaret. – **Calderon:** Pedro Calderón de la Barca (1680-81), sp. dramatiker.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 13

◀ **Inspiration - Illusion** : Efter ovenstående oversigt fortsætter Heiberg (113,24) med at karakterisere digtarternes indbyrdes orden og afslutter sjette artikel: »For med to Ord, som allerede ere adopterede i Kunstsproget, at udtrykke den hele Modsætning mellem Tragedien og alle foregaaende Digtarter paa den ene Side, og Comedien paa den anden, kan man sige at i de første er *Inspiration*, i denne derimod *Illusion*. I hiin er Digteren selv henreven (endog i det Episke anraabes jo Musen), og selv naar han henriver sin Læser, saa er det dog ikke saa meget ham selv, som hans Musa, der henriver. I Comedien derimod skal Digteren henrive, uden selv at være henreven; dermed menes ikke at han skal være kold og ligegyldig; tvertimod ogsaa her er han inspireret, men Inspirationen er ikke den inderste Kilde i hans Genie, hvoraf alt udspringer; Besindigheden og den klare Oversigt er det Inderste, som selv optager Inspirationen, omfatter den, eller staaer over den. I de foregaaende Digtarter er Besindigheden indsluttet i Inspirationen; i Comedien derimod er Inspirationen indsluttet i Besindigheden, og netop herved frembringes det vi kalde Illusion; thi i det Øieblik Digteren selv lader sig henrive, er Illusionen forbi, paa samme Maade som den der leer ad sine egne Indfald, ikke faae andre til at lee derved. I den universelle Comedie, hvori Comediens Begreb stræber udaf sig selv, gaaer Illusionen atter tabt. Allerede i den aristophaniske Comedie er den næsten ophørt; i det musikalske Skuespil fremtræder den igjen, men i en ganske forandret Skikkelse; og i det Calderonske Drama er den aldeles tilintetgjort«, nr. 13, sp. 7f.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 24

◀ **Hvorfor har Heiberg ... Lune; Ironie; Humor** : I syvende artikel, trykt i nr. 14, begynder Heiberg med at vise, at »Illusion er Principet for det nyere theatraleske Drama«, hvorfor det moderne drama må bygge på komediens grundvold og forudsætte ironi. Således hedder det sp. 4: »Uden Ironie kan ingen være dramatisk Digter for den nyere Tid; den Besindighed, hvormed Digteren skal omfatte sin Inspiration, lader sig næsten ganske henføre hertil. Oehlenschlägers Tragediers totale Mangel paa Ironie er da deres væsentlige Mangel. / Imidlertid er Ironie dog ikke nogen Himlens Gave, saaledes som Geniet selv. Den er tvertimod et erhvervet Gode, hvoraf Geniet ved egen Kraft sætter sig i Besiddelse. Betragt vi nemlig det Comiske i sig selv (altsaa ikke i Comedien, men i dets abstracte Almindelighed, saaledes som det allerede fremtræder i den lyriske Poesie), saa vil enhver, som er fortrolig med de her udviklede Anskuelser, uden lang Demonstration lettelig finde, at det i sin Umiddelbarhed er *Lune*, i sin Reflexion *Ironie*, og i Eenheden af begge *Humor*. Oehlenschlägers umiddelbare Genie er i alle Grene af Poesien lunefuldt.« – **Heiberg:** Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), da. forfatter, redaktør og kritiker, 1828-39 ansat som teaterdigter og oversætter ved Det kgl. Teater; 1829 titulær professor, 1830-36 docent i logik, æstetik og da. litteratur ved Den kgl. militære Højskole. Heiberg var fra o. 1826 Danmarks førende smagsdommer.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 24

◀ **Noget om ... og Don Juan** : Der sigtes til de tre kendte operaer af Mozart (113,32), hvor hhv. pagen (114,1), Papageno (116,13) og Don Juan (116,30) optræder.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 27

◀ **iaften** : Der sigtes til opførelsen af *Tryllefløjten* (116,13) 26. jan. 1837 på Det kgl. Teater, hvor G.B. Cetti spillede Papageno. Det var den første opførelse siden efteråret 1832; operaen blev spillet yderligere to gange i sæsonen, nemlig 30. jan. og 1. feb.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 29

◀ **Don Juan** : dvs. ideen 'Don Juan', som beskæftigede SK i denne periode; den væsentligste fremstilling er dog Mozarts (116,30).

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 31

◀ **Mozart** : Wolfgang Amadeus Mozart (1756-91), østr. komponist og musiker, berømt siden den tidlige barndom for sit enestående og alsidige musikalske geni.

I trykt udgave: Bind 17 side 113 linje 32

◀ **1) Pagen i Figaro** : dvs. Cherubino, den unge mand, der er forelsket i grevinden (men også i stort set alle andre kvinder, han møder) i Mozarts opera *Le Nozze di Figaro* komponeret 1786 til tekst af Lorenzo da Ponte og baseret på P.A.C. de Beaumarchais' skuespil *Le mariage de Figaro* (1778). På da. som *Figaros Givtermaal eller Den gale Dag. Syngestykke i fire Akter, oversat til Musik af Mozart efter den italienske Omarbejdelse af Beaumarchis' franske Original* ved N.T. Bruun, Kbh. 1817. Stykket blev fra 1821 til foråret 1832 opført 50 gange på Det kgl. Teater; herefter 12 gange frem til efteråret 1836, sidst 4. okt. og 11. nov., for atter at blive taget op 31. jan. 1838.

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 1

◀ **bevidstløs** : ubevidst.

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 2

◀ **tastende** : berørende, følende.

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 6

◀ **Polemik** : fra gr. hē polemiké (téchnē), krigskunsten, stridskunsten. I teologien var 'polemik' den disciplin, der modsat den forsvarende apologetik havde til opgave at gendrive kætterske meninger og skrifter. I sætningen »al Tilblivelse er en Polemik« skal 'polemik' opfattes i den alm. betydning, strid, hvorved der knyttes an til den især hegelske anskuelse, hvorefter bevidstheden bestandigt søger at overvinde sin egen modsigelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 7

◀ **Approximation** : tilnærmelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 8

◀ **Barnets »mig«** : jf. en optegnelse dateret 1. aug. 1835 i journalen AA, hvor SK skriver: »Ligesom det varer længe inden Barnet lærer at skjelne sig selv fra Gjenstandene, og det saaledes i lang Tid saa lidet udsondrer sig fra sine Omgivelser, at det med Fremhævelse af den lidende Side siger f. Ex.: 'mig slaar Hesten'« (AA:12, s. 24,3).

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 10

◀ **Moment** : punkt el. trin (i en udvikling).

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 13

◀ **lade Øiet med Ingeborgs Blik forfølge den Forsvindende** : sigter til 9. sang (»Ingeborgs klagan«) i den sv. forfatter Esaias Tegnér's (1782-1846) romancecyklus *Frithiofs saga*, Stockholm 1825, s. 71f. Her sidder Ingeborg ved strandbredden og ser sin elskede Frithiof sejle bort på havet: »Nu är det höst, / stormande häfver sig hafvets bröst. / Ack, men hur gerna jag sute / ändå derute! // Längje jag såg / seglet i vester, det flög på sin våg. / Ack! det är lyckligt, får följa / Frithiof på bölja. // Bölja, du blå, / sväll ej så högt, det går fort nog ändå. / Lysen, J stjernor, och sägen / seglaren vägen!« Når Frithiof vender tilbage, vil hun sikkert være død; nu vil hun elske den jagtfalk, han har glemt: »Länte du ock / vingarna ut, de ej bure mig dock. / Döden allena mig bringar / Gudarnas vingar. // Jägare skön, / sitt på min skullra och blicka åt sjön. / Ack! hur vi längte och blicke, / kommer han icke. // När jag är död / kommer han säkert, mins då hvad jag bjöd: / helsa och helsa du åter / Frithiof som gråter!« Sml. et løst blad (*Pap.* I A 136), hvor SK også henviser til stedet.

I trykt udgave: Bind 17 side 114 linje 32

◀ **Pagens Henrykkelse ... Dr. Bartholos Huusholderske** : Der sigtes til 1. akt, 5. scene i *Figaros Givtermaal* (114,1), hvor pagen Cherubino overrækker Susanne, grevindens kammerpige, en romance, som han beder hende læse op for de andre kvinder, herunder den gamle Marcelline, som er doktor Bartholos husholderske (jf. 1. akt, 3. scene, s. 14). Da Susanne leende spørger, om hun også skal læse den op for Marcelline, svarer Cherubino: »Ja, for Marcelline med! hvorfor ikke? hun er Fruentimmer, hun er Pige - en Pige, en Qvinde! o, hvad de Navne er søde, hvad de ere velsignede! Jeg kan aldrig blive kied af at nævne, at igientage dem tusinde og tusinde Gange!« s. 21. Herefter synger han en arie om sin elskov.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 3

◀ **Eiendommelige** : særlige.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 7

◀ **bestaaer det (...) med** : er det foreneligt med.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 19

◀ **Papageno Duetten i 4de Act** : Der sigtes til 4. akt, 10. scene i *Tryllefløiten* (116,13), hvor Papageno, der af sorg vil hænge sig i et træ, pludselig får skænket Papagena. Da synger de denne duet: »[han:] Pa – pa – pa – Papagena! / [hun:] Pa – pa – pa – Papageno! / (Begge gientage sammen hinandens Navne) / [han:] Er Du min og min allene? / [hun:] Ja, os Guderne forene! / [han:] Du min egen Glut vil være? / [hun:] Ja, vi Mand og Kone ere! / [begge:] O, hvilken Himmelfryd det er, / naar hiemme i vor lille Stue / med Moderglæde/Faderglæde vi kan skue / en flok af søde Rollinger! / [han:] Først der en lille Papageno! / [hun:] Saa der en lille Papagena! / [han:] Saa atter der en Papageno! / [hun:] Og saa igien en Papagena! / [begge:] Os Himlen alt sit Held forlener, / naar mange, mange Papagener / forøge vore Glæders Tal ! / Hvor skal det hulde Syn os qvæge, / naar Glutterne rundt om os lege, / og al vor Ømhed dele skal! / (De gaae)«, s. 90-92.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 22

◀ **hele hans Vandren omkring** : jf. fx 1. akt, 2. scene i *Tryllefløiten* (116,13), hvor den omvandrende fuglefænger Papageno præsenterer sig selv i en vise: »En Fuglefænger see I her, / som altid glad og lystig er! / Af Unge, Gamle hans Talent / er her i Landet vel bekiendt! / (...) / Jeg vandrer om i Skov og Dal / og fanger Solsort, Nattergal!« s. 6.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 25

◀ **Man paalægger ham Taushed, Ophold i Isis og Osiris** : jf. 3. akt, 3. scene i *Tryllefløiten* (116,13), s. 46-49, hvor Tamino og Papageno for at blive indviet i Isis og Osiris' visdomstempel må aflægge tavshedsløfte for derefter at blive sat på prøve. Mens Tamino består selv den hårdeste prøve og således får den skønne Pamina, lykkes det ikke for Papageno; han har fx ikke let ved at være tavs, han er, som han selv siger, et naturmenneske. – Handlingen i *Tryllefløjten* udspilles i Egypten, hvor de to guddomme (med de gr. navne) Isis og Osiris dyrkedes.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 25

◀ **det italienske Liv** : dvs. den italienske (el. sydeuropæiske) mentalitet og adfærd; selvom librettoen er affattet på italiensk, udspilles operaens handling på grevens slot i Andalusien, ligesom personerne er spanske.

I trykt udgave: Bind 17 side 115 linje 35

◀ **Sct. Hansormsagtigt glimrende** : Sankt Hansorme (også ildfluer, ildorme) kaldes en familie af vingede insekter (Lampyridae), som er natdyr og kendt for deres evne til at lyse. På bagkroppens underside findes to gulhvide pletter skinnende med en svag, fosforescerende glans, hvorfra der glimtvis udgår et stærkere grønligt lys, som kan holde sig en tid og derpå slukkes; ved faresignaler ophører det straks.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 6

◀ **2) Papageno i Tryllefløiten** : Papageno, en eventyragtig og lystig fuglefænger, er en af hovedpersonerne i Mozarts opera *Die Zauberflöte*, komponeret 1791 til tekst af Emanuel Schikaneder (1751-1812). På da. som *Tryllefløiten. Syngestykke i to Acter af Emmanuel Schickaneder. Oversat til Mozarts Musik ved N.T. Bruun*, Kbh. 1816, og *Tryllefløiten. Syngestykke af Schickaneder. Med Musik af Mozart, 2.* forandrede udg., Kbh. 1826. I udg. fra 1826 er operaen inddelt i fire akter; det var den, der blev opført på Det kgl. Teater (113,29), og den anvendes i det følgende.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 13

◀ **perpendiculaire** : lodrette.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 13

◀ **Locomotionens** : stedforandringens; bevægelighedens.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 14

◀ **fixerende** : fæstnende.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 22

◀ **3) D. Juan** : Forfatteren Don Juan er hovedperson i Mozarts opera *Il dissoluto punito ossia Il Don Giovanni* (i Danmark og af SK omtalt som *Don Juan*), komponeret 1787 til tekst af Lorenzo da Ponte (1749-1838) i forlængelse af en lang litterær tradition. Som tekstgrundlag for sin gennemgang af Mozarts opera anvender SK *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik*, overs. af L. Kruse, Kbh. 1807; nye udgaver af denne oversættelse med enkelte mindre ændringer kom i 1811 (med samme titel, men uden sceneinddeling) og i 1822 (med titlen *Don Juan. Opera*, igen med sceneinddeling). Fra 1807 til foråret 1827 blev operaen spillet 50 gange på Det kgl. Teater, herefter 31 gange frem til foråret 1837; sidste gange: 29. sept., 16. nov. 1836 og 1. april 1837. Operaen blev igen taget op 28. maj 1839.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 30

◀ **hos Planten ... paa samme Stengel** : Plantens kønnede dele er de hanlige støvblade (støvdragere) og de hunlige frugtblade (støvvej), og de kan enten findes i samme (tvekønnede) eller i forskellige (enkønnede) blomster. Der sigtes formentlig her til planter med enkønnede blomster af hvert sit køn, også kaldet 'sambo'-planter.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 36

◀ **Analogon** : gr. (noget) lignende, tilsvarende.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 38

◀ **Skjærvæk i »Apothekeren og Doctoren.«** : Der sigtes til den frejdige kirurg og Rosalias lykkelige bejler, Skjærvæk, i *Apothekeren og Doctoren. Et Syngespil i to Acter*, af Gottlob Stephanie (den Yngre), med musik af Ditters von Dittersdorf, overs. af Lars Knudsen, Kbh. 1789 [ty. 1786]. En nyere version (*Doctoren og Apothekeren. Lystspil i 4 Akter*) findes i *De danske dramatiske Selskabers Repertoire*, udg. af hofboghandler L. Beeken, bd. 1, Kbh. 1829, nr. 4, s. 1-39. Stykket blev fra 1789 til 1828 spillet 67 gange på Det kgl. Teater, herefter otte gange fra efteråret 1833 til foråret 1835, sidst 28. nov., 10. dec. 1834 og 26. jan. 1835; det blev igen taget op i foråret 1840.

I trykt udgave: Bind 17 side 116 linje 38

◀ **Kjerlighedens Fylde** : spiller på Rom 13,10: »Kærligheden er lovens fylde«.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 3

◀ **det Horn, Thor drak af ... stod i Verdenshavet** : I nordisk mytologi fortælles, at Thor hos Udgårdsloke ikke var i stand til at tømme hans drikkehorn; senere røber Udgårdsloke, at drikkehornet havde været forbundet med havet. Jf. J.B. Møinichen *Nordiske Folks Overtroe, Guder, Fabler og Helte, indtil Frode 7 Tider*, Kbh. 1800, ktl. 1947, s. 436-438. Episoden er genfortalt i Oehlenschlägers »Thors Reise til Jothunheim. Et episk Digt i 5 Sange« i *Nordiske Digte*, Kbh. 1807, ktl. 1599, 4. sang, v. 23-41, s. 82-88, og 5. sang, v. 24, s. 111.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 4

◀ **Intensitet (...) Extensitet** : Hvor 'intensiteten' angår det indvendige – i henseende til indre styrke, kraft, virksomhed og værd, altså 'dybden' – angår 'ekstensiteten' det udadrettede, udvidende og udstrækkende, fx antallet.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 7

◀ **de Bearbejdelser man har af D. Juan** : 110,1. Af da. Don Juan-fremstillinger har SK rimeligvis kendt de to bearbejdelser af den fr. komediedigter Molière (1622-73) *Don Juan ou le festin de pierre* (1665), nemlig K.L. Rahbek *Don Juan eller Steengiæsten. Skuespil i fem Optoge*, trykt i hans udgave *J.B.P. Molières Udvalgte Skuespil*, bd. 1, Kbh. 1813, ktl. 1921, s. 171-258; samt J.L. Heibergs (113,24) *Don Juan. Skuespil i fire Acter*, som udkom i *Marionetteater*, Kbh. 1814, optaget i *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 6, 1836, s. 173-275. SK kan også tænke på Carsten Hauchs (1790-1872) sørgespil *Don Juan*, trykt i *Gregorius den Syvende og Don Juan. To Dramaer*, s. 137-270, i bd. 2, 1829, af *Dramatiske Værker* bd. 1-3, Kbh. 1828-30.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 10

◀ **Begynder ikke i Faust ... reproducerer D. Juan** : I en tidligere optegnelse fra dec. 1835 (*Pap. I C 58*) lader SK Faust-ideen indoptage Don Juan (umiddelbarhed) og Den evige Jøde (fortvivlelse) i sig.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 17

◀ **einfachere** : af ty. einfach; enklere, simplere.

I trykt udgave: Bind 17 side 117m linje 12

◀ **Musikens Betydning ved Behandling af Afsindige** : hentyder formentlig til to artikler under titlen »Om Afsindiges Behandling«, trykt i J.L. Heibergs *Kjøbenhavns flyvende Post*, nr. 125-126, 18. - 20. okt. 1830. Artiklens forfatter, 'N-n', refererer *Allgemeine musikalische Zeitung*, der har bragt uddrag af et nyt værk om den saksiske galeanstalt Sonnenstein. Jf. også J.C. Prichard *Om Sindssygdommene og andre sygelige Sjælestilstande*, overs. af H. Selmer, Kbh. 1842 [eng. 1835], s. 325f. Her opregnes de psykiatriske eksperters delte meninger om musikkens anvendelighed i forbindelse med sindssygdomme, fx kan musikken virke beroligende på heftige patienter, opæggende på apatiske, men på visse individer vil indtrykket virke for stærkt og være til skade.

I trykt udgave: Bind 17 side 117m linje 13

◀ **Gjerning et andet, Begrebet et andet** : dvs. ligesom gerningen fuldender troens standpunkt og begrebet tænkningens.

I trykt udgave: Bind 17 side 117m linje 16

◀ **Livets fire Stadier ... til Mythologien** : SK drager i det følgende en parallel mellem de to udviklingsforløb; den traditionelle opfattelse af menneskelivet som inddelt i fire faser og udviklingen af mytologien i verdenshistoriens tidlige faser: barn/orientalske mytologi, dreng/græsk mytologi, mand/middelalder/romantikken og olding/nyere tid/'vor tids forstandsperiode'. Her udvikles kun de to første faser, som er knyttet til mytologien.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 20

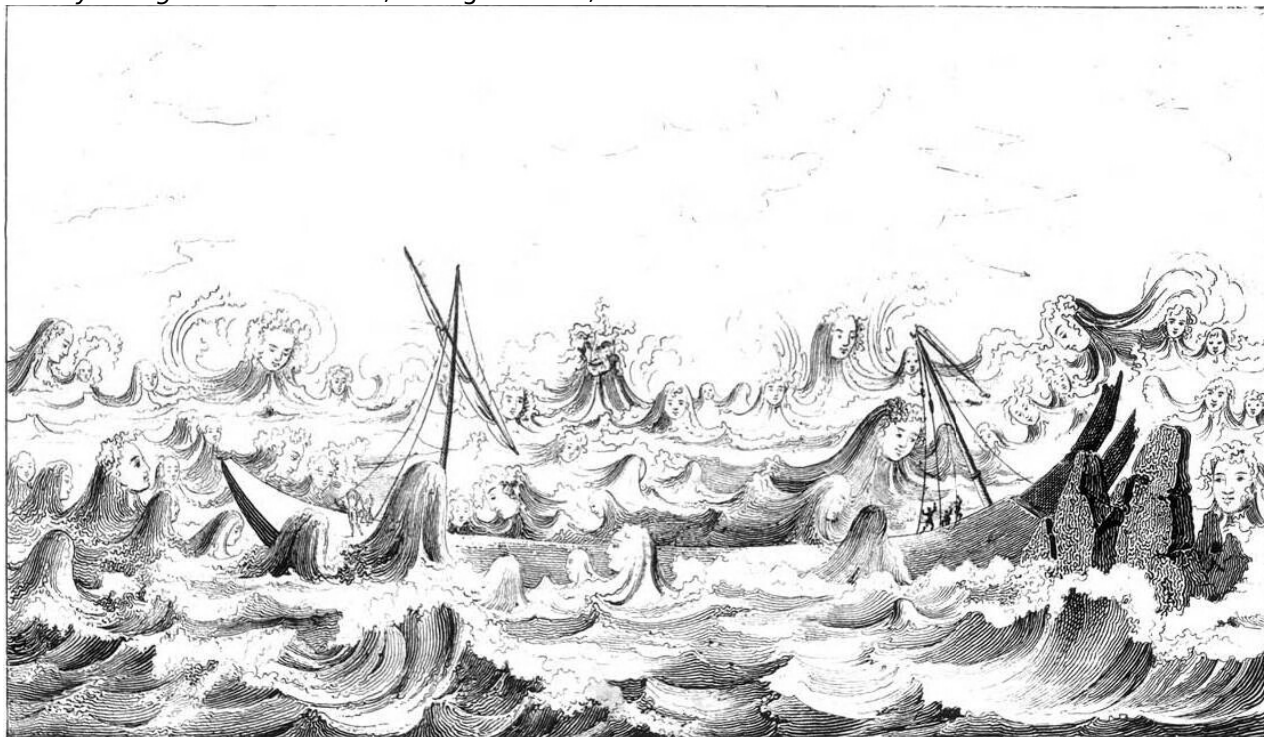
◀ **Barnet ikke har ... Omgivelserne (»mig«)** : 114,10.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 22

◀ **Bølgepiger** : i folketroen de åndelige væsener el. nymfer, som er knyttet til vandets element (spec. bølgerne); de kaldes også 'undiner'.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 26

◀ **cfr. et Kobber** : sigter formentlig til tavle CXV »Wellenmädchen« i W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen*, Stuttgart 1836, ktl. 1942-1943. Se illustration 5.



5. »Wellenmächen«. Kobberstik

Motivet her er fra den nordiske myte om de ni døtre af havguden Æger (også kendt som Gymir) og hans hustru Ran. Disse unge piger svømmer på det stormpiskede hav rundt om deres mor; snart kan de være blide og fine, snart frygtelige og gigantiske.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 26

◀ **Præsens** : nærvær, tilstedeværelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 32

◀ **den gyldne Regn i Danaes Skjød** : If. gr. mytologi blev Zeus' elskerinde Danaë af sin far spærret inde i et malmtårn, fordi det var spået denne, at hans datters søn skulle volde hans død. Men da lod Zeus sig som en gylden regn dale ned i Danaës skød, og hun fødte sønnen Perseus. Jf. *P.F.A. Nitsch neues mythologisches Wörterbuch*, 2. udg. ved F.G. Klopfer, bd. 1-2, Leipzig og Sorau 1821, ktl. 1944-1945; bd. 1, s. 592.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 37

◀ **et dogmatisk Udtryk ... til Overflod** : sigter til den skolastiske lære om den 'oprindelige retfærdighed' (lat. 'Justitia originalis'), der som en overnaturlig gave blev givet mennesket i skabelsen. Dette oprindelige anlæg blev ved syndefaldet svækket, men kun den overnaturlige virkelighed gik tabt. Jf. K.A. Hase *Hutterus redivivus* (106,24) § 80, s. 196-199. – **chat::** katolske.

I trykt udgave: Bind 17 side 117 linje 38

◀ **det Mangfoldige, som man ... kalde dem romantiske** : jf. fx Molbechs fremstilling, SKS 17, 61.

I trykt udgave: Bind 17 side 118 linje 5

◀ **cfr: i d.H. en Mængde Lapper Papir** : jf. de løse blade *Pap.* I A 256 (se 263) og 135, 137 og 170.

I trykt udgave: Bind 17 side 118 linje 24

◀ **Alt at haabe** : spiller på 1 Kor 13,7, hvor det om kærligheden hedder: »Den tåler alt, tror alt, håber alt, udholder alt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 118 linje 37

◀ **lidt** : jf. teksten ovenfor, SKS 17, 118,34.

I trykt udgave: Bind 17 side 118 linje 38

◀ **Angaaende de to sidste ... mine Papirer** : jf. fx de løse optegnelser *Pap.* I A 239, 269 og 125, 139 samt 181.

I trykt udgave: Bind 17 side 118 linje 39

◀ **Systemet har kun 3 Stadier ... Eenhed** : Med 'Systemet' sigtes der til Hegels (jf. nedenfor) filosofiske lærebygning, formentlig især som den blev udviklet af J.L. Heiberg (113,24). Hegels system er funderet i en særegen dialektisk metode, efter hvilken 'begrebet', som er fælles for såvel tanken som dens genstand, spekulativt udvikles gennem metafysikken (som Hegel kalder 'logikken'), naturfilosofien og åndsfilosofien. For Hegel afspejler den dialektiske metode den modsigelse eller ufuldkommenhed i begrebet selv, der tvinger det over i sin modsætning ('negation') og herfra videre til at 'ophæve' denne i en ny højere enhed, hvor modsigelsen er 'forsonet'. Denne tredelte bevægelse i begrebet (umiddelbarhed, middelbarhed, formidlet umiddelbarhed) benyttes altså tillige i beskrivelsen af den historiske udvikling, men hvad angår de overordnede udviklingstrin, opererer Hegel dog ikke med tre 'stadier', men – fx i historiefilosofien – med fire 'epoker', nemlig den orientalske, græske, romerske og germanske, jf. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, udg. af E. Gans og K. Hegel, Berlin 1840 [1837], i *Hegel's Werke* (119,3) bd. 9, (Jub. bd. 11). J.L. Heiberg havde givet en detaljeret udformning af Hegels logik i *Grundtræk til Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militaire Højskole*, Kbh. 1832, og en almen introduktion i *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Højskole*, Kbh. 1835 – det sidste skrift blev anmeldt af H.L. Martensen (121,18). – At livet har fire stadier (117,20).

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 1

◀ **Hegel** : Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, 1801-05 privatdocent og 1806 ekstraordinær professor i Jena, 1816-18 professor i Heidelberg og indtil sin død professor ved universitetet i Berlin. Hans samlede værker udkom første gang i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1- 18, Berlin 1832-45.

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 3

◀ **hans første Stadium ... egl. er et Intet** : Hegel begynder sin udvikling af 'systemet' i *Wissenschaft der Logik* med kategorien 'Væren', el. 'den rene væren', som betegner den absolutte abstraktion fra enhver egenskab, altså det forskelsløst umiddelbare. Denne bestemmelse fører videre til den næste kategori, 'Intet',

idet: »Das Seyn, das unbestimmte Unmittelbare ist in der That Nichts, und nicht mehr noch weniger als Nichts«, jf. *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (119,3) bd. 3, s. 78 (*Jub.* bd. 4, s. 88). I J.L. Heibergs fremstilling af systemets begyndelse i *Grundtræk til Philosophiens Philosophie, eller den speculative Logik* (119,1) hedder det: »§ 26. Abstraherer man fra enhver Bestemmelse i *Alt* – hvilket er nødvendigt, for at komme udenfor alle Forudsætninger, og heri bestaaer det at komme til *Begyndelsen*, som er det Abstract-Umiddelbare – saa bliver der kun Eet tilovers, hvorfra ikke videre kan abstraheres, fordi det selv er uden Forudsætning, og følgelig det Abstract-Umiddelbare eller *Begyndelsen*; og dette Ene er *Væren* i Almindelighed, eller den abstracte eller absolute *Væren*, den yderste Abstraction af *Alt*. / § 27. Abstraherede man endnu fra dette, saa tog man den yderste (sidste) Abstraction bort, og følgelig blev Intet tilovers. Men da der *ikke kan* abstraheres derfra (§ 26), saa er den yderste Abstraction allerede foretaget dermed, og *Væren* er saaledes det Samme som *Intet*«, s. 11.

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 4

◀ **retrograde systematiske Krebsegang** : sigter formentlig til den filosofiske bestræbelse på ved tvivlens el. abstraktionens hjælp at nå tilbage til et forudsætningsløst udgangspunkt, hvorfra et filosofisk system kan udvikles. Mere specielt sigtes der til Hegels spekulative metode, som den fx udfoldes i *Phänomenologie des Geistes*, udg. af J. Schulze, Berlin 1832 [1807], ktl. 550, i *Hegel's Werke* (119,3) bd. 2 (*Jub.* bd. 2), hvor bevidsthedens dialektiske udvikling (drevet af modsigelsen el. konflikten mellem 'jeg' og 'verden') føres frem fra sanselig vished til absolut viden ved en fænomenologisk beskrivelse. – **retrograde**: tilbagegående, baglæns.

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 5

◀ **1 Tim: 3, 16** : »Og uimodsigelig stor er gudsfrygtens hemmelighed: Han blev / åbenbaret i kødet, / retfærdiggjort i Ånden, / set af englene, / prædiket blandt folkene, / troet i verden, taget op i herligheden.«

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 14

◀ **εφανερῶθη εν σαρκί** : gr. (ephanerōthē en sarkí) »åbenbaret i kød«.

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 15

◀ **han blev optaget i Hæder** : 119,14. Oversættelsen med 'hæder' er SKs egen gengivelse af δόξα (gr. dóxa), som normalt oversættes med 'herlighed'.

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 29

◀ **I skulle dømme Engle** : hentyder til 1 Kor 6,3, hvor Paulus skriver: »Ved I ikke, at vi skal dømme engle, for slet ikke at tale om jordiske forhold?«

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 31

◀ **de Mange Kaldede** : hentyder til Matt 22,14, hvor Jesu lignelse om kongesønnens bryllup afsluttes med ordene: »Thi mange er kaldet, men få er udvalgt.« Jf. også Matt 20,16 i NT-1819.

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 34

◀ **Du maa ikke friste Gud** : hentyder til Matt 4,7, hvor Jesus af Djævelen fristes (sættes på prøve) i ørkenen og da siger til ham: »der er atter skrevet: du skal ikke friste Herren din Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 17 side 119 linje 37

◀ **Hamann et Sted ... ell. Engel** : Der sigtes til et brev fra den ty. forfatter og filosof Johann Georg Hamann (1730-88) til hans ven J.G. Lindner, skrevet i Königsberg 12. okt. 1759. Heri hedder det: »und ich höre öfters mit mehr Freude das Wort Gottes im Munde eines Pharisäers, als eines Zeugen wider seinen Willen, als aus dem Munde eines Engels des Lichts«, *Hamann's Schriften*, udg. af Fr. Roth, bd. 1-8, Berlin og Leipzig 1821-43, ktl. 536-544; bd. 1, s. 497.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 2

◀ **Pretiosa 4^{de} Act, hvor Fader og Søn gjenkjendes** : Der sigtes til den ty. forfatter Pius Alexander Wolffs syngespil *Preziosa*, på da. *Preciosa. Lyrisk Drama af Wolff. Med Musik af C.M. von Weber*, overs. af C.J. Boye, Kbh 1822. I 4. akt er Don Fernandos søn, Eugenio, blevet antastet af en formodet sigøjner, som siden er blevet taget til fange. Fernando beder sin ven Don Francesco om at forhøre skurken, som viser sig at være hans søn, den ivrige soldat Alonzo. Fangen føres ind, bevogtet af en flok bevæbnede bønder, som er anført af den slappe slotsfoged, Pedro. Genkendelsen, der går hen over hovedet på Pedro, forløber således, efter at fangen med sit lasede tøj er blevet ført hen foran Francesco: »[Francesco:] Kan jeg / Troe mit eget Øie? Er

det / Ogsaa Dig? / [Pedro:] Ja, det er Knægten! / [Francesco:] Tael! – hvorledes kom Du hid? / [Pedro:] Ih! jeg transporterte ham! / [Francesco:] Denne Dragt! / [Pedro:] Er stjaalen. / [Francesco:] Svar dog! / [Alonzo:] Naar vi var alene – / [Francesco (til Pedro):] Pak Jer! / [Alonzo:] Gaae, min Ven, det er min Fader. / [Pedro:] Hvad? Comment? / [Francesco:] Min Søn! / [Alonzo:] Min Fader! / [Pedro:] Ha! Skamfærd! nu veed jeg Alt. / [Francesco:] Nu, saa pak sig! / [Pedro:] Allernaadigst! / [Alonzo:] Og tael ei et Ord om dette. / [Pedro:] Jeg har staaet fem og tyve / Aar i Tjenesten – mit Been – / [Alonzo:] Det har han fortalt mig før. / [Francesco:] Gaae til Helved! / [Pedro:] J'ai l'honneur! (gaaer)«, s. 80-82. Stykket blev opført på Det kgl. Teater 45 gange fra 1822 til foråret 1835, og herefter otte gange frem til foråret 1837; i sæsonen 1836/37: 1. dec., 24. jan., 13. marts og 26. maj. SKs lidt afvigende gengivelse kan skyldes improvisation af J.L. Phister, der spillede rollen som Pedro fra efteråret 1835.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 7

◀ **realistisk** : 121,5.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 14

◀ **Seer Du ikke disse blaaøiede Dreng** : sigter til kancellisekretær Tage Algreen-Ussings indlæg under rubrikken »Sagen angaaende Oprettelsen af højere Realskoler« i *Tidende for Forhandlinger ved Provindsialstænderne for Sjællands, Fyens og Lollands-Falsters Stifter samt for Island og Færøerne*, nr. 53-54, 1. feb., Kbh. 1836, sp. 844-859. Algreen-Ussing argumenterer for oprettelsen af en realskole for middelklassens børn, hvori disse kan undervises i nyttige færdigheder, især de levende sprog (ty., fr. og eng.). Da denne 'skole for livet' mangler, må man enten sende sine børn i den lærde skole, hvor de lærer for meget (unyttigt), eller sende dem i almueskolen, hvor de lærer for lidt. Efter sin fremstilling af dette indskyder Algreen-Ussing pludselig et højstemt, malerisk tableau, som begynder med ordene: »Seer I dem da ikke, hvor de staae i utaalmodige Klynger, alle de blaaøiede Dreng, og vente med Længsel paa, at Skoledøren skal springe op, for at styrte ind«, sp. 857. Så manes enkelte af disse drenge frem – den, der vil til søs, den, der vil være opfinder, handelsmand el. blot beherske de levende sprog, og hver gang sluttes med ordene: »men Skolen mangler«. I *Kjøbenhavns flyvende Post. Interimsblad* nr. 86, 7. april, Kbh. 1836, ktl. 1607, omtales Algreen-Ussings bestræbelser i artiklen »Af et nyt Brev (som virkelig er kommet) fra Provindserne« som følger: »Han er en sand Taler, forsaavidtsom Talens nærmeste Formaal er at faae Tilhørere til at antage den fremsatte Mening, thi han naaer meget ofte dette Maal. Kun naar han forlader den demagogiske Simpelhed, og vil være rhetorisk, taber han sin Ligevægt, bliver bombastisk og utaalelig, f. Ex. i den høist mærkværdige Tirade om de 'blaaøiede Dreng' (*Stænd. Tid.*, sp. 857-858).« Bag artiklen, som er signeret '2123', gemmer sig Peder Hjort.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 15

◀ **Hastværks-Læreren i Adresseavisen** : *Adresseavisen*, der udkom 1759-1909, var hovedsagelig et annonceblad, som også bragte bekendtgørelser, mindedigte o.l., men stort set intet redaktionelt stof. Fra 1800 udkom avisen seks dage om ugen, og i 1841 var oplaget 7.000 eksemplarer. Avisens officielle navn var i 1837 *Kjøbenhavns kongelig alene privilegerede Adressecomptoirs Efterretninger*, og redaktør var J. Jetsmark. Med 'Hastværks-Læreren' kunne der hentydes til sådanne annoncer for effektiv sprogundervisning, som fx J.C. Rønsholdt indrykkede 3. juni 1836. Han tilbød 'herrer og damer' at lære fransk og tysk efter den i tiden moderne 'jacototske metode', opkaldt efter den fr. pædagog Jean Joseph Jacotot, hvis *Méthode d'enseignement universelle* (1823) blev oversat til da. i 1837. Man vil, skriver Rønsholdt, efter denne metode være istand til at lære fremmede sprog »i den muligst korteste Tid«, og hvis man under kurset ikke er tilfreds med sin fremgang, får man pengene tilbage.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 18

◀ **ell.** : ellers.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 19

◀ **Humanisterne** : 121,5.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 24

◀ **Oplag** : uændret el. uvæsentlig ændret optryk af en tidligere udkommet bog, modsat en ny udgave.

I trykt udgave: Bind 17 side 120 linje 34

◀ **Spørgsmaalet om Humanisme og Realisme** : Der sigtes til den debat inden for pædagogikken om skolefagernes prioritet, som i slutningen af det 18. årh. tog sin begyndelse. På den ene side stod den humanistiske tradition, der vægtede studiet af den antikke (græske og latinske) kulturs skrifter ('de døde sprog') og gennem den dominerende sprogundervisning tilstræbte tilegnelsen af et klassisk dannelsesideal om det hele menneske. Heroverfor stod realisterne, der var orienteret mod den samtidige virkelighed, og

som kæmpede for at få realfagene, især de naturvidenskabelige, til at fylde mere på skoleskemaet. Mod humanisterne fremhævede de 'det levende sprog' og de nyttige kundskaber.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 5

◀ **Sanscrit** : Sanskrit er betegnelsen for det uddøde, oldindiske sprog.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 8

◀ **Realismen** : 121,5.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 13

◀ **Brøks-Msk** : brøksmennesker, modsat 'hele' mennesker.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 13

◀ **de russiske Hornblæsere der vare her i sin Tid** : Den såkaldt russiske horn- eller jagtmusik, som opstod i midten af det 18. årh., blev fremført af et orkester, egl. korps af jægere, hvor hver mand blæste i ét eller to jagthorn. Jagthornet havde kun én tone, og det var opgaven for den enkelte hornblæser dels at blæse sin tone rent, dels holde takten, altså falde ind på rette sted. Det samlede indtryk af denne musik kunne erindre mere om en naturlyd end om et stykke kunstmusik. Hvilken konkret optræden, der sigtes til, er uvist, men måske har det været i forbindelse med en forestilling med russiske nationalsangere og dansere på Vesterbro nye Theater, som var på plakaten i april og maj 1836, jf. annonceringen i *Adresseavisen* (120,18) 1836, nr. 79ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 13

◀ **Marthensens Afhandling i Maanedsskriftet** : Hans Lassen Martensen (1808-84), cand.theol. 1832, forsommeren 1834 manuduktør for SK, var fra efteråret 1834 til efteråret 1836 på en udenlandsrejse, disputerede 12. juli 1837 for den teologiske licentiatgrad. Her sigtes til hans anmeldelse af J.L. Heibergs (113,24) *Indledningsforedrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1835, som er trykt i *Maanedsskrift for Litteratur*, udg. af et selskab, bd. 16, Kbh. 1836, s. 515-528. Sml. optegnelsen CC:12, s. 198.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 18

◀ **at have sprunget ... sine Forgjængere** : Martensen udvikler, hvordan den skolastiske filosofi, der forudsatte troen, af Descartes (1596-1650) blev afløst af en rationel, tvivlende filosofi, der ville ophæve enhver given forudsætning i erkendelsen for at grunde det filosofiske system på tanken selv. Da nu sådanne filosofiske systemer (Martensen fremhæver Spinoza (1632-77) og Kant (1724-1804), men nævner også Fichte (1762-1814) og Schelling (1775-1854)) alligevel forudsætter noget, bliver de altid afløst af stadig nye systemer. Sidst Hegels (119,3) filosofi, som har »taget Intet for givet, den giver sig selv Alt« (s. 522), og hvis system »optræder med en uendelig Betydning for vor Tid, da det indeholder den meest fuldendte og omfattende Udvikling af den rationelle Viden, hvormed det synes, at en heel Aera i Philosophiens Historie, som uafhængig af al Tradition og given Positivitet søgte at løse Tilværelsens Gaade, er sluttet« (s. 515). Men, som han tilføjer, »den nye Aera, som vi forvente i Videnskaben, kan ikke indtræde, førend den gamle er udløbet; og den Hegelske Philosophie er i denne Henseende et uomgængeligt Punct for Enhver, der har deeltaget i den nyere Tids videnskabelige Reflexion« (smst.).

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 19

◀ **en ubestemmelig Uendelighed** : Udtrykket spiller på den hegelianske terminologi, hvormed der skelnes mellem umiddelbarhedens 'abstrakte', refleksionens el. forstandens 'slette' (endeløse) og fornuftens el. begrebets 'sande' uendelighed. En typisk dialektisk begrebsudvikling sker derved, at det 'ubestemte' begreb efterhånden 'bestemmes'.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 21

◀ **da hans Standpunkt ... Kritik over Hegel udv** : Martensen siger ikke direkte, at hans standpunkt ikke er givet, men han præciserer det ikke. Han erklærer, at han ikke er hegelianer (s. 515), omend han alligevel mener, at et studium af Hegels filosofi er uomgængeligt. Hegel kritiseres for kun at anerkende den begrebslige sandhed og derved miskende det, tænkningen ikke kan begribe, især troen. Martensens ræsonnement er følgende: Alle kan blive enige om, at »den nærværende Menneskeslægts af Reflexionen sønderevne Bevidsthed« mangler »en fast Tro« - »hvad enten de mene, at den Tro hvortil vi trænge, er den christelige, eller at Religionen endnu skal udvikle sig til en højere Form«, s. 525. Nu modstilles den hegeliske, rationelle filosofi, der prøver at erkende sandheden »ved den menneskelige Aands iboende evige Kraft« (s. 526) med den religiøse el. kristelige filosofi, der antager, »at den kun kan erkjende Sandheden, forsaavidt

som denne selv *giver* sig tilkjende; naar den modtager al sin Erkjendelse som en Gave af den frie personlige Gud, og i hans Aabenbaring finder Svaret paa de dybeste Spørgsmaal i Menneskets Bryst« (smst.). Til sidst (s. 527) 'bebuder' Martensen, at han ved en anden lejlighed vil »udvikle og begrunde«, at Hegel »vilde være kommet ud over den abstracte Kategorie«, hvis han i stedet for 'tanken' havde holdt på, at i begyndelsen var 'ordet og åbenbaringen'. I denne forbindelse knyttes an til scenen i Goethes *Faust*, hvor den tvivlende Faust netop prøver at udlægge dette 'logos' (105,41): »Dette er det videnskabelige Stridspunkt mellem Rationalismen og den christelige Philosophie, om det ægte speculativt maa hedde, at 'Ordet', eller om det skal hedde, at 'Tanken' var i Begyndelsen og var Gud«, smst. – **Critik over:** kritik el. (irettesættende) bedømmelse af. – **udv:** udvortes, dvs. udvendig, overfladisk.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 21

◀ **udmyntet med hans Billede** : jf. nedenfor. SK har udfoldet tanken på et tidligere løst blad (*Pap.* I A 234).

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 25

◀ **giver da Keiseren, hvad Keiserens er** : citat fra Matt 22,21. Da farisæerne ville overliste Jesus, sendte de nogle hen til ham for at spørge, om det var tilladt at give kejseren skat. Jesus gennemskuede dem, bad om en mønt og spurgte: »Hvis er dette Billede og Overskrift [indskrift]?«, hvortil de svarede, at det var kejserens. »Og Jesus svarede og sagde til dem: giver Keiseren, hvad Keiserens er, og Guds hvad Guds er« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 26

◀ **enkelt Lærd i München** : Der sigtes til Fr. v. Baader (106,29), som Martensen besøgte på sin udenlandsrejse (121,18) og siden var stærkt influeret af.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 28

◀ **ein fliegendes Blatt aus München** : Med dette flyveblad fra München hentydes til titlen »Doctor Faust, fliegendes Blatt aus Cöln« (91,6). Martensen havde selv udgivet et anonymt, lille skrift om Faust på tysk, nemlig *Ueber Lenau's Faust. Von Johannes M.....n, Stuttgart 1836.*

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 29

◀ **Facsimile af hans Haandskrift** : nøjagtig afbildning af en håndskrift el. et navnetræk som regel udført i litografi (stentryk) el. kobberstik.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 31

◀ **hans Lineamenter tegnede paa Steen** : dvs. hans ansigtstræk el. portræt udført i litografi.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 32

◀ **Fabrikmesterens Mærke paa Papir** : dvs. vandmærket, hvormed papirproducenten forsynede sit papir. Det bestod af figurer eller bogstaver, som viser sig ved gennemfaldende lys.

I trykt udgave: Bind 17 side 121 linje 33

◀ **in specie** : lat. i det enkelte, specielt.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 5

◀ **Overskou** : Thomas Overskou (1798-1873), skuespiller og dramatisk forfatter, kendt bl.a. for *Østergade og Vestergade* (1828) og *Capriciosa* (1836), som blev publikumssucceser. Han virkede også som teaterkritiker i avisen *Dagen*, som han selv redigerede fra 1. jan. 1836 til udgangen af maj 1838. Overskous ofte uanselige anmeldelser blev genstand for J.L. Heibergs (113,24) dræbende polemik, der efter nogle sværdslag kulminerede i den sarkastiske artikel »Sandfærdig Beretning om den Overskou'ske Polemiks dødelige Afgang Onsdagen den 6te April d. A., samt nøjagtig Copie af den Afdødes sidste Villie, med Mere«, *Kjøbenhavns flyvende Post. Interimsblad* (135,11), 1836, nr. 91; se også nr. 83, 85 og 100.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 5

◀ **M. Rosiflengius** : dvs. magister Rosiflengius, en person fra Holbergs komedie *Det Lykkelige Skibbrud* (trykt 1731), jf. *Den danske Skueplads* bd. 4 (uden paginering). Stykket blev i 1830'erne kun opført på Det kgl. Teater 5. marts og 10. dec. 1832. Han er en professionel lejlighedsdigter, der gør lykke ved at rose-i-flæng, blot han får penge for det. Det ender dog med, at hans grove hykleri afsløres, og at han får sin straf.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 6

◀ **Fiskebløderie** : den beskæftigelse en 'fiskebløder' udøver, når han udbløder, dvs. blødgør og sælger tørfisk; overf. om det at sælge en udvandet, kraftløs vare.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 6

◀ **som Baggesen ... det Ord »sød.«** : Der sigtes til Jens Baggesen (1764-1826), da. forfatter, der i romancen »Agnete fra Holmegaard« lader havmanden stige op af havet til Agnete: »Han sang for Agnete / Sin Elskov, sin Nød. / Hans Qvad det var saa kiælent, / Hans Stemme var saa sød / O! saa sød! / Hans Hierte ham fra Læberne / Saa lifligen flød.« *Jens Baggesens danske Værker* (59,14) bd. 2, 1828, s. 348-358; s. 349.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 14

◀ **den Kunst at fortælle Historier** : Den følgende afhandling er formentlig inspireret af datidens aktuelle diskussion om den nyeste børnelitteratur, herunder fantasiens virkning på barnet. I et samtidigt fragment med titlen »Om at fortælle Børn Eventyr« (if. udgiveren o. 1836/37) fremhæver Poul Martin Møller det skadelige ved at fylde børn med fantasihistorier, jf. *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 3, udg. af F.C. Olsen, s. 322-325. Venligere stemt over for fantasiens indflydelse på barnet og i børneopdragelsen var fx Christian Molbech, der gav udtryk for sit synspunkt i flere anmeldelser (fx *Dansk Literatur-Tidende* 1834, nr. 14). Tidens indlæg i debatten findes typisk i anmeldelser af børnelitteratur, bl.a. fabel- og eventyrsamlingerne, fx Molbechs *Julegave for Børn* fra 1835-39 (129,26) og H.C. Andersens *Eventyr, fortalte for Børn*, 1835-37.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 23

◀ **Læretimer** : undervisnings- el. skoletimer.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 29

◀ **vistnok** : rigtignok, unægtelig.

I trykt udgave: Bind 17 side 122 linje 31

◀ **Onkel Frands ... Børnene have glædet sig** : hentyder til *Onkel Frands's Reise gjennem alle fem Verdensdele. En lærerig og underholdende Læsebog for Ungdommen*, overs. med forkortning og forandringer efter J.C. Grottes ty. original, bd. 1-2 (med i alt 15 kobberstik), Kbh. 1827, hvori der i rejseskildringens form gives geografiske oplysninger om fremmede landes folk og deres skikke, om klima, mineraler, planter, dyrarter osv. I en indledende, kort rammefortælling støder en familie en dag på en fremmed, som er hjemvendt efter 20 års rejse. Han viser sig at være bror til familiens kvindelige medlem og en sand børneven: »Børnene klyngede sig om ham, og bade ham at fortælle dem om hans Reiser«, s. 6. Da vinteren kommer, tager han hul på sine historier, mens familie, børn og venner forsamles om ham i en stor kreds. De typiske navne på børnene samt tableauet med moderen er SKs tilføjelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 124 linje 5

◀ **socratisk** : efter den gr. filosof Sokrates (o. 470-399 f.Kr.), der ikke belærte med svar, men med sin spørgende, maieutiske metode ('jordemodermetode') hjalp andre til åndelig forløsning (fødsel).

I trykt udgave: Bind 17 side 124 linje 15

◀ **Profos** : officiel betegnelse for en militær person, der varetog den korporlige afstraffelse af den dømte.

I trykt udgave: Bind 17 side 124 linje 36

◀ **electriseres** : opflammes, begejstres, besjæles.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 14

◀ **fremkogle** : fremtrylle.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 19

◀ **at lade Børnene ... Onkel Frands fortælle** : Eksemplet er SKs eget.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 20

◀ **derhos** : desuden, yderligere.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 27

◀ **Christi Ord ... min Faders Gjerning** : citat fra Luk 2,49, hvor den tolvårige Jesus efter påskefesten i

Jerusalem er blevet væk fra sine forældre, som nu finder ham i templet og spørger, hvorfor han har gjort sådan mod dem. »Og han sagde til dem: hvi ledte I efter mig? vidste I ikke, at mig bør at være i min Faders Gierning?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 28

◀ **Noget Lignende ... en af Mynsters Prædikener** : sigter formentlig til en prædiken over samme skriftsted af Sjællands biskop Jakob Peter Mynster (1775-1854); den er betitlet »Den tidlige Anviisning til Guds frygt. Paa første Søndag efter Hellig-Tre-Konger« og trykt i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* bd. 1-2, 3. udg., Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230; bd. 2, s. 118-130. Sml. dog også den tidlige prædiken »Alderdommen og Barndommen. Paa Søndagen efter Juul«, trykt i *Prædikener af J.P. Mynster* bd. 1-2, Kbh. 1810-15 [bd. 1: 2. oplag 1814; 3. oplag 1826 = ktl. 228; bd. 2: 2. oplag 1832 = ktl. 228]; bd. 1, s. 60-82.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 30

◀ **det prosaiske Riis ... Dybere i Børnene (...) at falde 1400 Alen ... Mulæsel** : sigter til birkedommer og skolemester Grimmemann i J.L. Heibergs (113,24) *Alferne. Eventyr-Comedie i een Act* (1835), optrykt i *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* (117,10) bd. 6, 1836, s. 1-90. Stykket blev fra foråret 1835 til foråret 1837 opført 13 gange på Det kgl. Teater, i sæsonen 1836/37: 25. april, 12. og 20. maj. Allerede i 1. scene, s. 8ff., præsenteres Grimmemann med sit ris under armen som én, der sætter en ære i at uddele prygl til ungerne, bl.a. til den lille, tavse Marie, som altid går »saa dybsindig og alvorlig omkring, ligesom hun kunde see ind i en anden Verden«, s. 15. 1. scene ender med, at Grimmemann på jagt efter Marie pludselig styrter ned i en grube, som er 1400 fod dyb. Da han i 2. scene kommer til sig selv, modtages han af en bjergtrold, men Grimmemann tror ikke på overnaturlige væsener, hvorefter bjergtrolden, der heller ikke vil tro, at Grimmemann er et menneske, gør ham til et mulæsel.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 32

◀ **Herkules** : lat. form af Herakles, i gr. mytologi søn af Zeus og Amfitryons hustru, Alkmene, og således en heros, dvs. halvt gud og halvt menneske, men siden optaget blandt guderne. Han er den store stridsmand, som ufortrødent kæmper med vilddyr, uhyrer, kæmper og andet ondt, og hans mange heltebedrifter er fortalt i utallige sagn, historier og litterære værker, fx i det Apollodoros fra Athen (o.180 - e.120 f.Kr.) tillagte værk *Bibliotheca*, hvor der bl.a. optegnes de 12 opgaver (2. bog, kap. 5), som Herakles blev pålagt at udføre. Herakles er den populæreste skikkelse fra den gr. gudeverden.

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 39

◀ **Underværkerne** : miraklerne. Der sigtes muligvis til forholdet mellem Herakles' overmenneskelige bedrifter og de mirakler el. undere, som kendes fra biblen, især NT. På et løst blad dateret 4. aug. 1836 bemærker SK med Hegel og Schleiermacher i tankerne, at antikken ikke har mirakler, som det romantiske har det (*Pap.* I A 217). Jf. også en løs lap fra 9. sept. 1836 (*Pap.* I A 232).

I trykt udgave: Bind 17 side 125 linje 40

◀ **Manddommen har, hvad Barndommen lovede** : formentlig ordsprog e.l., som dog ikke findes optegnet i ordsprogsamlingerne.

I trykt udgave: Bind 17 side 126 linje 3

◀ **under Evangeliet (...) under Loven** : egl. hhv. under evangeliet i NT og under Moselovens bud i GT, især i en teologisk tradition præget af Luther på baggrund af Paulus. Her i betydningen: blive tilgivet hhv. blive tugtet.

I trykt udgave: Bind 17 side 126 linje 20

◀ **Kleinmodighed** : modløshed, forsagthed.

I trykt udgave: Bind 17 side 126 linje 24

◀ **Abraham af St. Clara ... i Modersliv igjen** : Abraham a Sancta Clara, pseudonym for Ulrich Megerle (1644-1709), østr. gejstlig og forfatter. Der sigtes til *Abraham à St. Clara's Sämmtliche Werke* bd. 1-22, Passau 1835-54, ktl. 294-311; bd. 8, 1836, s. 14, hvor det hedder: »Die Naturerfahrnen schreiben, daß ein Kind, noch in Mutterleib eingeschränkt, nicht anders liege und das Maul hänge, als wie ein Melancholischer, zeigt damit dieser winzige Lebensscolar schon an, daß er dessenthalben in diesem neunmonatlichen Arrest pfnotte, um weilen sein erst erworbenes Leben schon worden eine Vigil des Todes.« Bd. 8 bærer titlen »Reim dich oder ich lies dich, das ist: Allerlei Materien, Diskurs, Konzept und Predigten, welche bisher in unterschiedlichen Traktätlein gedruckt worden; nunmehr aber in ein Werk zusammen geraumt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 126 linje 32

◀ **enervere** : afkræfte, svække.

I trykt udgave: Bind 17 side 126 linje 36

◀ **perpetuum-mobile** : lat. drivværk, som ved egen kraft holder sig i fortsat bevægelse; evighedsmaskine.

I trykt udgave: Bind 17 side 126 linje 37

◀ **socratisk** : 124,15.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 5

◀ **berigtige** : korrigere, rette.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 6

◀ **vist** : helt sikkert, utvivlsomt.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 10

◀ **for alting** : for alt i verden.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 11

◀ **Impromptu** : fr. egl. improviseret vers eller musikstykke af tilsyneladende bagatelagtig karakter; øjeblikkeligt indfald.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 11

◀ **Pointet** : det afgørende punkt, pointen.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 15

◀ **forarbejde** : frembringe.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 19

◀ **Derhos** : desuden, yderligere.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 21

◀ **Productivitet** : skabende virksomhed.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 21

◀ **de antoge ... det Høieste** : Der sigtes formentlig til de tidlige, ty. romantikere, især Jena-romantikerne, der mange steder priser den uskyldige barndom. Det var om dem, Heine i *Die romantische Schule* (76,26), s. 42-44, skrev, at de havde taget så stor en slurk af foryngelsesdrikken, at de nu selv var blevet små børn.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 30

◀ **ligesom ved Fierkreaturer ... i et heelt Aar** : I den fase af fjerkræopdrættet, hvor fuglene skal fedes op, så de er klar til slagtning, var det almindeligt for at nedsætte stofskiftet at anbringe dem i mindre, mørke rum, som ikke fristede til for megen bevægelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 34

◀ **vist** : helt sikkert, utvivlsomt.

I trykt udgave: Bind 17 side 127 linje 36

◀ **Den som ikke spiser Formaden op, faaer ingen Eftermad** : formentlig fast talemåde, som dog ikke findes optegnet i ordsprogssamlingerne. – **Formaden**: den første ret (forretten) i et middagsmåltid med flere retter, almindeligvis bestående af skemad (søbemad), fx suppe el. grød. – **Eftermad**: egl. om middagsmåltidets hovedret som regel bestående af fast føde, kød o.l., men udtrykket kan også bruges om desserten.

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 3

◀ **fuldender Løbet** : spiller på 2 Tim 4,7, hvor Paulus skriver: »Jeg har stridt den gode strid, fuldført løbet og bevaret troen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 8

◄ **forfaldne til ... (jfr. Foryngelsesdrik)** : spiller på udtrykket 'at være forfalden', dvs. drikfældig. Måske hentydes der også til Heines beskrivelse af romantikernes foryngelsesdrik (127,30).

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 13

◄ **overlevet** : forældet.

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 24

◄ **Gliedermænd** : egl. de træfigurer med bevægelige lemmer, der anvendes af kunstnere ved studiet af klæders fald o.l.; sprællemænd.

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 25

◄ **Jfr. Hamann ... S. 4 12 o. f.** : Der sigtes til Hamanns lille skrift om skoleundervisningen *Fünf Hirtenbriefe das Schuldrama betreffend*, som opr. udkom 1763 og er optrykt i *Hamann's Schriften* (120,2) bd. 2, 1821, s. 413-442.

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 29

◄ **Es ist ein Knabe hie, der hat fünf Gerstenbrod** : Dette motto for Hamanns skrift (s. 413) har han selv introduceret med ordene: »Einer seiner Jünger, Andreas, der Bruder Simonis Petri«. Der sigtes til kapitlet om bespisningen af de 5.000 i Johannesevangeliet. Da Jesus ser den store skare mennesker komme imod sig, spørger han prøvende disciplen Filip, hvor de skal købe brød til alle disse folk. Filip svarer ham, at de ikke kommer langt med de penge, de har. »En af hans disciple, Andreas, Simon Peters bror, sagde til ham: 'Der er en lille dreng her, han har fem bygbrod og to fisk; med hvad er det til så mange?'«, Joh 6,8-9.

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 34

◄ **med Socrates ... at spørge som Barn** : Sokrates (124,15), en af Hamanns foretrukne, er kendt for sine 'barnlige' spørgsmål, som if. ham selv kommer deraf, at han intet ved. Jf. også det citat, SK nedenfor bringer af Hamann (129,34).

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 38

◄ **høre Viisdom af Bileams Æsel** : Der sigtes til historien i 4. Mos 22,21-25 om spåmanden Bileam, der tilkaldes af Moabs konge Balak for at forbande israelitterne. Bileam sadler sit æsel og begiver sig afsted, men da en Herrens engel stiller sig i vejen, svinger æslet først ud på en mark, siden klemmer det sig ind mod en mur, og endelig lægger det sig ned. Da Bileam bliver vred og slår æslet med sin stok, åbner Herren æslets mund: »Hvad har jeg gjort dig, siden du nu har slået mig tre gange?«, hvortil Bileam svarer, at det har tirret ham og hvis han havde haft et sværd, så havde han slået det ihjel. Nu siger æslet: »Er jeg ikke dit eget æsel, som du har redet på, lige fra du var lille til i dag! Plejer jeg måske at behandle dig på den måde?«, hvortil Bileam svarer »nej«, ser Herrens engel og erkender, at æslet har reddet hans liv.

I trykt udgave: Bind 17 side 128 linje 41

◄ **Deres Fortællinger »for Børn og barnlige Sjæle«** : jf. fx titlen *Poetisk Læsebog for Børn og barnlige Sjæle, til Brug saavel i Huset som i Skolen*, samlet, udgivet og forlagt af A.S. [Povl Frederik Barfod], Kbh. 1836, bl.a. anmeldt i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16 (121,18), s. 164-174.

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 3

◄ **secernere** : afsondre, udskille.

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 12

◄ **at blæse Livets Aande ind i den** : spiller på 1 Mos 2,7: »Og Gud HERREN havde dannet Mennesket [af] Støv, af Jorden, og blæst Lives Aande i hans Næse; og Mennesket blev til en levende Siel« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 12

◄ **hiint uendelige Historie-Vrøvl ... den Kat osv.** : sigter måske til de sentimentale historier, hvori et barn får en hund eller en kat osv. som sin frelsende ven. Jf. fx fortællingen »Den lille Poul og hans Hund« i *Julegave for Børn. 1835*, udg. af Chr. Molbech, Kbh. 1835, s. 25-34; i en anmeldelse af 'H.T.' i *Dansk Literatur-Tidende*, Kbh. 1836 nr. 1 (6. jan.), fremhæves denne fortælling på bekostning af H.C. Andersens eventyr. Endvidere den lille fortælling »Katten i Vuggen« i *Julegave for Børn. 1836*, udg. af Chr. Molbech, Kbh. 1836, ktl. U 81, s. 115-117; bogen findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 19. dec.

1836 (KA, D pk. 8 læg 1).

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 26

◀ **heller af en Pharisæer ... selv siger etsteds** : 120,2.

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 27

◀ **friste Gud** : bibelsk udtryk, udfordre Gud, (selvrådig) sætte Guds magt på prøve. Jf. fx Matt 4,7, hvor Jesus siger: »det er atter skrevet: du skal ikke friste Herren din Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 31

◀ **Kindern zu antworten ... Geistern krönt** : citat fra *Fünf Hirtenbriefe das Schuldrama betreffend* (128,29), 3. brev, s. 424f., hvor Hamann dog skriver: »auch Kinder durch Fragen auszuholen«. – **Examen rigorosum**: lat. hård prøve, skarp eksamination.

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 34

◀ **et addit cornua pauperi** : lat. »og indgiver den lille mand mod«. Jf. nedenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 39

◀ **Horats Od. III, 21** : Hamann anfører selv sentensen samt i en note henvisningen til den rom. digter Horats (65-8 f.Kr.). Der sigtes til Horats' ode til vinen, 3. bog (*Carminum liber III*), nr. 21. Jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 92. Heri beskrives vinens virkning på mennesker, og henvendt til vinen hedder det linje 18: »et addis cornua pauperi« (»'og du giver horn til den fattige'«, dvs. du indgiver den lille mand mod). Hos Hamann er ikke vinen, men 'uvidenhed' sentensens subjekt ('addit').

I trykt udgave: Bind 17 side 129 linje 39

◀ **stereotyperede** : uforandrede, klichéagtige. I bogtrykkerkunsten betegnede 'stereotypi' den proces, hvorved man tog afstøbninger af en tryksats el. kliché til senere trykning af masseoplag.

I trykt udgave: Bind 17 side 130 linje 6

◀ **Onkel Frands fortalte sine Reiser ... Navne af Systemer** : Der sigtes til onkel Frants' beretninger (124,5), som ikke kun i forbindelse med Afrika, men ved alle lokaliteter beskriver disses særegne plante- og dyrarter. Mange steder i bogen henvises til den afbildning af dyrene, som findes i *Naturhistorisk Billedbog for Ungdommen og dens Venner, indeholdende et Udvalg af de interessanteste Fremstillinger af Naturens Riger, udarbejdede efter Kobbere i de nyeste og bedste franske, engelske og tydske Værker, tilligemed tilføjede Beskrivelser over disse Gienstande*, bd. 1-3, Kbh. 1824-28, bd. 4 (hefte 1-42), Kbh. 1832-33.

I trykt udgave: Bind 17 side 130 linje 17

◀ **Mesterskabet** : el. mestrene, dvs. de dygtige og fremragende inden for et fag.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 5

◀ **de travle Marther, der glemme det ene Fornødne** : hentyder til beretningen om Jesu besøg hos søstrene Martha og Maria, hvor Jesus siger til Martha, der i stedet for at lytte som Maria har travlt med at opvarte ham: »Martha, Martha! Du gør dig bekymringer og er urolig for mange ting. Men ét er fornødent. Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende«, Luk 10,41-42.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 6

◀ **hvad man i Ungdommen ... ei glemmer** : ordsprog, bl.a. optegnet i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 4[2], Kbh. 1826, s. 87 (artiklen 'Nemmer') og i Christian Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog, af trykte og utrykte Kilder*, Kbh. 1850, ktl. 1573, nr. 1240. – **nemmer**: lærer.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 8

◀ **afføde** : blive årsag til, fremkalde.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 12

◀ **Steffens »4 Nordmænd« ... 2den Deel, S. 250, 51, 52** : Henrik Steffens (1773-1845), da.-ty. filosof, naturforsker og forfatter, hvis skønlitterære produktion bl.a. tæller *Die vier Norweger. Ein Cyklus von Novellen*, del 1-6, Breslau 1828; ny udg. smst. 1837. Værket blev oversat til da. af J.R. Reiersen som *De fire*

Normænd. En Cyclus af Noveller, del 1-6, Kbh. 1835, ktl. 1586-1588, og indgik som bd. 4-6 af *Henrich Steffens's samlede Fortællinger*, udg. af C.F. Güntelberg. Af titelbladet fremgår: »Trykt paa Bog- og Papirhandler C. Steens Forlag hos Bianco Luno & Schneider«. Når SK bemærker, at han »desværre« måtte benytte en sådan udgave, sigter han formentlig til Steens blakkede renommé som udgiver, især efter at J.L. Heiberg havde angrebet ham i de satiriske artikler »Den dristige Papiirhandler« og »Er Hr. Steen Forlægger, eller ei!« trykt i *Kjøbenhavns flyvende Post. Interimsblad* (135,11), 1834, hhv. nr. 28 og nr. 29. Der sigtes her som sidenhen (138,6) til den fjerde novelle i 2. del, dvs. bd. 5, s. 217-407. Thaulov er ved at fortælle Roland sin livshistorie, og på siderne 250-252 er han på besøg hos Colmars familie, hvor han med dennes hustru kommer til at tale om den halvvoksne datter Dorotheas glæde ved at lege med dukker: »'Jeg kan godt lide', sagde Moderen, 'at Piger længe ere Børn. Min Dorothea havde et fuldstændigt Bo og en ikke ubetydelig Garderobe for den skønne Agnes og den lille Dick [hendes dukker]. Køkkenet var altid reent og blankt, hun holdt Alt i den bedste Orden, Linnedet blev omhyggelig vasket, og dette elskværdige, barnlige, phantastiske Forspil for det virkelige Liv, som udfylder Pigens Timer med søde, behagelige Drømme, er ogsaa saa vigtig af den Grund, at Alt udvikler sig af hendes egen Sjæl, uden fremmed Indvirkning eller Kunst, i stille, ubemærket Eensomhed, der er fjernet fra al Forfængelighed. – For nogle Aar siden besøgte Dorothea en Barselkone af vor Familie. Da vi kom hjem, maatte der anskaffes en lille Vugge; som Barnet blev en pæn Dukke lagt i den, og Barselskonden laa pyntet ved Siden af. Hver Morgen blev Barnet svøbt i reent Svøb. En Veninde, som besøgte mig, saae denne Leg og fandt den meget betænkelig. Men jeg glædede mig. Hvis Dorothea i ringeste Maade havde betænkt sig paa, uden Forbeholdenhed at bringe det, som hun her saae ligesom alt Andet, over i sin stille, nydelsesrige Barneverden, saa havde en Bekymring først foruroliget mig. Men af en saa fiin Natur er denne lette, legende Verden, at det sagteste Pust af Hensyn, den første Yttring af Spot, kan bortlyse den af den fremspirende Piges Sjæl. En ældre Broder, som tjener i vor Armee, fandt det upassende, at en stor Pige endnu legede med Dukker; Piger, som vare yngre end hun, saae medlidende paa hende, naar hun viste dem sine Dukker, – og det stille Paradis var svundet. Hun lever endnu stedse paa det vaklende Middelpunkt, hvor den raae Virkelighed vil fortrænge den eventyrlige. Jeg blander mig aldrig i en Kamp, som hun selv maa kæmpe ud; men jeg giver hende ofte en fjern Opmuntring til, atter at vende tilbage til den skønne Verden af barnlige Drømme og Sysler. Jeg har overrasket hende, og seet, at Taarerne stod hende i Øinene, naar hun betragtede den lille, pæne Huusholdning og kun som tvivlsom holdt den i Orden. Det er den første Kummer, hun har havt i sit Liv'.«

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 13

◀ **affødet** : født (af sig), frembragt.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 19

◀ **Classikerne** : dvs. den klassiske, antikke litteratur.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 19

◀ **Ostracisme** : i antikkens Athen en folkeafstemning om landsforvisning af en borger; blev brugt som middel til for en tid at sætte fremragende partiførere ud af spillet; ved afstemningen brugtes potteskår som stemmetavler.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 20

◀ »**die Verlobung**« ... **S. 63 nederst, 64 og 65** : sigter til det sted i L. Tiecks (76,1) fortælling *Die Verlobung, Novelle*, Dresden 1823, hvor baronens opfattelse af den sande opdragelse fremstilles. Her hedder det: »'Die Menschen', 'meinte er, suchen sie in allen Richtungen schon Jahrtausenden, und auch hier muß, wie fast immer, der gute Wille, wahr seyn zu wollen, nur zu oft die Sache selbst vertreten. Will ich gegen Kinder oder Schwache immerdar auf alle Fragen die Wahrheit sagen, so komme ich in die Gefahr, gar nicht mehr wahrhaft seyn zu können; denn das Letzte beruht ja doch auf einem Geheimniß, das ich eben so wenig läugnen darf, als ich es erklären kann. Und zu diesem Unsichtbaren hin drängen uns Phantasie und Gefühl schon sehr früh, und der Lehrer, der die junge Ungeduld hiervon entfernen will, muß nur wieder zu einer andern Lüge seine Zuflucht nehmen, die vielleicht in falscher Aufklärung [s. 64] eben so schlimm, als die des Abergläubigen ist. So scheint es mir auch nicht gut gethan, die Phantasie der Kinder nicht bilden zu wollen, auch in der sonderbaren Kraft, die das Grauen sucht, und blinde, wilde Schrecknisse ersinnt. Dieser Trieb ist in uns, er regt sich früh; und soll er unterdrückt werden, strebt man ihn zu vernichten, was nicht möglich ist, so wächst er in der finstern Tiefe fort und gewinnt an Macht, was er an Gestaltung verliert. Ich habe weibliche Wesen gekannt, die man aus übertriebener Aufklärung selbst vor dem unschuldigsten Märchen bewahrte, und die in reifen Jahren es nicht über sich vermochten, am Abend auch nur durch das benachbarte Zimmer zu gehen, so bezwang sie ein namenloses, ganz kindisches Grauen, so daß sie vor jedem Laut, vor jedem Schatten ohnmächtig erzitterten. Wird dagegen in der Kinder-Phantasie auch das Seltsam-Aengstigende in Gestalt gebracht, wird es in Märchen und Erzählungen [s. 65] gesänstiget, so vermischt sich diese Schattenwelt sogar mit Laune und Scherz, und sie selbst, die verworrenste unsers Geistes, kann ein Wunderspiegel der Wahrheit werden. Durch diese Krystallseherei können wir weitentfernte und doch befreundete Geister wahrnehmen, die uns in sichtlicher Nähe nur höchst selten vorüber

schweben.'« Herefter hører vi fra selskabets yngste deltagere, at baronens skildring af den 'ufornuftige angst' var en følelse, de kun alt for godt kendte. Novellen findes også i *Ludwig Tieck's Schriften* (76,1) bd. 17, også kaldet *Ludwig Tieck's gesammelte Novellen* bd. 1, Berlin 1852 (fotografisk optryk Berlin 1966), s. 99-163; s. 132f.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 29

◀ **Jfr. ogsaa den jævne ... desaarsag forsmaa dem** : Der sigtes til fortalen i *Nordiske Kæmpe-Historier efter islandske Haandskrifter*, overs. af den da. oldforsker Carl Christian Rafn (1795-1864), bd. 1-3, Kbh. 1821-26, ktl. 1993-1995; bd. 2, 1823, s. 1-9. Fortalen, der angår bindets indhold, »Saga om Kong Didrik af Bern og hans Kæmper«, bærer ingen signatur; af titelbladet fremgår blot, at Rafn har besørget oversættelsen samt de afsluttende anmærkninger. SK citerer fra fortalens sidste afsnit, der i sin helhed lyder: »Men det er uforstandigt, at kalde det Løgn, som man ikke har seet eller hørt, da man dog ikke veed noget Sandere at berette om slige Bedrifter. Viseligt er det derimod, at tænke over det man hører, før man forsmaaer og foragter det. Kan det nu vel hænde sig, at En og Anden, som hører disse Fortællinger, vil finde, at Sagaens vældige Bedrifter og Storværker ikke passe med hans Færd, og desaarsag forsmaa Fortællingen, men saadan Een maa dog, om han nu end falder i Forundring over alle de Fuldkommenheder, hvori de her omtalte Mænd have overgaaet Andre, tænke paa, at man ei kan sige saa meget om disse eller andre Fortrin, at den almægtige Gud jo kunde have givet dem alt dette og endda Hælvten [det halve] til, om han vilde«, s. 8f.

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 30

◀ **hinc illæ lacrymæ** : lat. »deraf disse tårer«; bevinget ord, som formentlig stammer fra den rom. digter Terents' skuespil *Andria* 1. akt, 1. scene. Jf. *P. Terentii Afri comoediae*, udg. af B.F. og F. Schmieder, Halle 1819, ktl. 1291, s. 16, som har: »hinc illae lacrumae!«

I trykt udgave: Bind 17 side 131 linje 37

◀ **disse Børnebøger for: »artige ... ufordærvede« Børn** : Det fremgik ofte af børnebøgernes titler, at de var henvendt til 'artige', 'gode', 'flittige' el. 'barnlig-muntre' osv. børn.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 1

◀ **Blumauer: »die kleinen ... des erzählenden Großvaters«** : sigter til den ty. skuespiller og forfatter Karl Blumauer (1785-1840), hvis fortælling *Die kleinen Enkel am Knie des erzählenden Grossvaters* udkom 1830, 4. opl. 1837, og hvis efterfølger *Die kleinen Enkel auf dem Schooße der erzählenden Großmutter* udkom 1831 og i 2. opl. med den af SK anførte titel i Altona 1836.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 7

◀ **Messecatalog for ... S. 27, øverst** : Der sigtes formentlig til et katalog over bøgerne præsenteret på de ty. bogmesser i Frankfurt og Leipzig. Titlen, som SK afskriver, står anført øverst på s. 39 i *Allgemeines Verzeichniß der Bücher, welche in der Frankfurter und Leipziger Ostermesse des 1837. Jahres ganz neu gedruckt oder neu aufgelegt worden sind, auch derer, die künftig herauskommen sollen*, Leipzig [u.å.]

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 10

◀ **Hvi tænke I saa ondt i Eders Hjerter** : citat fra Matt 9,4 (NT-1819). Således spørger Jesus de skriftkloge efter at have tilgivet en lam dennes synder, hvilket de skriftkloge opfatter som gudsbespottelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 13

◀ **Pharisæernes**: tilhængerne af et af de religiøse partier i jødedommen; de lagde stor vægt på nøje at overholde Moseloven.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 14

◀ **udv**: : udvortes, dvs. udvendige.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 15

◀ **ere da Tanker ikke toldfrie** : hentydning til ordsproget 'tanker er toldfri', bl.a. optegnet i Molbech *Danske Ordsprog* (131,8), nr. 3474.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 15

◀ **Ord og Gjæringer** : fast dogmatisk vending.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 17

◀ **G: Phizer i hans M.Luthers Leben** : Gustav Pfizer *Martin Luther's Leben*, Stuttgart 1836 [XXIV + 910 s.]

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 28

◀ **Rheinwald^s Repertorium XV B.** : *Allgemeines Repertorium für die theologische Literatur und kirchliche Statistik. In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben von G.F.H. Rheinwald* bd. 1-19, Berlin 1833-37, ktl. 36-66; bd. 15, 1836, hvor Pfizers bog findes anonymt anmeldt s. 128-136.

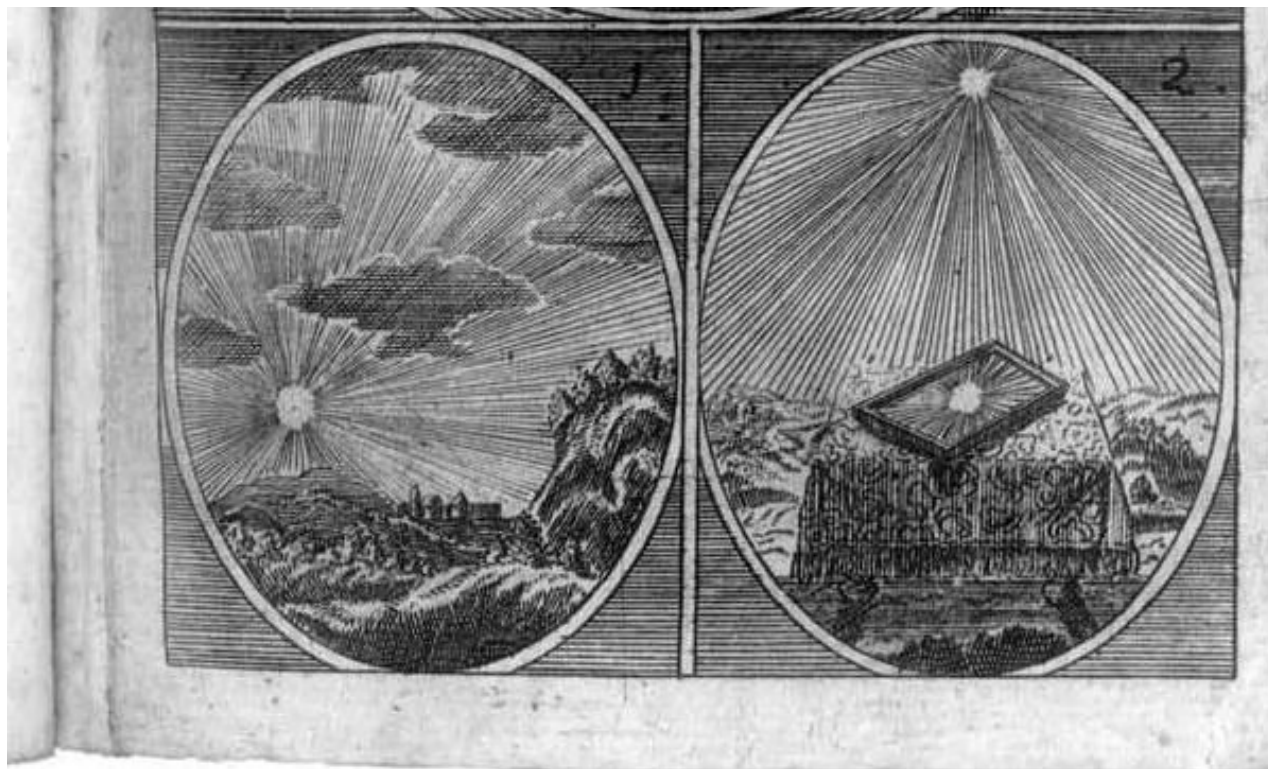
I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 29

◀ **Bei einer solchen ... nach verschmäht** : citat fra anmeldelsen s. 129, hvor der dog står: »frivolen Behandlungsweise« og »sowie auch der auf solche Weise verwöhnte«. Stedet findes i Pfizers (133,28) indledning s. XVII.

I trykt udgave: Bind 17 side 133 linje 30

◀ **de gldags Træsnit ... mig selv dagligt** : sigter til den ty. teolog og opbyggelsesforfatter Johann Arndt (1555-1621), hvis bøger om den sande kristendom er udkommet i utallige udgaver. Den berømte *Vier Bücher vom wahren Christenthum*, der udkom o. 1605-10, blev i slutningen af det 17. årh. forøget med to bøger. Siden Riga-udgaven 1679 er mange nytryk rigt illustreret, men det træsnit, som SK henviser til, findes langt fra i dem alle, fx ikke i ktl. 276-277. Se illustration 6.





6. Træsnit fra Johan Arndts opbyggelsesskrift

Her er det fotograferet fra *Vier Bücher / Vom / Wahren / Christentum (...)* *Welchen noch beygesüget / Ein Zweyfacher Anhang / Von des sel. JOHANN ARNDTS übringen hieher gehörigen / Schriften; Denn bishero der Name / Des Fünften und Sechsten Buchs / Vom / Wahren / Christentum*, Hamborg 1721, 8^o [VIII + 855 s. + register], s. 1. – Teksten over den første kvinde: »Ich Tödtte ihm [dvs. Adam] täglich«, henviser til 1 Kor 15,31, hvor Paulus skriver: »Ja, brødre, så sandt I er min stolthed i Kristus Jesus, vor Herre: Hver dag dør jeg.«

I trykt udgave: Bind 17 side 134m linje 2

◀ **den Episode, Poul Møller ... sidste Maanedsskrift** : Der sigtes til 1. del (af 2) af den da. forfatter og filosof Poul Martin Møllers (1794-1838) afhandling »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den nyeste derhen hørende Literatur«, trykt i *Maanedsskrift for Litteratur*, udg. af et selskab, bd. 17, Kbh. 1837 (januarheftet), s. 1-72. Heri findes s. 18-21 indlagt en kort fortælling, som »efter kræsne Læseseres Dom ikke kan bestaae med den omhandlede Gjenstands Værdighed«, men som forfatteren alligevel tror »skikket til at anskueliggjøre den Stemning med Hensyn til Udødeligheden, som her tales om, og den kan med god Grund føre Navn af Digtning og Sandhed«, s. 18. Det er et scenarium med en teologisk kandidat, der ikke vil låne bogholderen sin nyindbundne bog om sjælens udødelighed, da denne havde tænkt sig læse den, mens han spiser sit smørrebrød. Nu må fortælleren træde mæglende til, og da bogholderen alligevel ikke kan nå at læse bogen – han skal »til Bellevue for at spise friske Torsk« – må fortælleren, mens bogholderen barberer sig, foredrage ham de urokkelige beviser for sjælens udødelighed. Bogholderen når dog ikke at blive overbevist.

I trykt udgave: Bind 17 side 134 linje 14

◀ **tilsvarende til Choret** : svarende til koret i de gr. skuespil, som indimellem gennem sang og dans fortolker og kommenterer skuespillernes optræden og handlingens gang.

I trykt udgave: Bind 17 side 134 linje 20

◀ **comiske Partier i de romantiske Dramaer** : sigter til de komiske scener, som bryder (og ofte kommenterer) den egentlige handlingsgang i de 'romantiske' skuespil, dvs. som de kendes fra Shakespeare, senere fx L. Tieck (76,1).

I trykt udgave: Bind 17 side 134 linje 20

◀ **cfr en Lap Papir** : sigter formentlig til en udateret lap papir, hvorpå der bl.a. står: »Naar Noget ret skal blive nedtrykkende, da maa der først udvikle sig midt i al mulig Begunstigelse en Ahnelse om det dog ikke er galt, man bliver sig ikke selv noget saa Forkeert bevidst; men det maa ligge i Familieforhold, da viser Arvesyndens fortærende Kraft sig, der kan stige til Fortvivlelse og virke langt frygteligere end det Faktum, hvorved Ahnelsens Sandhed bekræftes« (*Pap.* II A 584).

I trykt udgave: Bind 17 side 134 linje 24

◄ **prædestineret** : forudbestemt. Muligvis skal også den dogmatiske betydning af prædestination medtænkes, efter hvilken Gud har forudbestemt hvert enkelt menneske enten til evig salighed eller til evig fordømmelse.

I trykt udgave: Bind 17 side 134 linje 27

◄ **Vee den fra hvem Forargelsen udgaaer** : hentyder til Matt 18,7: »Vee Verden for Forargelser! Vel er det fornødent, at Forargelser skulle komme; dog vee det Menneske, ved hvilket Forargelse kommer!« (NT-1819). Jf. også Luk 17,1.

I trykt udgave: Bind 17 side 135 linje 6

◄ **Typologiens**: dvs. den typologiske metode inden for bibelfortolkningen, efter hvilken forhold, personer og begivenheder i GT tillige forstås som 'typer' (forbilleder), der peger frem mod lignende forhold i NT.

I trykt udgave: Bind 17 side 134m linje 11

◄ **Læren om Synd mod d. Hellig-Aand** : dvs. den kristelige lære om denne ene utilgivelige synd. Jf. Matt 12,31-32, hvor Jesus siger: »al Synd og Bespottelse skal forlades Menneskene, men Bespottelse imod Aanden skal ikke forlades Menneskene. / Og hvo som taler Noget imod Menneskens Søn, det skal forlades ham; men hvo som taler imod den Hellig-Aand, ham skal det ikke forlades, hverken i denne Verden, ei heller i den tilkommende« (NT-1819). Jf. endvidere Mark 3,28-29, hvor Jesus siger: »Sandelig sig jeg Eder: alle Synder kunne forlades Menneskens Børn, ogsaa Bespottelser, hvor store Bespottelser de end tale. / Men hvo som taler bespottelig mod den Hellig Aand, haver ingen Forladelse evindeligen; men er skyldig til en evig Dom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 17 side 134m linje 25

◄ **Schubert Symbolik** : Gotthilf Heinrich von Schubert (1780-1860), ty. filosof, psykolog og naturforsker, fra 1827 professor i München. Der sigtes her til hans *Die Symbolik des Traumes*, 2. udg., Bamberg 1821 [1814], ktl. 776; den findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 22. feb. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1). I kapitlet »Die Echo«, s. 155, skriver Schubert, at det om smerten gælder, at det, »was wir am meisten fürchteten, (weil wir unsre nahe Empfänglichkeit dafür fühlen) am öftersten über uns kommt«, hvortil han i en note tilføjer: »In jenen Fällen, wo die lebhaftere Erinnerung an eine ausgestandne Krankheit einen Rückfall in diese zur Folge gehabt haben soll, mag wohl vielmehr umgekehrt, jene lebhaftere Erinnerung ein Zeichen für die wieder eingetretne Empfänglichkeit für jene Krankheit gewesen seyn.«

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 3

◄ **de første Msk.** : altså Adam og Eva.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 4

◄ **Arvesynd** : Den dogmatiske forestilling om arvesynden som en synd, der arves el. forplantes, bygger først og fremmest på syndefaldsberetningen, jf. 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 5

◄ **Afladsbrevene ... alle Synder** : Afladsbrevene, dvs. de skriftlige forsikringer om eftergivelse af straf, som den katolske kirke meddeler syndere, var især udbredt i den sene middelalder. Martin Luther gjorde op med denne institution i sine afladsteseer »Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute« fra 1518. Den af SK anførte latinske sætning kan føres tilbage til overskriften på Luthers tese 75, hvori det hedder: »Opinari venias Papales tantas esse, ut solvere possint hominem, etiam si quis per impossibile dei genitricem violasset est insanire« (Det er vanvid at tro, at den pavelige aflad er så magtfuld, at den kan give noget menneske syndsforladelse, selv i det tilfælde, hvor han, hvad der er umuligt, skulle have voldtaget Guds moder«), *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* bd. 1, Weimar 1883, s. 622.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 8

◄ **etiam si matrem virginem violasset** : lat. »selvom han havde voldtaget moderen, [der var] jomfru [dvs. jomfru Maria]«.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 10

◄ **for en Deel Aar siden ... for en Mestertyv** : jf. en række løse blade (*Pap.* I A 11-18), som påbegyndtes sept. 1834.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 12

◀ **Fr. Schlegels samtl. W. 7. B. S. 15 nederst** : sigter til *Friedrich Schlegel's sämtliche Werke* ((67m,8) bd. 7 (»Romantische Sagen und Dichtungen des Mittelalters«), 1823, s. 7-188, hvor »Geschichte des Zauberers Merlin« findes. I kap. 2 (s. 12-16) fortælles om den unge pige, hvis ene søster er blevet levende begravet, fordi hun har haft hemmelig omgang med en yngling, der var i Djævelens vold, og hvis anden søster derefter er kommet under påvirkning af en from eneboer. En dag bliver pigen på Djævelens foranledning opsøgt af en kvinde, der forsøger at overtale hende til at benytte sin skønhed til at nyde en mands kærlighed. Skønt hun frygter at blive levende begravet som sin søster, bliver hun draget af den besatte kvindes løfter om, at såfremt hun følger hende, skal hun komme til at nyde alle sine legemlige lyster. Da kvinden har taget afsked, hedder det s. 15 nederst: »Als das Mädchen nun allein geblieben war, überlegte sie unaufhörlich die Reden des Weibes, und sprach immer mit sich selber davon. Dadurch wuchs die Lüsterheit in ihr immer mehr, die der Teufel durch jene Reden in ihr entzündete; so daß als sie des Abends ihre Kleider abgelegt hatte, betrachtete sie ihren schönen Leib und freuete sich dessen. In Wahrheit, sagte sie, die kluge Frau hat Recht, ich wäre ohne den Genuß eines Mannes ganz verloren«, s. 15f. Hun tilkalder den besatte kvinde og får det råd, at hun blot skal flygte fra sin søster og sælge sig til enhver, og når hun så er blevet træt af det vilde liv, skal der nok være en mand, som vil gifte sig med hende pga. hendes rigdom. Den unge pige følger rådet.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 23

◀ **i den afdøde Aand ... at bede disse Ord** : Hos Justinus Kerner (jf. nedenfor) fortælles s. 214-224, hvordan den ærværdige borger Christian Eisengrün kom i forbindelse med et genfærd. Eisengrün fortæller selv, hvordan han en nat i 1827 var gået i seng og pludselig opdagede et genfærd (»Gepolter«) i sit værelse. Det sagde til ham: »Du bist dazu berufen, mich zu erlösen und du mußt mich erlösen. Du mußt 21 Tage nach einander auf dem katholischen Kirchhofe zu *Neckarsteinach*, Abends vor der *Betglocke*, auf dem Grabe, wo *das steinerne Grabmal steht*, folgenden Vers im Testamente hersagen«; herefter følger nedenstående citat fra Paulus' 1. kor.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 31

◀ **1 Cor. 2,11 ... uden Guds Aand** : SK oversætter Justinus Kerner, hvor det hedder: »denn welcher Mensch weiß, was im Menschen ist, ohne den Geist des Menschen, der in ihm ist? also auch weiß Niemand, was in Gott ist, ohne den Geist Gottes«, s. 217f. Kerner bringer selv (s. 219) referencen til 1. kor 2,11. – **og:** heller.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 36

◀ **Kerner eine Erscheinung ... der Natur. 1836.** : den ty. læge og forfatter Justinus Kerners roman *Eine Erscheinung aus dem Nachtgebiete der Natur, durch eine Reihe von Zeugen gerichtlich bestätigt und den Naturforschern zum Bedenken mitgetheilt*, Stuttgart og Tübingen 1836.

I trykt udgave: Bind 17 side 135m linje 41

◀ **en Aargang af Aftenposten for 1782** : *Kjøbenhavns Aften-Post* udkom 1772-95 under redaktion af E. Balling, men fortsatte på forskellige hænder frem til 1809. 11. årg. fra 1782 består af 104 numre a fire sider med størstedelen af stoffet inddelt under rubrikker som: »Spisebords-Posten«, »Oeconomie-Post«, »Ægteskabs-Post«, »Sovkammer-Post«, »Mode-Post«, »Kirke-Post«, »Ball-Posten«, »Den musikalske-Post«, »Lotterie-Post«, »Hoff-Post«, »Vertshuus-Post«, »Theater-Post« o.l. På avisens forsidevignet fandtes afbildet en postrytter. Se illustration 7.



7. Vignet fra forsiden af hhv. *Kjøbenhavns Aften-Post* og *Kjøbenhavns flyvende Post*

I trykt udgave: Bind 17 side 135 linje 9

◀ **Flyveposten** : *Kjøbenhavns flyvende Post*, udg. af J.L. Heiberg (113,24). Den udkom 1827-28 og 1830 som ugeblad og 1834-37 som uregelmæssigt såkaldt interimsblad; fotografisk optryk Kbh. 1980-84. Heri debuterede SK i 1834 med en anonym artikel, og i 1836 leverede han endnu et par stykker hertil, sidst 10. april, hvor han med artiklen »Til Hr. Orla Lehmann« for første gang publicerede i eget navn.

I trykt udgave: Bind 17 side 135 linje 11

◀ **Flyveposten er bevinget** : 'Flyveposten' var blevet et 'bevinget ord', men var også bevinget i betydningen 'bevæge sig i de højere luftlag'. Her sigtes formentlig primært til, at den var forsynet med vinger. Se illustration 7.

I trykt udgave: Bind 17 side 135 linje 12

◀ **ved at drikke Duus** : sigter til den skik, hvor man indgår i og sidenhen bekræfter et dusbroderskab ved undertiden med sammenslyngede arme at tømme et glas sammen. Udtrykket kan dog også betyde at svire.

I trykt udgave: Bind 17 side 135 linje 22

◀ **stereotyperede** : forslidte, ensformige (130,6).

I trykt udgave: Bind 17 side 135 linje 25

◀ **uden alt Point** : uden væsentligt indhold el. (nogen) pointe.

I trykt udgave: Bind 17 side 136 linje 2

◀ **Doucín Msk** : menneske, der 'går tolv af på dusinet', dvs. som ikke hæver sig over det almindelige og middelmådige.

I trykt udgave: Bind 17 side 136 linje 7

◀ **Duodez-Horizont** : 'duodez', mindre bogformat, hvor folioarket er delt i 12 blade; lille og indskrænket horisont.

I trykt udgave: Bind 17 side 136 linje 10

◀ **Raketten med Stjerner ... nedlagde Pennen** : sigter til det satiriske blad *Raketten med Stjerner* (nr. 1-362, 1834-41), red. og udg. af (fra 1836) C.F. Reiffenstein, Kbh. 1836, bd. 11, nr. 141 (10. dec.), hvor der s. 169-173 findes en artikel med overskriften »Med Forlov, i hvilken Skole har Professor Sibbern lært dansk Stiil?« underskrevet »C.F. Reiffenstein, Redacteur, og forudm Kuckenbager.« S. 172 hedder det bl.a.: »Trykkefriheds-Lovgivningen her i Landet er baseret paa saadanne Grundsætninger, at den giver Enhver Nok; thi den Fornærmede kan faa Satisfaction, og Tyrannen, Undertrykkeren, Fornærmeren, Filuren, samt Bedrageren kunne i deres Nøgenhed blive fremstillede for Publicum; kun er det tungt, at see en dansk Universitetsprofessor fare saa ilde med det danske Sprog, paa samme Tid, som vore udmærkede Sprogkyndige, Dhrr. Blok Tøxen, J.C. Lange, og den gamle Heiberg i Paris, synes at have lagt deres Penne paa Hylden.« – **Sibbern**: Frederik Christian Sibbern (1785-1872), da. forfatter og filosof, professor i filosofi ved Københavns universitet 1813-70. – **Dhr.:** De herrer. – **Blok Tøxen**: Jørgen Karstens Blok Tøxen (1776-1848), da. litterat, som bl.a. udgav lærebøger i sprog. Han var populær hos menigmand for sine frimodige påtaler af magtmisbrug, hvilke regeringen dog delvist fik lagt en dæmper på. – **Lange**: Johannes Christian Lange (1785-1850), da. autodidakt litterat, som udgav talrige politiske, samfundsøkonomiske og filosofiske småskrifter. – Reiffenstein nævner også den da. forfatter Peter Andreas Heiberg (1758-1841), far til J.L. Heiberg (113,24), som i år 1800 blev landsforvist for sin åbenmundede kritik af landets styre.

I trykt udgave: Bind 17 side 136 linje 11

◀ **Skipper-Quantum** : skipper-mængde, dvs. den længde, som skipperen er vant til at spadsere frem og tilbage på skibsdækket.

I trykt udgave: Bind 17 side 136 linje 23

◀ **det Moment** : det øjeblik; den omstændighed.

I trykt udgave: Bind 17 side 136m linje 7

◀ **Xstd: Lære ... hverandre i Xsto** : I NT, især i brevene, bruges 'brødre' som betegnelse for (med)kristne, som hyppigt opfordres til at elske hinanden, jf. fx Joh 13,34-35; 1 Thess 4,9-10; 1 Pet 3,8; 1 Joh 4,21. Jf. også udtrykket »de troende brødre i Kristus« i Kol 1,2.

I trykt udgave: Bind 17 side 136 linje 27

◀ **som det i sin Tid gik ... og Protestanten Katholik** : Der sigtes til den ty. teolog, pædagog og forfatter Johann Peter Heibels (1760-1826) fortælling »Die Bekehrung«, som handler om to brødre, der, selvom de holder af hinanden, må skilles, da lillebror bliver lutheraner, storebror katolik. Bekymret over udsigten til ikke at komme i den samme himmel foreslår storebror pr. brev, at de mødes for at drøfte sagen, hvilket de så gør, men forgæves. Efter seks uger sender lillebror et brev, hvori han meddeler sin storebror, at denne har ret, og at han derfor har skiftet tro. Dette bedrøver storebroren, der i mellemtiden også har skiftet sit trosstandpunkt. Jf. *J.P. Heibels sämmtliche Werke* bd. 3, Karlsruhe 1832, s. 169-171.

I trykt udgave: Bind 17 side 136m linje 14

◀ **Grundtvig** : N.F.S. Grundtvig (1783-1872), da. præst, digter, historiker m.m.; 1832-39 (ulønnet) aftensangsprædikant ved Frederikskirken (nu Christianskirken) på Christianshavn. Han havde i 1837 allerede gennem mange år og mange skrifter taget del i den teologiske debat, hvor han med tilsyneladende urokkelig vished forfægtede sine nyerhvervede, ofte kontroversielle standpunkter.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 1

◀ **Henrich Steffens de 4 Nordmænd ... begejstret Helt Roland** : Den fjerde novelle i 2. del (131,13) indledes en kold, sen aften dec. 1812, hvor to rejsende er ankommet til en lille slesvigsk by. Netop da de vil

opsøge postmesteren, dukker en fransk officer op, som befaler denne i al hast at udføre en række opgaver, således at de to rejsende, Roland og Thaulov, bliver helt overset. Efter at Roland forgæves har forsøgt at komme i kontakt med de lokale, vender han oprømt tilbage til vennen og forbander de herskesyge franskmænd. Herefter, s. 220, følger den nedenfor anførte beskrivelse af Roland.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 6

◀ **Roland, som talte saaledes ... det gl.tydske Udseende** : citat fra Steffens s. 220; SK forkorter »gammeltydske«. – **af Middelalder:** midaldrende. – **Retlige:** ordentlige, passende. – **betydelige:** bemærkelsesværdige. – **affectere:** tilstræbe, anlægge. – **skilt ad:** redt med en skilning. – **Knevelsbarter:** overskæg, som almindeligvis er snoet ud i to spidser.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 10

◀ **den Faust, der nu skulde repræsentere Tidsalderen** : Det var et alm. tema i tidens Faust-litteratur, at hver tidsalder – og nationalitet – projicerer sine forskellige forestillinger ind i fremstillingen af Faust, og at enhver tidsalder således har *sin* Faust. SK har også tidligere beskæftiget sig med dette tema, jf. fx journaloptegnelserne AA:12, s. 19 og *Pap.* I A 292, den løse blad *Pap.* I A 88, s. 63f., optegnelsen *Pap.* I C 61 i notesbogen fra 1835 samt tidligere i BB (104,11).

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 28

◀ **πρακτικοί** : dvs. πρακτικοί, praktikoi, gr. 'praktikere', 'handlingens mænd', virksomme mennesker.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 33

◀ **hvilke allerede Aristoteles ... i Udvikl:** : Et sted som det anførte er ikke fundet hos den gr. filosof Aristoteles (384-322 f.Kr.). Nærmest forekommer beskrivelsen af nydelseslivet og inddelingen af livet i de tre former: et liv i nydelse, et politisk liv og et teoretisk (dvs. kontemplativt) liv, i *Den nikomacheiske Etik*, 1. bog, 1. kap. (1095b 17ff.). Her er dog ikke tale om 'praktikoi'.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 33

◀ **som det hedder at opdrage deres Børn** : kilde ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 35

◀ **confirmerede Ædere** : kilde ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 17 side 138 linje 36

◀ **practiserende** : udøvende (deres (nyttige) virksomhed).

I trykt udgave: Bind 17 side 139 linje 1

◀ **Anskuelsen** : den skuende forestillingsevne el. intuitionen. I den ty. filosofi efter Kant var den 'intellektuelle anskuelse' den særlige erkendelsesevne, hvormed de begrebslige sammenhænge, 'ideerne' el. det absolutte direkte erfares; den sanselige anskuelse og forstanden falder her sammen i en højere enhed.

I trykt udgave: Bind 17 side 139 linje 11

◀ **Den egenlige Fausts:** sigter formentlig til den historiske Faust, som levede i første halvdel af det 16. årh.

I trykt udgave: Bind 17 side 139 linje 22

◀ **formedelst** : på grund af.

I trykt udgave: Bind 17 side 139 linje 33

◀ **eiendommelige** : egne, særegne.

I trykt udgave: Bind 17 side 139 linje 33

◀ **Decimaltomme** : Indtil metersystemets indførelse i 1907 var en tomme el. decimaltomme et officielt da. længdemål svarende til 1/12 fod, dvs. 26,154 mm, el. specielt ved landmåling svarende til 1/10 fod, altså 31,385 mm. En decimaltomme er således en meget lille måleenhed.

I trykt udgave: Bind 17 side 140 linje 8

◀ **Himmelbanens:** formentlig det samme som himmelbuen, dvs. himmelhvælvingen.

I trykt udgave: Bind 17 side 140 linje 8

◀ **rørte af** : rørt over.

I trykt udgave: Bind 17 side 140 linje 14

◀ **og** : også.

I trykt udgave: Bind 17 side 140 linje 23

◀ **Wagnere**: Opfattelsen af Wagner, Fausts videnskabelige assistent, er især præget af Goethes *Faust*, hvor han optræder som den uselvstændige student, der bliver Fausts efterfølger i lærestolen. Jf. fx SKS 17, 80,29.

I trykt udgave: Bind 17 side 140 linje 33

◀ **Jacob Thomasius ... scholasticis** : sigter til den ty. filosofiprofessor Jacob Thomasius' (1622-84) afhandling *Discursus / Historico-Philologicus / De / Vagantibus / Scholasticis, / Sive / Von Fahrenden Schülern*, [Leipzig] 1675. SK er stødt på denne og følgende titel i Stieglitz »Die Sage vom Doctor Faust« (), s. 164, hvor de anføres i forbindelse med en omtale af den praksis på Fausts tid, at studenterne vandrede om fra by til by.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 4

◀ **Rukopfs ... im Mittelalter** : Stieglitz (jf. ovenfor) skriver korrekt Ruhkopf, dvs. den ty. rektor, filolog og historiker Friedrich Ernst Ruhkopf (1760-1821). Der sigtes til hans *Geschichte des Schul- und Erziehungswesens in Deutschland von der Einführung des Christenthums bis auf die neuesten Zeiten*, 1. del, Bremen 1794, 8^o [7 + 411 s.].

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 5

◀ **Das Buch ... Augsburg 1536. Fol.** : Denne titel og den følgende oplysning stammer fra Stieglitz »Die Sage vom Doctor Faust«, s. 165 (note 2). Der sigtes til et i sin tid populært værk af den ty. prædikant Johannes Pauli (o. 1455 - o. 1530), indeholdende forskellige spøjefulde og belærende fortællinger, myter, fabler o.l. Bogen blev første gang trykt i Straßburg 1522 (forordet er dateret 1519), dernæst i Augsburg 1536 (begge i folioformat), og herefter i stadig nye udgaver.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 7

◀ **Dies ist eine ... Jahre 1519** : citat fra Stieglitz s. 165, jf. ovenfor.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 10

◀ **Ueber Burgenbau ... 8te Jahrgang, 1837** : en afhandling af H. Leo, »Über Burgenbau und Burgeneinrichtung in Deutschland vom 11ten bis zum 14ten Jahrhundert«, trykt i *Historisches Taschenbuch*, udg. af Friedrich von Raumer, 8. årg., Leipzig 1837, s. 167-245.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 13

◀ **Mythengeschichte ... Heidelberg, 1810** : Görres (74,27) *Mythengeschichte der asiatischen Welt* bd. 1-2, Heidelberg 1810, hvor 1. bd. [s. I-XXXVI, s. 1-324] efter forord og indledning omhandler »Hinterasiatische Mythen«, mens 2. bd. [s. 324-660] omhandler »Vorderasiatische Mythen«.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 16

◀ **Universitets-Bibliothek** : 74m,1.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 19

◀ **det historiske Apparat** : egl. om en bogs noteapparat; de historiske omstændigheder, som findes nedlagt og diskuteret i en (detaljeret) sekundærlitteratur.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 21

◀ **Irische Elfenmärchen ... 1826** : 91m,4.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 25

◀ **Studenterforeningen ... S. 29** : Studenterforeningen blev i 1820 dannet i studentermiljøet på kollegiet Regensen og skabte i lejede lokaler rammen om forskellige aktiviteter, herunder et voksende bibliotek, som medlemmerne kunne låne bøger fra. SK sigter til *Fortegnelse over Studenterforeningens Bogsamling*, Kbh.

1833, s. 29, hvor *Irische Elfenmärchen* er opført som nr. 582.

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 26

◀ **Møller ... Fol. Cart. 1836** : sigter til den ty. arkitekt Georg Møller (1784-1852), hvis værk med den anførte titel udkom i flere udgaver; bd. 1 ligeledes med den anførte undertitel udkom heftevis fra 1812, 2. udg. 1831. Der sigtes her formentlig til udgaven Darmstadt 1836, som i folio-format indeholder 72 tavler. SKs kilde er givetvis *Dansk Kunstblad*, udg. af Kunstforeningen, bd. 1, nr. 21 (14. jan.), red. af F.C. Hillerup, Kbh. 1837, sp. 156. Her findes under rubrikken »Literatur« titlen af 'Møller', indbefattet den ty. mellem-sætning. Det fremgår af bladet, at SK var abonnent, jf. ktl. U 33. – **Fol. Cart.:** foliant indheftet i papbind (kartonage).

I trykt udgave: Bind 17 side 142 linje 28

◀ **Forelæsninger over den nyere danske Poesie, s. 84f.** : »Ingen har vel med faa Træk rigtigere eller mere træffende skildret hiin lyriske Charakter, end Herder, af hvis Yttringer om denne Sag jeg vil anføre et Par Steder, hvis Indhold nærmest kan vedrøre den Gienstand, der har ledet min Tanke hen paa hine ærværdige Levninger fra Christendommens friske Ungdomsalder. Saaledes siger Herder et Sted om Hymneforraadet i den græske og romerske Kirkes Ritual at 'det er hele Bygninger, eller man kunde sige Labyrinth, opførte af en *musicalsk-poetisk* Aand, og hvori Historie og Lærdomme kun have deres smaa Boliger. Over det Hele er udbredt en Strøm af Begeistring, af lyrisk Fylde og af en saa lydelig Jubel, at dersom man ikke vidste det, maatte man føle det med stor Magt, at en saadan Anordning ikke er noget Værk af eet Menneske, men Udbyttet af hele Nationer og Aarhundreder, under forskellige Himmelstrøg og i de forskjelligste Situationer'. Endskiøndt man maa tilstaae, vedbliver Herder, at det ikke altid var Digtere, som skrev de ældste christelige Hymner; at disse ikke vare beregnede paa at gjøre Virkning ved Udtrykkets classiske Skiønhed, eller paa Effecten af et egentligt Kunstværk: saa have de dog en Kraft til at røre Siælens Inderste, der i en Række af Aarhundreder ikke har tabt sig – 'disse hellige Hymner, der ere saa mange Aarhundreder gamle, og ved enhver Virkning endnu ere nye og usvækkede – hvilke Velgiørere har de ikke været for Menneskeslægten! De gik med den Eensomme i hans Celle, med den Sorrigfulde i hans Kummer, i hans Nød, i hans Grav. Naar han sang dem, glemte han sin Møie; den matte, bedrøvede Aand fik Vinger til at hæve sig til en anden Verdens himmelske Glæde, og Kraft til den vendte tilbage til Jorden, at lide, taale, virke i Stilhed og seire«

I trykt udgave: Bind 17 side 59m linje 1

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 14-16** : »Die Volkspoesie ist überall die älteste. Ihr Charakter ist Einfachheit der Darstellung, wie der metrischen Form; sie ist unter allen Völkern einheimisch; am mächtigsten aber wirkt sie in jenen Zeiten, wo der Glaube an das Wunderbare, die Neigung zum Abentheuerlichen sich mit Sinnlichkeit und Fröhlichkeit verbindet. Alsdann wird sie mit Eifer, ja mit Leidenschaft gepflegt; es erhebt sich eine eigne Classe der Gesellschaft, fahrende Sänger, welche mit musikalischer Begleitung alte und neue Lieder und Erzählungen vortragen. So war es im Mittelalter vor und nach der Zeit der Troubadours, so wie während derselben. Die Volkspoesie war aber der ganzen Nation ohne Unterschied des Standes gleich verständlich und genehm; die Spielleute und Bänkelsänger sangen vor den Großen, wie vor den Geringen. Die Geschichtschreiber schelten seit den achten Jahrhundert viel auf jene leichtfertigen Landstreicher, die sie mit den Namen *joculatores, ministrales* oder *ministelli, scurrae, mimi* und andern belegen, und ereifern sich über die Freigebigkeit der Fürsten und Edlen gegen solche Unwürdige. Allerdings waren diese nicht allein Sänger und Musiker, sie trieben zugleich das niedrige Gewerbe des Possenreißers. Nirgends fanden sie eine bessere Aufnahme, als unter dem aufgeweckten Volke, welches den südlichen Küstenstrich von Frankreich bewohnte; dort zogen sie schaarenweise von Stadt zu Stadt, von Schloß zu Schloß, und nahmen für ihre lustigen Künste reiche Geschenke«

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 22

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 17** : »Eine Erscheinung, wie diese, welche ein neues Zeitalter herbeiführte, konnte nicht vorübergehen, ohne auch in der Poesie einen neuen Geist zu erwecken. (...) / Südfrankreich war es, wo sie zuerst zum Vorschein kam«

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 36

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 17** : »Bald nach dem Anfange der Kreuzfahrten war der Rittergeist daselbst zur vollen Reife gediehen, und um dieselbe Zeit sehen wir den Charakter jener Poesie in den Gedichten Peire Rogier's und seiner Zeitgenossen bereits ausgesprägt; das Jahr 1140 kann die Epoche ihrer eigenthümlichen Ausbildung bezeichnen. // Allein wir können die Geschichte derselben noch mehrere Jahrzehende zurück verfolgen«

I trykt udgave: Bind 17 side 62 linje 39

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. Xf.** : »Die Aufgabe, eine Grammatik und ein Wörterbuch der

provenzalischen Sprache aufzustellen und die Werke der Troubadours in reinem Originaltext zu liefern, ist endlich in unsern Tagen bis auf einen gewissen Punkt gelöst worden. Herr *Raynouard*, Mitglied des Institutts zu Paris, hat sich dieß schöne Verdienst erworben und seinen Namen in der Gelehrten-geschichte unvergeßlich gemacht. Die Früchte seines Fleißes und seines Talentes sind niedergelegt in seiner noch nicht beendigten *Choix des poésies originales des Troubadours, à Paris 1816 - 1821*, VI Bände. Der erste Band liefert Untersuchungen über den Ursprung und die Fortbildung der Sprache und eine Grammatik derselben in ihrer classischen Gestalt; der zweite enthält litterarische Abhandlungen, die eine richtige Ansicht der Poesie vorbereiten sollen; der dritte und vierte umfassen eine zweckmäßige Auswahl von Originalstellen, zuerst die Minnelieder, nach den Verfassern geordnet, alsdann die Tenzonen und historischen Lieder, letztere nach der Zeitfolge der Begebenheiten, welche sie betreffen, zusammengestellt; zum Schlusse einige religiöse und moralische Stücke; der fünfte Band liefert die Lebensnachrichten aus den Handschriften, nebst Bruchstücken solcher Gedichte, die nicht vollständig aufgenommen werden konnten; der sechste endlich ist wieder grammatischen Inhalts und stellt ein vergleichendes Gemälde der verschiedenen romanischen Mundarten auf, um die in dem ersten Bande behauptete ursprüngliche Einerleiheit derselben zu beweisen. Die noch fehlenden Bände wird das Wörterbuch einnehmen, von dem wir das Beste erwarten können«

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 4

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. X** : »Eine zweckmäßige Bearbeitung dieser Grammatik mit eignen Bemerkungen und einer kleinen Gedichtesammlung hat Herr *Adrian*, (Professor zu Gießen) geliefert, unter dem Titel: Grundzüge zu einer provenzalischen Grammatik. gr. 8. [Größe, størrelse = oktav] 1825. 16 ggr. [mønt: gute Groschen] oder 1 fl. [florin el. gylden] 12 kr. bei J.D. Sauerländer in Frankfurt a. M. Dieses kleine Buch ist für die, welche die Sprache lernen wollen, als erstes Hülfsmittel zu empfehlen«

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 6

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. XII f.** : Diez skriver: »Die *Observations sur la langue et la littérature provençales* des Hrn. A.W. von *Schlegel*, welche bei Gelegenheit des Raynouardischen Werkes (1818) erschienen, sind in der gelehrten Welt zu rühmlich bekannt, als daß es hier einer neuen Anerkennung ihres Werthes bedürfte. Nur zu sehr müssen die Freunde der Poesie des Mittelalters bedauern, daß der berühmte Verfasser, mit Studien anderer Art beschäftigt, seine Hand von einer Litteratur abgezogen, die durch *seine* Bearbeitung ein ganz besonderes Interesse gewonnen haben würde«

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 8

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. XIII** : »Endlich ist noch einer zweiten provenzalischen Anthologie zu gedenken, welche wir Hrn. von *Roche-gude*, ehemaligem Contreadmiral, wohnhaft zu Albi, verdanken. Sie führt den Titel: *Parnasse occitanien, ou choix de poésies originales des Troubadours. A Toulouse 1819*, und enthält die provenzalischen Lebensnotizen und gegen 200 Lieder, die zur Hälfte schon bei Raynouard stehen; es wäre zu wünschen gewesen, die beiden Herausgeber hätten dieß Zusammentreffen vermieden. Die Texte sind bloß nach den pariser Handschriften bearbeitet und ziemlich gut. Daran schließt sich ein *Essai d'un glossaire occitanien*, welches freilich sehr mangelhaft ist, als der erste Versuch in seiner Art jedoch Dank verdient«

I trykt udgave: Bind 17 side 62m linje 10

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 19** : »Weiter tritt die Frage ein, von welchem Stande die Kunstpoesie ausgegangen sey?«

I trykt udgave: Bind 17 side 63 linje 4

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 33-34** : »In derjenigen Classe der Troubadours, die an den Höfen der Herren lebte, und die man darum nicht unschicklich *Hofdichter* nennen könnte, liegt eigentlich der Kern der Kunstpoesie; ein Theil derselben war aus dem niedern Adel entsprungen, wie Guillem von Cabestaing, Pons von Capdueil, Peyrol, Rambaut von Vaqueiras, Peire Cardinal u.a., gewöhnlich dürftige Rittersöhne, die das Gewerbe des dienenden Dichters um ihres Unterhaltes willen ergriffen«

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 8

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 34** : »Ein anderer Theil der Hofdichter gehörte dem in Südfrankreich damals schon sehr geachteten Bürgerstande an, wie Folquet von Marseille, Arnaut von Marueil, Gaucelm Faidit, Peire Vidal, Aimeric von Peguilain; andre wie Guiraut von Borneil waren von ganz geringer Herkunft, Bernart von Ventadour, der zärtlichste aller provenzalischen Minnesänger, war der Sohn eines armen Schloßknechtes. Merkwürdig ist es, daß selbst Pfaffen den Dichtern der Liebe sich beigesellten; zwar suchte die Kirchengewalt diese Mißbräuche abzustellen: einer derselben, Gui von Uisel, mußte dem päpstlichen Legaten eidlich geloben, daß er nimmer wieder dichten wollte; allein andre, wie Peire Rogier, vertauschten lieber ihr geistliches Amt mit dem Sängerberuf, und durchzogen die Welt, Gaubert von Puicibot entsprang deßwegen aus dem Kloster – so groß war der Reiz des freien Dichterlebens«

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 14

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 36** : »Die Troubadours suchten überhaupt ihre Form des Dichtens als eine höhere geltend zu machen; sie nannten sie eine Kunst zu dichten (*art de trobar*), welches der gewöhnliche Ausdruck gewesen zu seyn scheint, nie aber, wie man behauptet hat, lustige Wissenschaft (*gai saber*), ein Ausdruck, der erst in der Academie zu Toulouse aufkam«

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 37

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 39-40** : »Die meisten Troubadours, besonders die Hofdichter, verstanden sich zugleich auf das Singen und Spielen, bei wem dieß nicht der Fall war, der pflegte einen dienenden Jongleur mit sich zu führen. Viele waren auch des Componirens kundig, und setzten ihre Lieder in Musik, wie sie selbst am Eingange oder Schluß derselben bemerken. Auch die Fertigkeit, poetische Erzählungen vorzulesen, war zu einer Zeit, wo es mehr Ohren gab, die auf Wunder und Abentheuer gespannt waren, als Augen, dieselben zu lesen, eine sehr willkommene Gabe. Die Schreibkunst besaßen ohne Zweifel nur wenige (...). Der Dichter war also in diesem Falle genöthigt, sich des Dictirens zu bedienen, und daher wird Dictiren gleichbedeutend mit Dichten, so wie Dictat mit Gedicht gebraucht«

I trykt udgave: Bind 17 side 64 linje 39

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 41** : »Wirklich bestand das Hauptgeschäft der Jongleurs in der Ausübung der Tonkunst, an die man indessen damals weit geringere Forderungen machte, als zu unsrer Zeit. Die Zahl der Instrumente, deren sie sich bedienten, war bedeutend. Als das wichtigste galt die Violine, die unsrer Geige sehr nahe kam, und wie diese mit dem Fiedelbogen gespielt wurde; auch Harfe und Cither waren beliebt«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 8

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 43** : »Ein wichtiges Geschäft der Jongleurs bestand darin, die des Vortrags unkundigen Hofdichter auf ihren Fahrten zu begleiten, um sie mit Gesang und Spiel zu unterstützen, oder die Lieder vornehmer Dichter, die aus ihrer Kunst keinen Gewinn ziehen mochten, an den Höfen vorzutragen. Dieses merkwürdige Verhältniß zwischen Dichter und Musiker gehört zu den Charakterzügen der provenzalischen Kunstpoesie, indem es nirgends anderwärts in dieser Ausdehnung gefunden wird. Jeder Dichter, dessen Lage es erlaubte oder gebot, hatte ein oder mehrere Spielleute in seinem Dienste«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 11

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 45** : »Außer den Liedern der Troubadours pflegten die Spielleute auch die poetischen Erzählungen vorzutragen, deren eine unglaubliche Menge in dem Lande verbreitet war«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 15

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 45-46** : »Wer sich auf die Kunst des Erzählens verstand, dem gab man wohl den besondern Beinamen Erzähler, *Comtaire*. – Der Name Nachmacher, *Contrafazedor*, den man ihnen gleichfalls beilegte, läßt vermuthen, daß auch mimische und Possenspiele in ihren Kunstbereich gehörten; schon bei den lateinischen Schriftstellern der Zeit heißen sie *mimi*. / Endlich mußte ein vollkommener Spielmann auch die Künste des Seiltänzers und Gauklers verstehen«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 16

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 46-47** : »Zum Sammelplatze der Hofdichter und Spielleute, auf welchem sie ihre Talente zeigten, dienten die Schlösser der Könige und Fürsten, so wie die Burgen der Edlen. Der ritterliche Sinn hatte es sich zur Pflicht gemacht, keinem Wanderer die Schwelle des Hauses zu versagen, besonders mit fahrenden Kriegern und Sängern aller Classen Hab' und Gut zu theilen«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 29

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 48** : »Die Stunden und Tage, welche die Jagd und andere ritterliche Uebungen nicht ausfüllten, pflegten die Edlen gerne der Geselligkeit zu widmen. Bei den Gastmählern liebten sie Musik mit Stimmenbegleitung, und gewöhnlich geschah es alsdann oder nach der Tafel, daß ein Spielmann oder auch ein Hofdichter auftrat und Lieder oder Erzählungen vortrug, wie denn überhaupt jeder der Gesellschaft, der des Gesanges kundig war, sich zu zeigen pflegte«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 30

◄ **Die Poesie der Troubadours, s. 49** : »Zu dem Ernst und Scherz der Dichtkunst gesellten sich bei diesen Hoffesten wohl auch die abentheuerlichen Berichte vielgereister Ritter von fremden Völkern und Ländern, nebst anderm geselligen Zeitvertreib. Daß die Frauen thätigen Antheil nahmen, selbst an dem Poetischen, ist

nicht zu verkennen; den Hofdichter zierte daher ein feines und gefälliges Benehmen (*cortesia* und *mesura*, Höflichkeit und Maß) und eine gewisse Gabe der Geselligkeit, ohne welche sich auch das entschiedenste Talent wenig Eingang verschafft hätte«

I trykt udgave: Bind 17 side 65 linje 33

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 62** : »Man kann die Epoche des Verfalls um der runden Zahl willen auf das Jahr 1250 festsetzen; den Untergang dieser Poesie, in ihrer Eigenthümlichkeit betrachtet, kann das Jahr 1290 schicklich bezeichnen«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 2

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 63-64** : »Die Hofpoesie war eine Wirkung des alten und ächten Rittergeistes, der sich durch jene ideale und poetische Richtung auszeichnet, wie sie das zwölfte Jahrhundert darstellt. Der Verfall und Untergang dieser Poesie war eine Folge der prosaischen Wendung desselben, indem der Geist der Aufopferung, der die glänzendste Periode der Ritterzeit begleitet hatte, von dem einreißenden Egoismus allmählich verdrängt wurde. Dieß geschah im Ganzen ungefähr um die Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. Der Grund dieses Umschwungs lag ohne Zweifel in der Verarmung des Adels«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 2

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 70** : »Bemerkenswerth sind gewisse Züge der Poesie, die ihren Geist zu verschiedenen Zeiten ins Licht setzen können. Metrische Schwierigkeiten hat sie seit ihrem Erscheinen geliebt; sie lagen ihrem Begriff zu nahe, um nicht versucht zu werden. Unter diesen hat der *schwere Reim* Epoche gemacht. Schon der Graf Rambaut von Orange bedient sich seiner mit sichtlichem Vorsatz, und es giebt wenige, welche sich nicht in einigen Liedern als Meister desselben hätten zeigen wollen. Arnaut Daniel hat diese Künstlichkeit auf die Spitze getrieben, und rühmt sich deren geradezu«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 12

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 71-72** : »Allein vor der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts gesellte sich zu dem schweren Reim noch die *dunkle Rede*, welche mehrere Troubadours ohne Zweifel deßwegen ergriffen, um sich von dem gemeinen Dichterhaufen zu unterscheiden«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 17

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 73** : »Endlich lässt sich bemerken, daß einige Dichter des letzten Zeitraumes nach dem *erhabenen und gelehrten Dichten* strebten«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 21

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 75** : »Dieses Werk, welches die Ueberschrift führt: 'Bittschreiben Guiraut Riquier's an den König von Castilien (Alfons X, des Dichters Gönner) in Betreff des Namens Jongleur, vom Jahr 1275', liefert so schätzbare Beiträge zur Geschichte des Sängewesens, vorzüglich des späteren, daß ihm eine ganz besondere Rücksicht gebührt. Die Schrift ist in poetischer Form, überaus weitschweifig, und enthält um der scholastischen Beweisführung willen viel Unwesentliches; doch wird ein zweckmäßiger Auszug, der sich auf die Handschrift selbst gründet, diesem Abschnitt zur Erläuterung und Ergänzung dienen«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 31

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 81-83** : »Wir rathen und erklären daher von Rechtswegen, daß alle diejenigen, mögen sie nun Kenntnisse haben oder keine, die eine niedrige Lebensart führen, und in keiner guten Gesellschaft erscheinen dürfen, so wie diejenigen, welche Affen, Böcke und Hunde tanzen lassen, den Gesang der Vögel nachmachen, Instrumente spielen, oder für geringe Gaben vor dem Pöbel singen, daß alle diese unter dem Namen Jongleurs nicht begriffen werden sollen; eben so wenig diejenigen, die den Höfen nachgehend ohne Scham jede Erniedrigung sich gefallen lassen, und gefällige und edle Beschäftigungen verschmähen. Man nenne sie *Bouffon's*, wie dieß in der Lombardei der Fall ist«, s. 81. Kongen dikterer herefter denne distinktion mellem 'jonglør', 'troubadour' og 'doktor i poesien': »Diejenigen, die sich mit Höflichkeit und angenehmen Künsten unter den Edlen zu benehmen wissen, indem sie Instrumente spielen, Novellen erzählen, Verse und Canzonen andrer vortragen, und durch dergleichen einnehmende Fertigkeiten unterhalten, dürfen allein den Namen *Jongleurs* führen«, s. 81f., »Diejenigen, welche die Geschicklichkeit besitzen, Verse und Liedweisen zu erfinden, von diesen zeigt die Vernunft, wie man sie nennen muß. Denn wer Tanzlieder, Cobl'a's und Baladen, Alba's und Sirventes meisterhaft zu dichten versteht, dem gebührt der Name *Troubadour*, und von Rechtswegen größere Ehre, als dem Jongleur, der durch die Werke des ersteren besteht«, s. 82, »Eben so müssen die vorzüglichsten Troubadours, wenn man auf das Recht sehen will, eine besondere Ehre genießen. (...). Denn er zeigt uns vermittelst seiner schönen Weisheit den Weg der Ehre, der Güte und der Pflicht, indem er das Dunkle lieblich aufklärt; und wer ihm Glauben schenkte, der würde spät

zu Schaden kommen. (...). Wir erklären daher, daß die vorzüglichsten Troubadours, die in Versen, Canzonen und andern oben genannten Gedichten uns lehren, wie edle Höfe und hohe Thaten beschaffen seyn müssen, den Namen *Doctoren der Poesie* verdienen, denn sie belehren jeden, der sie versteht«

I trykt udgave: Bind 17 side 66 linje 38

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 89** : »Die Formen der Strophen sind aber nicht, wie in Petrarca's Liederbuch oder dem spanischen Cancionero, vorgeschrieben, vielmehr herrscht in ihrem Bau eine unbegrenzte Mannichfaltigkeit; es blieb dem Dichter überlassen, sich nach Belieben eigne Formen zu schaffen, und so auch in diesem Stück sein Talent an den Tag zu legen. Hier erscheint die provenzalische Poesie von einer höchst eigenthümlichen Seite, und was sie in diesem Felde geleistet hat, verdankt sie sich selber, da ihr die classische Litteratur nicht viel mehr als unbekannt war, und das Kirchenlied sich nur auf einige ganz einfache Weisen beschränkte. Indessen zeigt nicht jedes Lied eine neue Strophenbildung, gewisse Weisen waren beliebt, und wurden von verschiedenen Dichtern nachgebildet, zumal wenn es einem verwandten Gegenstand galt; auch wird diese Nachahmung nirgends getadelt«

I trykt udgave: Bind 17 side 67 linje 34

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 96** : »Nur eine buchstäbliche Uebereinstimmung der Reimsyllben macht den Reim, unreine Reime kommen zwar zuweilen in den Handschriften vor, allein sie beruhen gewiß in den meisten Fällen auf verschiedener Orthographie oder falscher Lesart, wo nicht, so sind sie Versehen des Dichters, nicht Vorsatz. Die Anwendung des Reimes erstreckt sich auf jede Dichtungsart, er ist Bedingung der dichterischen Darstellung, die Sextine ist die einzige Form, die streng betrachtet eine Ausnahme macht«

I trykt udgave: Bind 17 side 68 linje 5

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 100** : »Noch muß der Reim- und Wortspiele gedacht werden. Sie sind selten, wiewohl sie selbst bei guten Dichtern vorkommen. Die lateinische Klosterpoesie brauchte sie häufig und hat sie auf die Spitze getrieben; die provenzalische Kunstpoesie enthält nur einen leisen Nachklang derselben; das Acrostich z. B. fehlt ihr gänzlich«

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 1

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 113-114** : »Eine wichtige Stelle nimmt die *Tenzzone* ein, prov. *tensôs* d. i. Streit. Ausserdem nannte man sie auch *contenciôs*, welches dasselbe bedeutet, oder *jocx partitz* d. h. getheiltes Spiel, weil die Streitenden sich in die Fragen theilten, daher auch *partimens* oder *partia* (statt *partida*) Theilung. Insofern sie sich auf Liebe bezog, hieß sie auch *jocs d'amor* oder *jocs enamoratz* Liebesspiel; stritten mehr als zwei Personen, so hieß sie *torneiamens* Turnier. Ueber Inhalt und Einrichtung des Streitgedichtes ist folgendes zu bemerken. In der ersten Strophe legt ein Dichter einem andern, den er mit Namen anführt, zwei Sätze vor, gewöhnlich von widerstreitendem Inhalt, und fodert ihn auf, einen derselben, welchen er wolle, zu vertheidigen. In der zweiten wählt der Gegner und sucht seine Wahl sogleich zu rechtfertigen; für welchen Satz er sich auch entscheiden mag, der Fragende bemüht sich in der dritte Strophe zu zeigen, daß der andre unklug gewählt habe, und so zieht sich der Wortwechsel noch durch einige Strophen. In manchen Fällen bestimmen die Partheien am Schlusse des Gedichtes einen oder mehrere Schiedsrichter, deren Urtheile sie sich zu fügen geloben. Die Form hat das Besondere, daß der Gefragte die von dem Frager angegebenen Reime beibehalten muß, so daß entweder durch das ganze Gedicht oder wenigstens je zwei Strophen dieselben Reime herrschen«

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 11

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 115-116** : »Ein Lied, dessen Strophen in Versart und Verszahl nicht übereinstimmen, nennen die Troubadours *Descort* d. i. Zwiespalt. *Descorts*, gleich den deutschen Leichen ohne eine strophenartige Abtheilung, giebt es nicht; es läßt sich auch an denen, welche die Handschriften und ihnen gemäß die Drucke ohne Absatz darstellen, eine Scheidung in mehrere durch den Reim bestimmte Massen bemerken, die man als Strophen betrachten kann. Nach allen Proben zu schließen, mußte der Inhalt mit der Form übereinkommen; diese Gattung eignete sich daher zum Ausdruck unerwiderter Liebe, und Guiraut von Salignac erklärt, er würde kein *Descort* dichten, wenn seine Freundin ihm hold wäre«

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 29

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 119-120** : »Die occitanische Sprache, welche ohne Zweifel reich war an *Romanen*, besaß dennoch keine bestimmte Benennung für diese Gattung. *Româns* bedeutete jedes größere nicht in Strophen getheilte poetische Werk, mit Ausschluß, wie es scheint, des Briefes und der Novelle«

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 36

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 122-123** : »Vergleicht man eine Reihe von Gedichten verschiedener Verfasser, so wird man sogleich die Wahrnehmung machen, daß sie sämmtlich einen und denselben

poetischen Charakter offenbaren. Man könnte sich diese ganze Litteratur als das Werk *eines* Dichters denken, nur in verschiedenen Stimmungen hervorgebracht. Es versteht sich, daß ausgezeichnete Individualitäten sich auch hier in dem Allgemeinen geltend machen (...). Allein gleichwohl ist es derselbe Geist, der ihre Dichtungen, so wie diese ganze Litteratur, durchdringt: es sind überall dieselben poetischen Gesichtspunkte, unter denen der Dichter seinen Gegenstand betrachtet; und nur, wer von dem allgemeinen Standpunkte aus die Sache in das geistreichste Licht zu setzen versteht, dem gebührt der Name eines bessern poetischen Talentes«

I trykt udgave: Bind 17 side 69 linje 41

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 125** : »Bewegte sich nun die romantische Poesie in einem weit engeren Ideenkreis als die neuere, so bemühte sie sich dagegen, jene bekannten zum Gemeingut gewordenen Gedanken auf eine stets neue Weise wiederzugeben, und dergestalt gesellte sich, um den Charakter der Kunstpoesie zu vollenden, zu jener Einfachheit der Ideen eine Zierlichkeit der Einkleidung, eine Gewandtheit des Ausdruckes, die den unbefangnen Beobachter überrascht, und ihn in den Stand setzt, ganze Bände dieser Gedichte ohne Ermüdung durchzulesen«

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 5

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 127** : »Die ganze Gelehrsamkeit der Dichter in diesem Fache beschränkt sich auf die flüchtige Kenntniß einiger Werke Ovid's, vornehmlich der Verwandlungen und der Schriften über die Liebe; nicht allein sind ihnen mehrere der Fabeln nach dem ersteren Werke bekannt, sondern sie beziehen sich auch zuweilen auf des Dichters Urtheil in Liebessachen, oder bringen gewisse Sprüche von ihm zum Vorschein, ohne ihn jedesmal anzuführen«

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 28

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 131-132** : »Die Dichter der Alten hatten den unschätzbaren Vortheil, daß ihnen die Mythologie Gleichnisse, Metaphern und Anspielungen aller Art darbot, wodurch sie ihre Darstellungen auf eine poetische Weise erläutern, ja ein ganzes Verhältniß mit wenig Worten andeuten, und so mit geringen Mitteln große Wirkungen hervorbringen konnten. Die Modernen, die sich dieses Vortheils bemächtigen wollten, gingen auch hier in die Schule der Alten, und suchten sich diese Stoffe anzueignen, und so geschah es, daß man die alte Fabellehre im Großen und Ganzen, wie im Kleinen und Einzelnen in der neueren Poesie, auf mannichfache Weise verwendet, wieder erkannte. (...) Die Dichter des Mittelalters (...) befanden sich in dem Besitz eines bedeutenden Schatzes von Sagen und Fictionen«

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 29

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 132** : »Gewisse Gleichnisse aus den neuen oder erneuten Fabelgeschichten waren ständig, man bediente sich ihrer bequemer Weise als eines Gemeingutes; so sagte man: tapfer wie Roland und Olivier, freigebig wie Alexander, Karl und Artus, weise wie Cato, höflich wie Ivan, treu im Lieben wie Tristan und Isolt oder wie Floris und Blancaflor, unglücklich verliebt wie Andrieus, gewandt wie Rainart; meistens aber waren sie ausführlicher, wie einige Beispiele bezeugen wögen«

I trykt udgave: Bind 17 side 70 linje 37

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 139** : »Zuerst einiges aus der Erotik«

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 9

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 148** : »Diese Behutsamkeit in Liebeshändeln war allerdings nothwendig«

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 18

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 149** : »Aus diesem Verhältniß entsprangen einige der Poesie jener Zeit eigenthümliche Züge. Um die Achtung, welche der Dichter seiner Dame schuldig war, nicht durch unumwundene Nennung ihres Namens zu verletzen, fiel er auf das Mittel, sie unter einem allegorischen d. h. eine geheime Beziehung einschließenden Namen zu besingen«

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 19

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 150** : »Diese Behutsamkeit in Liebessachen gestattete dem Dichter nicht, seine Lieder der Dame selbst zu überbringen; er bediente sich hierzu eines vertrauten und gewandten Botschafters, am liebsten eines Spielmannes, der das Gedicht musikalisch vorzutragen pflegte«

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 22

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 151** : »Jene geheimen Liebschaften, welche sinnlicherer Natur waren,

als die zwischen dem Dichter und seiner vornehmen Freundin, gaben Veranlassung zu einer besonderen Liedergattung. Die nächtlichen Zusammenkünfte, worin die Liebenden zum Ziel verbotner Wünsche gelangten, pflegten sie unter Obhut eines Wächters zu halten, der durch seinen Ruf oder den Ton einer Pfeife den Anbruch des Tages verkündigte, damit der Liebende aufbreche und sicher vor dem eifersüchtigen Ehemann oder Mitbewerber heim gelangen möge. Hierauf beziehen sich die sogenannten *Tagelieder* (*albas*), welche die Poesie, ganz in die Denkart der Zeit eingehend, mit ihren weichsten Farben ausgestattet hat. Sollte ein Gebrauch dieser Art den Tageliedern auch nicht zu Grunde gelegen haben, was sich freilich nicht aus ihnen beweisen läßt, so könnte man wenigstens vermuthen, daß diese üppigen Gesänge in so weit auf das Leben gewirkt hätten, um jenen Gebrauch zu veranlassen. Ein einziges Beispiel gebe einen vorläufigen Begriff von dieser Gattung; es ist von unbekanntem Urheber. Die Uebersetzung vermag nur den Schatten des Originals (II. 236) wiederzugeben. // In einem Garten, unter'm Weißdornzelt / Ist die Geliebte mit dem Freund gesellt, / Bis daß des Wächters Warnungszeichen gellt. / 'Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // 'Blieb' es doch Nacht, o Gott, wenn das geschäh', / Der traute Freund nicht sagen dürft': Ade! / Der Wächter auch nicht Tag noch Morgen säh'. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // 'Schön süßer Freund, gehn wir die Wies' entlang, / Uns dort zu küssen bei der Vöglein Sang; / Der Eifersücht'ge mach' uns nimmer bang. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so Früh.' / Schön süßer Freund, ein neues Spiel uns winkt / Im Garten dort, wo manch ein Vöglein singt, / Wohlauf denn, eh' des Wächters Pfeife klingt. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // Ein sanfter Luftzug, der sich eben rührt, / Hat dort vom Freund, den Luft und Anmuth ziert, / Des Odems süßen Trank mir zugeführt. / Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so früh.' // Hold ist die Frau, mit jedem Reiz geschmückt; / Von ihrer Schönheit ist die Welt entzückt; / Sie fühlt sich nur durch treue Lieb' beglückt. / 'Ach Gott, ach Gott, wie kommt der Tag so Früh.'

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 25

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 163-165** : »Nicht allein ist die Angebetete über jede irdische Herrlichkeit, selbst über den Glanz eines Thrones erhaben, auch die göttlichen Dinge dürfen sich mit ihr nicht vergleichen: drum ist es wichtiger, nach ihrer Huld, als nach der Gnade des Himmels zu streben. Dieß ist einer der durchgreifendsten Züge der romantischen Poesie überhaupt, der in der sinnlichen Auffassung des Religiösen seinen Grund haben mag, wiewohl diese Aeußerungen nicht allzu wörtlich genommen werden dürfen. [Diez anfører fem eksempler]. Am weitesten geht ein gewisser übrigens unbekannter Troubadour Bertran in einer Tenzone mit Granet. Diese ist zu charakteristisch, als daß sie nicht im Auszuge gegeben werden sollte, wiewohl sie verderbt und dunkel ist. Granet tritt mit der Frage auf, warum Bertran nicht ablasse, eine Frau zu lieben, die ihm nicht die geringste Gunst erweise. Ueber dem Meere tobe der Antichrist und morde die Gläubigen; diesen möge er, eingedenk seines Seelenheils, zu bekriegen gehen, und der grausamen Herrin vergessen. Bertran erwiderte: 'Ich freue mich über die Fortschritte des Antichrists, denn er ist so gewaltig, daß er Holz in reines Gold verwandeln kann, und so wird er sicher die Spröde bekehren, wenn ich an ihn glauben und seine Gebote befolgen will. Nichts wünsche ich mehr, als daß er bereits bis diesseits Sardinien vorgedrungen wäre, denn durch seine Hülfe würde mein Leiden bald ein Ende nehmen.' In der folgenden Strophe wirft ihm Granet ein, daß er sich nicht nur an der Liebe versündige, wenn er sich mit Gewalt in den Besitz der Geliebten setzen wolle, sondern daß auch seine Seele verloren sey. Allein Bertran weiß sich zu helfen, er versetzt: 'Was einer auch thut, dem Tode zu entgehen, das kann ihm nicht zum Tadel gereichen: denn wahrlich, sie, welche die Krone der Schönheit trägt, läßt mich umkommen; welche Sünde wäre es darum, wenn sich mein Herz dem Antichrist ergäbe, der mir helfen könnte? Und wenn ich ihrer Schönheit wegen den Verstand verlöre, so würde Gott unrecht thun, wollte er mir diese Sünde nicht vergeben.'

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 30

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 167** : »Die *Klagelieder* auf den Tod einer Freundin gehören, so wie die politischen Gesänge dieses Namens, mit welchen sie auch in der Einrichtung übereinstimmen, vermöge des ihnen eigenen poetischen Schwunges zu den besten Leistungen der Troubadours«

I trykt udgave: Bind 17 side 71 linje 39

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 169** : »Das *religiöse Lied* erscheint bei den Troubadours als Nebensache, und kann von Seiten seines Werthes auf keinen hohen Rang Anspruch machen; doch finden sich ein paar Canzonen, die man den besten lateinischen Kirchenliedern an die Seite setzen darf«

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 10

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 169** : »Der *Liebesbriefe* möge hier nur gedacht und bemerkt werden, daß sie mit Ausschluß der Form alle Züge des Minneliedes tragen. Arnaut von Marueil glänzt in diesem Fache«

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 12

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 184** : »Weniger zu bemerken giebt das *persönliche Sirventes*, das mit

dem politischen häufig zusammenfällt«

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 28

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 186** : »Diese merkwürdige Gattung ist den Provenzalen, so wie den Franzosen, eigenthümlich«

I trykt udgave: Bind 17 side 72 linje 33

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 216-217** : »Dieses vollständig erhaltene Werk besteht fast aus 10,000 Versen, und erzählt den Krieg von seinem Anfange bis zur Belagerung von Toulouse durch Ludewig, Sohn Philipp Augusts (1209); es ist von geschichtlichem Werth, da der Verfasser es als Augenzeuge und während der Handlung selbst niedergeschrieben hat«

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 19

◀ **Die Poesie der Troubadours, s. 255f.** : »Schon früher, noch ehe die Troubadours in ihrer eignen Sprache bekannt waren, hat das Interesse der Sache Zusammenstellungen ihrer mit der Poesie unsrer Minnesinger veranlaßt. Die von Bodmer in den neuen kritischen Briefen (1763. S. 78-98) versuchte muß als die erste genannt werden; eine neuere von Jacob Grimm in der inhaltreichen Schrift über den deutschen Meistersang (1811) bleibt, insoferne ein feines Urtheil in Sachen der Poesie den Mangel an litterarischen Hilfsmitteln aufzuwiegen vermag, stets der sorgfältigsten Berücksichtigung werth. Endlich hat Görres in der Vorrede zu den altdeutschen Volks- und Meisterliedern (1817) zum erstenmale eine auf die Einsicht provenzalischer Originale gestützte Vergleichung mitgetheilt, und die große Geistesverwandtschaft der Poesie der Troubadours und Minnesinger, die noch ein Fr. Schlegel läugnen konnte, dargethan«

I trykt udgave: Bind 17 side 74 linje 27

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 122-123** : »Nun hat unser Dichter das lebendig Heitere der Magie aufs glücklichste eingeführt, aber auch das Falsche, Unzureichende derselben höchst treu und anschaulich dargestellt. Denn, indem Faust durch die bekannten Mittel den Erdgeist heranzwingt, und nur ein großartiges, verworrenes Gesicht sieht, das er nicht fassen kann – zeigt sich nicht jene unreife Frucht einer großartigen Geistigkeit, die auf falschem, irrthümlichen Wege ist? // Der Mensch aber verdirbt sich eine ihm mögliche Wissenschaft nicht bloß damit, indem er die Befriedigung eitler Zwecke von der Wissenschaft fordert. Er verdirbt sie sich eben so sehr durch Ungeduld, durch Uebereilung.«

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 9

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 124-125** : »Nun ist nicht zu läugnen, daß unser dramatischer Held von einem höchst glücklichen Gewährwerden, das ihn über die Wissenschaft seiner Zeit weit hinausführt und darum beunruhigt, getrieben wird. Er hat die Möglichkeit einer ungleich lebendigeren, geistigeren Behandlungen derselben herausgeahnt. Statt nun aber über diesen Geistesfund sich zu freuen, sich durch ihn höchst beglückt zu finden, und nun das Weitere in Ruhe und Geduld, was sich aus ihm entwickeln werde, abzuwarten, träumt er sich etwas von einer unbedingten Herrschaft über die Natur, ihre Kräfte und Wirksamkeiten, und bezieht hierauf fälschlich den Vorzug einer uralten Verheißung, zum Ebenbilde, Gleichniß Gottes auf dieser Erde bestellt zu seyn.«

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 9

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 125** : »Es ist außerdem aber noch ein anderer Conflict, durch den die Bedrängniß, in welcher unser Held schon ohnehin sich befindet, vermehrt, und sein Zustand rettungslos, unheilbar wird. Es ist jener zwischen Autorität und eigenem Schauen und Ergreifen. Hier ist dieser Conflict auf die höchste Spitze gestellt, indem er sich sogleich als ein bestimmter, als ein sittlicher, und wenn ich so sagen darf, religiöser darstellt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 77 linje 14

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 164-166** : »Wie dem größten Sturm eine tiefe, schweigende Stille zum letzten Male vorausgeht, so auch zeigt sich eine scheinbare Ruhe, die wir bisher an ihm nicht kannten, über Faust's Wesen ergossen, wie er nach dem Spaziergange das Zimmer wieder betritt. Es scheint doch, als habe die tiefe göttliche Stimme, die uns stets in unserm Innern begleitet, Gehör bei ihm gefunden, den Weg sich in sein Herz gebahnt, und das heftige Streben gemindert. Er wendet sich an jenes höchste Denkmal, das sie als äußere, gestaltete That und Handlung in der Weltgeschichte zurück gelassen, und wovon uns die Urkunden des Neuen Testaments so herrliches Zeugniß ablegen. Aber Aeußeres und Inneres antworten ihm nicht mehr. Es ist ein vergebliches Aufbieten aller Kräfte des bessern Selbst. Und dieser täuschende Zustand, diese erkünstelte Ruhe verbergen sich nicht lange. Da, wo er die höchste Aufklärung finden könnte über das, was ihm fehlt, und der Hauptmangel an ihm ist, macht er sich die Erkenntniß durch die falsche Deutung unmöglich. Während das Heilige ihn längst zur That begeistert haben sollte, müht er sich erst grüblerisch um

den Wortverstand desselben, und zeigt dadurch, daß ihm dasselbe fremd und eine Aeußerlichkeit geblieben. (...). Endlich weicht die Verstellung. Nur noch zu einer kräftigen Beschwörung und Zauberei dient dem Manne, der so inbrünstig that, die christliche Formel, die seine Andacht erwecken sollte. Daraus erkennen wir, daß Faust eigentlich dem Bösen längst verfallen ist, und daß er schon im heimlichen Bunde mit ihm steht, ehe er weiß, daß er im Pudel einen Gast der Hölle ins Haus geführt. (...)«

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 2

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 205** : »In der vorhergehenden Vorlesung habe ich zu zeigen gesucht, wie wir es überhaupt mit der Vorstellung eines verneinenden, contrastirenden Wesens zu halten haben. (...). Wenn trotz der im Einzelnen verderblich erscheinenden Wirksamkeit dargethan wurde, daß die Folgen ins Ganze nur heilsam, gut und nothwendig wären: so bleibt nunmehr übrig zu zeigen, wie denn in dem vorliegenden Falle diese Wirksamkeit jenes ungeheuren, von dem Dichter in der Gestalt seines Mephistopheles concentrirten Gegensatzes sich hervorthun, in welchem Verhältniß zu Faust Mephistopheles den Widerspruch ausüben werde, so daß er sich als verderblich heilsam, d. h. wenn im Einzelnen vielleicht als zerstörend, doch im Großen und Ganzen wieder als zu rechtfertigen, darstellen werde.«

I trykt udgave: Bind 17 side 78 linje 36

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 206-207** : »Mephistopheles unternimmt nämlich von dem Augenblick an, wo Faust hoffnungslos verzweifeln zu müssen glaubt, ihm doch Behagen an der Welt beizubringen, ihn zu überführen, daß diese gescholtene Welt nicht so zu verachten, zu verschmähen sey. Erst nach allem Genuß, nach einer wirklich vorher eingestellten Befriedigung und Sättigung soll Faust verzweifeln, indem er zuletzt erkennen muß, daß ihn der Teufel dennoch betrogen, daß er zu früh und enge in eigener Leidenschaft und Uebereilung die Grenzen für die Herrlichkeit, das Schöne und Gute des Universums sich gesteckt. Dieses erfüllt in unermeßlicher Weise das All, während das Gebiet, auf dem Faust vom Satan festgehalten wird, obschon er dasselbe als ein vergnügliches anerkennen muß, nur ein kleines, schmal bezirktes Gebiet sey. Faust soll zuletzt im Gefühl verwirkter Ehre des Menschen untergehen, der in Uebereilung die schönsten Güter, die seiner Besonnenheit und Freiheit offen standen, von sich wies, und nur die blendende, genußdarbietende Seite alles Erscheinenden sich aneignete, wozu es nicht eigener That und Anstrengung – der eigentlichen Zierde des Mannes – sondern nur der gefälligen Dienstleistung Anderer bedarf, um dazu zu kommen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 4

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 208-209** : »Nun behandelt Mephistopheles seinen Mann sogleich mit ungeheurer Ironie, der bei den glänzendsten Gaben, die ihm Gott und Natur verliehen, mit dem Leben nichts anzufangen weiß. Sofort ersieht er sich gegen einen solchen verzweifeln den Thoren die Avantage, daß es sogar jener höchsten Gaben der Vernunft und des Geistes nicht einmal bedürfe, um das Leben ihn als ein allerliebtestes Gut finden zu lassen; wie denn ja, abgesehen von dem eigentlichen höhern Vernunftzweck, das Leben an sich selbst eine herrliche, unverwüstliche, göttliche Gabe bleibt. Faust verurtheile thörichter Weise das ganze Leben, ohne es zu kennen, ohne von dem Anmuthigen, Lockenden, Reizenden desselben in hohem und niedern Sinne auch nur eine Ahnung, viel weniger eine Anschauung und einen Begriff zu haben. Da unternimmt es denn Mephistopheles, ihm selbst dann Behagen beizubringen, indem er ihm alles Vernünftige aus der Hand schlägt, ja, indem er ihm die paradisesische Herzensunschuld und Reinheit des Wissens raubt, jene Grundbedingung, wenn wir uns des höchsten Guten, Wahren und Schönen der Welt in himmlischem, überirdischen Entzücken erfreuen wollen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 18

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 212** : »Wenn wir nun aber fragen, welches denn jener Seitenweg im Leben sey, auf den Mephistopheles Fausten zu dem glücklichen Erfolge des Behagens zu führen wagen dürfe; so antworten wir darauf: es ist der Weg der Zerstreung, des Amüsemens, der Weg jenes schönen Elements der Willkür, wo der Mensch sich ganz als Mensch fühlt, indem er von Anstrengungen frei, das Leben nur als einen leichten Genuß, als die heitere, freundliche Gewohnheit des Daseyns hinnimmt und verzehrt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 25

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 214** : »Wenn wir nun aber ferner fragen, wie denn wohl Mephistopheles unternehmen dürfe, einen solchen hochfahrenden Geist, dem der Himmel, Welt und Universum sich nur ungnügend darstellen, auf dem genannten Seitenwege fortzuführen, und wo möglich für ihn zu gewinnen: so ist freilich hier ohne ein seines Meisterstück von psychologischer Arbeit nichts zu erreichen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 29

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 215-216** : »Er [Mefistofeles] stürzt seinen Mann nicht unmittelbar ins Vergnügen, und bietet ihm etwa sofort das Feinste und Beste seiner Künste. Das würde bei der Uebellaunigkeit Faust's, und bei seiner jetzt eben herrschenden Stimmung, da er von dem Höchsten

unmuthig abgewandt kommt, wenig fruchten. Unser Held darf nicht unmittelbar selbst genießen, und schon den Mittelpunkt alles hohen Weltgenusses abgeben. Er muß vorher Andere genießen sehen, und zwar auf niedern Stufen, wobei er selbst in einem halb darüber schwebenden Zustande erhalten wird, daß sein Geist darin eine halb ironische Befriedigung gewinnt, sich besser zu wissen als jene, die er verachten muß. Wenn nun dieser Anblick niedrig Genießender mit einer halben Mystification ihrer von Seiten des Mephistopheles verbunden ist, welche Fausten zur Belustigung dient, und ihn so nach und nach an das gefährliche Element durch die Sicherheit gewöhnt, in welcher er sich selbst dabei fühlt: dann mag Mephistopheles irgend ein näheres, menschliches Interesse aus diesem Wust unserm Helden heranzuführen, doch so, daß es denselben in seiner Neuheit nur überrascht, ihm nicht völlig und dauernd genug thut. Dieses Interesse wird für Faust am besten und wirksamsten in der Liebe liegen, da er nie geliebt, da dieses siedende, heiße Gefühl unschuldiger Liebe ihm ganz unbekannt ist.«

I trykt udgave: Bind 17 side 79 linje 32

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 216-217** : »Nun aber muß dieses menschliche Interesse auch aus seiner wahrsten Quelle fließen, wenn es auf unsern Helden seinen Eindruck nicht verfehlen soll, d. i. aus einer wirklich unverdorbenen weiblichen Seele. Darf Mephistopheles um den Effect in dieser Beziehung unbesorgt seyn, und nur dafür Sorge tragen, daß sein Mann äußerlich gefällig erscheine: so hat er eigentlich auch zur Auflösung jenes Verhältnisses unmittelbar nichts zu thun. Faust wird schon von selbst durch Ueberdruß dasselbe satt werden: der Teufel hat nur darauf Acht zu geben, daß Faust die unterdessen sich einleitende Katastrophe nicht zu zeitig gewahr, sondern in andern Zerstreungen davon abgezogen wird. Er hat nur zu sorgen, daß sich Faust dabei als schuldig erscheinen muß, und daß dann auf einmal das ungemessenste Elend plötzlich vor ihn hintritt. Verzweifeln, zu Grunde gehen wird unser Mann am Anblick desselben nicht, oder sich ermorden: denn dazu ist er zu feig, zu schlaff. Aber der Paradiesesengel ist wenigstens mit seinem Schwerte vor das verlorene Eden seines reinen Gewissens getreten, und nun bleibt Fausten nichts übrig, nachdem er bereits halbironisch an das Gewährwerden aller Genußsucht, Rohheit, Ueppigkeit an sich und Andern gewöhnt ist, durch eine geheime Schuld aber gedrückt wird, mit aller Kälte und Gleichgiltigkeit auf dem Wege der Ironie weiter zu gehen, um in Verachtung seiner und der ganzen Welt nun die Reife des Muths und der Lust zu erlangen, selber den Thron und Mittelpunkt aller Lust zu besteigen, und auf diesem Wege in aller Geschichte ein ganz einziges Exempel von einem Virtuosen aller irdisch seinsten, geistreichen Zerstreung in ihrem nie endenden Verlauf, und als Bemühen aller Zonen darnach, zu werden.«

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 3

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 219-221** : »Nun denke man sich aber diesen Zauber- und Kommandostab von solcher Beschaffenheit, daß er unsern Helden über das unermessliche Reich des Raumes und der Zeit in jeder Richtung auf Erden hinweg zu setzen im Stande ist (...): so weiß ich nicht, ob hierin nicht schon eine gefährliche Lockung liegt? (...) // Nun stelle man sich aber Fausten in einem solchen Zustande vor, daß ihm sein dienstbarer Geist das Interessanteste der Vorwelt, als wäre es Gegenwart, vorzuführen im Stande ist, daß er ihm das Merkwürdigste der Zukunft miterleben, und dergestalt ein paar Tausend Jahre ohne Weiteres an ihm vorüber gehen zu lassen vermag, mitten in den bedeutendsten Verhältnissen, indem Faust zum Theil geachtet, zum Theil gefürchtet ist, bei dem Gefühl einer weltgeschichtlich, ja menschlich überhaupt genommen, ganz einzigen Situation, welche außer Faust kein Sterblicher inne hat: so weiß ich denn doch zuletzt nicht, wenn man sich das Bild hiervon lebhaft vorhält, ob ein solcher Mann bei einer immer blühenden und sich verjüngenden Geistes- und Körperkraft, bei immer neuen und interessanten Vorfällen, nicht am Ende der Versuchung unterliegen sollte, die Erde gar nicht mehr verlassen zu wollen?«

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 23

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 228** : »Es steht ein Faust in Miniatur vor uns, oder mit andern Worten, jener Hauptcharakter der Menschheit stellt sich uns in einem Jüngling dar, welcher bei großen Zwecken, ungemeynen Ansprüchen wenig Ernst, Geschick und Ausdauer der Ausführung beweist, und sich schon in Knaben so vollständig anmeldet, wie er sich im Greise hartnäckig fortbehauptet. Und so erfüllt sich denn schon hier jenes Wort des Mephistopheles:«

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 29

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 228** : »Denn kaum ist Mephistopheles im Begriffe, den alten Thoren in Faust bei Seite zu schaffen und abzuführen, so wächst ihm schon in dem unbärtigen Muttersohne ein neuer heran.«

I trykt udgave: Bind 17 side 80 linje 37

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 252-253** : »Ein so neckischer, bloß barocker Scherz es erscheint, wenn der Dichter den Meerkater und seine Familie in den wandelnden Hausrath der Hexenküche einführt, so liegt ihm doch eine tiefe, sittliche Bedeutung zum Grunde. // Konnte der Dichter wohl bessere Repräsentanten, um das Thierische der Menschennatur zu versinnlichen, sich erwählen, als diese bekanntlich an allen Gebrechen der

Thiernatur am meisten leidenden Geschöpfe? Was ist unruhiger, lüsterner, geiler, hoffärthiger als eine Meerkatze? Die tiefe Ironie ist hierbei unverkennbar! Und legt nicht der Dichter Alles diesen Geschöpfen in den Mund, was das Bestreben, die Wünsche der gemeinen Menschennatur bildet? Niedrige Begehrlichkeit, Spiel, Habsucht, Ueberlisten, tyrannischer Druck, empörerischer Sinn, zügellose Frechheit der Rede und des Handelns – das ist es ja, was den Menschenpöbel zu allen Zeiten kenntlich macht, was er um jeden Preis auf Kosten von Sinn und Verstand, nicht etwa bloß von Vernunft zu erringen sucht.«

I trykt udgave: Bind 17 side 81 linje 13

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 274** : »In der That können wir die Betrachtung nicht abwehren, indem wir an ihrem nächsten Schicksal, das sie betrifft und ihr von Faust bereitet wird, gefühlvoll Antheil nehmen: ob es schlimmer sey, durch Verführung in überwallendem Gefühl einer wahren Leidenschaft elend und rasch zu Grunde zu gehen, oder sich in einem solchen ehelichen Verhältnisse, wie Herr und Frau Marthe Schwerdtlein führten, mit erlogener Leidenschaft unsittlichst hinzuschleppen, und nach und nach abzumorden. // Das Letztere ist freilich ganz die Weise, die sich mit Gesetz und Herkommen verträgt, und man läßt sich im schlimmsten Falle scheiden, und damit ist denn die Welt zufrieden, wenn sie ihrem Laster, ihrer Thorheit und Schwäche nur den Anschein von etwas Gesetzlichen retten kann. Auf jeden Fall hat der Dichter diese köstliche Vexirscene mit Frau Marthe Schwerdtlein zu einer Milderung der tragischen Katastrophe Gretchens eingeführt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 17

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 289** : »Es ist von dem tiefsten psychologischen Interesse, daß Gretchen erst jetzt die Physiognomie dieses Gesellen auffällt. Sie sah ihn doch schon früher bei Frau Nachbar Marthen, und dann im Garten bei der ersten Zusammenkunft; aber es zeigt sich keine Spur von ähnlicher Besorgniß, von ähnlichem Anstoß. // Hat etwa Gretchens Innere, erst rein und unschuldig, unterdessen jene ungeheure Umwandlung erfahren, daß ihr das Böse, sein Daseyn, sein selbst versteckter Ausdruck in der Miene eines Dritten außer ihr, nicht mehr gleichgiltig ist? Ach! es ist leider wahr, daß der Mensch mit der Trübung jenes reinen Gefühls jene Unschuld, die ihn kühn und wohlgemuth gerade aus sehen läßt, verliert, und daß dann ganz gleichgiltige Gegenstände von außen ihm nur eine Anklage, einen Vorwurf zu enthalten scheinen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 82 linje 26

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 316** : »Ein Charakter, welchen Gott, Natur in ihrer Unermeßlichkeit nicht befriedigen, erscheint wohl so seltsam, daß wir ihm einen Anlauf gegen den Hexenberg zutrauen dürfen. Indeß würde es kleinlich und als ein Widerspruch erscheinen, wenn er aus diesen Irrgängen des Zauberberges sich nicht heraus zu wickeln vermöchte, und sich seine alte, uns bekannte Natur nicht fort behauptete, welche weder im Guten noch Bösen Befriedigung und Rast findet. // Dagegen liegt aber auch ein solcher Gang, eine solche Ersteigung in der einmal beliebten, künstlerischen und poetischen Annahme eines solchen Grundcharakters mit der stärksten Nothwendigkeit begründet, und ist ihren Gesetzen zu Folge unvermeidlich. Es ist nämlich nur dieselbe Kunstnothwendigkeit, die Fausten früher in Auerbachs Keller, in der Hexenküche erscheinen ließ, welche ihn gegenwärtig auf den Brocken versetzt. Dieselben Motive, welche Fausten überhaupt mit dem bösen, verneinenden Princip das Bündniß schließen lassen, führen ihn auf diesen Gipfel aller Erdenverworrenheit und des Trübsten der Menschheit.«

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 19

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 317-318** : »Es liegt nämlich in der Absicht des Teufels, Fausten durch die ironische Befriedigung zu bestechen, indem er ihn auf diesem Gipfel aller Verworrenheit das Gefühl einer Art von Großheit und Ueberlegenheit immer fort bewahren und an sich fortgesetzt zur Anschauung bringen läßt, wozu ihm der ganze Hexenunfug als Folie dient. // In dieser Anschauung der großen Masse des Bösen bringt ihn Satan an den gefährlichen Punct, daß er sich zuletzt über jeden Unterschied des Bösen und Guten hinweg gesetzt sieht. // Wenn nun dieß das eigentliche *Absolute* und *Absoluteste* ist, wornach die menschliche Natur ringt, was sie sich als erreichbar unter tausend Namen und Gestalten vorhält, mit dessen Wahne sie sich unter allen glänzenden Bildern und Hüllen des reinsten Geistigen und seines höchsten Begriffs selbst hinhält, schmeichelnd belügt und täuscht: so sehen wir wohl ein, wie eine Brockenbesteigung, um zum Gefühl einer solchen höchsten Selbstüberhebung zu gelangen, für unsern Mann und sein Streben unerläßlich und unvermeidlich war. Jene Unbedingtheit, jene Absolutheit ist es nämlich, an der von vorn herein unser Mann, wie sein ganzes Zeitalter, krankt. // Mephistopheles ersieht sich hier den Punct durch ein Verschwindenmachen des Gegensatzes des Guten und Bösen, durch ein Hinwegschreiten über denselben unsern Mann für jene höchste, unbedingte Allheit empfänglich zu machen, welche, insofern darin jeder Unterschied verschwindet und über denselben hinweggesehen wird, ihn täuschend einer Art von Gottähnlichkeit nahe bringt. Freilich ist es an sich selbst nichts weiter als die unbedingte Leerheit und Nichtigkeit, welche nach Aufhebung jedes Unterschieds als das All resultirt. // Wie Mephistopheles Fausten damit zugleich zu befriedigen gedenkt und geistig vernichten will, indem er ihn auf dieser Brücke ins Gebiet der vollendetsten Willkür hinüber führt, ist uns durch alles schon Entwickelte und Besprochene nicht mehr fremd und unklar.«

I trykt udgave: Bind 17 side 83 linje 32

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 318-321** : »Der eigentliche Satansstreich jedoch, welchen Mephistopheles Fausten mit dieser Blocksbergparthie spielt, ist jene geheimnißvolle Vision von Gretchens Gestalt, welche Fausten in dem Blocksbergspucke sichtbar wird. Damit greift er ihm tief in sein innerstes Gewissen, und knüpft ihn mit anfangs leisen, nach und nach Centner schwer werdenden Fäden an diese unübersehliche Schaar des Bösen und Verworfenen. // Anfangs warnt er Fausten verstellt, das Idol nicht allzu genau zu betrachten. Dann macht er ihn an dieser Carricatur seines Gewissens lächerlich. // Man vergegenwärtige sich hier auf einen Augenblick jene klare, deutliche Sprache des Anklägers im Menschen, der Gretchen in den Hallen des Doms peinigt, und vergleiche damit diese Vision Faustens: so wird man dort den unverstellten Ausspruch der Natur, des Gemüths über Recht un Unrecht, hier aber nur das heisere, dumpf verworrene Stammeln von allen Qualm der Hölle umnebelt erkennen. // Ist es auf diese Weise Mephistopheles gelungen, die Stimme des Gewissens bei Fausten irre zu leiten, ihn über ihre Mahnungen hinwegzusetzen, indem er ihn statt des reinen Lauts nur ein Zerrbild davon vernehmen läßt: so wird der wirkliche Anblick des ungemessensten Elends, das er verschuldet hat, unserm Manne nur ein kurzes, äußerliches Zucken verursachen. Er wird vielmehr, durch die größte, geheimnißvollste Schuld, mit der ein Menschenbusen belastet seyn kann, gedrückt, zugleich von jedem andern Bedenken geheilt seyn, zumal wenn er nach dem Toben und Sturm der Sinne und seiner Vernünftigkeit beim Erwachen fühlt, daß man noch immer Kräfte genug zum Leben übrig behält, und daß da, wo die Unschuld des Lebens Kreis beschlossen hält, die Kräfte desselben noch weit darüber hinaus pulsiren. // Durch dieses Hinausschreiten über die engen Grenzen des Lebens, welche Vernunft, Gewissen dem Menschen ziehen, wird unser Mann sich Mephistopheles wahrhaft verpflichtet fühlen müssen, da er ihm hiermit die grenzenlose, unermessliche Aussicht eröffnet, die ihn allein befriedigen kann, welcher sein ganzes Wesen zuströmt. Denn was Anderes ist das Elend, das Fausten zum Theil wirklich, zum Theil imaginativ quält, als daß er sich an die allgemeinen Erdschranken nicht gewöhnen kann, daß er das Leben in seinen schönsten Wirkungen, als an Bedingung und Folge geknüpft, sich nicht vorstellen mag. Dieser unheilbare Wahn, insofern er sich in einem menschlichen Busen festgesetzt, läßt für den damit behafteten Charakter keinen andern Ausgang als den, welchen wir an Faust erblicken, und der Dichter hat sich und der Menschheit den größten Dienst damit erwiesen, daß er mit Meisterhand zu zeigen und zu entwickeln unternahm, wohin diese Erbkrankheit und Erbthorheit den Menschen im folgerichtigen Fortschritte führen muß.«

I trykt udgave: Bind 17 side 84 linje 14

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 325f.** : »Der Walpurgisnachtstraum, der als Intermezzo und als letztes Stück von sieben auf dem Brockentheater von Dilettanten aufgeführt wird, ist eine Sammlung und Zusammenstellung xenienartiger Epigramme. In diesen werden aus Leben, Literatur und Kunst einige Gestalten und Meteore behandelt, welche dort die stehenden, unverwüstlichen Charaktere, gleichsam die Gemeinplätze, das allezeit fertige und bereite Statistenpersonal bilden, z. B. Dogmatiker, Skeptiker, Idealist, Realist, Geist der sich erst bildet, mit der Sippschaft von Sternschnuppen. Diese sind von dem Dichter, um ihnen ihr Recht widerfahren zu lassen, nicht unwürdig befunden worden, der idealen Region des Blocksberges zur Ausstaffirung zu dienen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 84 linje 38

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 334-335** : »Hier sollte er vielmehr durch eine der tiefsten Entzweigungen in seinem Innern, über die er nicht klar zu werden vermöchte, ob sie für ihn mehr durch eigene Schuld oder ein unglückliches Zusammentreffen von Umständen herbeigeführt sey, wie z. B. die Ermordung Valentin's, in ein bedeutendes Fehl sich verwickelt sehen, und zwar in der Art, daß es ihm allen Muth raubte, mit der Unschuld Nachdruck die Klage über die Versagung seiner liebsten Wünsche ferner gegen die höhern Mächte fortzusetzen. // Damit aber der Eindruck über das Elend Gretchens nicht ganz die ideelle Region durchlaufe, und sich etwa zu jener tiefen, innigen Reue gestalte, von der wir Margareten zuletzt ergriffen und dadurch gerettet sehen: so ist der Geist unsers Mannes durch die Besteigung des Brocken bereits von einem solchen Eindrucke des Bösen in der Anschauung seiner Masse und Gewalt eingenommen, daß er diese Anschauung gern zu Hülfe nehmen wird, um sich das Elend dieses Geschöpfs als einen einzelnen Fall und als ein Minimum von jener Schlechtigkeit, welche auf Erden heimisch ist, vorzustellen, insofern sie von der Persönlichkeit und dem Willen des Menschen ausgeht. // Kann er gleichwohl aber den Stachel nicht ganz überwinden: so ist jedoch so viel gewonnen, daß er in allen ähnlichen, künftigen Fällen weniger den Muth haben wird, gar zu scharf zu untersuchen, ob höchsten Forderungen dadurch gegnügt wird, oder nicht. Er wird um so geeigneter werden, jedes Taumelleben des Genusses aufzunehmen, um sein tiefstes, verletztes Innere damit zu überschütten; wird ihm nur alsdann ferner nicht gerade das Gemeinste, sondern das Feinste, Geistreichste geboten: so wird er um so mehr Ursache finden, sich selbst zu rechtfertigen, wenn er sich diesem Element ganz überliefert. // Dieses Alles aber zugegeben, so sieht man, daß unser Mann, um sich den ideellen Vorwürfen zu entziehen, genöthigt, ja auf bestem Wege ist, unmerklich und selbst wider Willen einer realen Befriedigung entgegen zu kommen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 85 linje 18

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 337** : Jf. s. 337, hvor Schubarth indleder 11. forelæsning: »Vor dem Erscheinen des zweiten Theils des Faust's ist die Frage öfter aufgeworfen, und zugleich verneinend beantwortet worden, ob dem Dichter wohl die Vollendung einer ihrem Inhalte nach so grenzenlosen Conception möglich seyn werde? Von der andern Seite hat man gemeint, der Inhalt des ersten Theils sey an und für sich befriedigend und abschließend. // Beide Ansichten finden nun in der vom Dichter angefangenen Fortsetzung und Ergänzung des ersten Theils ihre vollkommene Widerlegung.«

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 12

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 338** : »Faust ist nämlich nach seiner anfänglichen, imaginativen Selbstquälerei und Verwirrung durch die Halbschuld an Gretchens Untergang in ein wirkliches Elend und Unglück verstrickt worden. Damit wären nur eigentlich die Worte des Prologs erfüllt, welche besagen: 'Es irrt der Mensch, so lang er strebt'. Aber jenes zweite Wort: 'Ein guter Mensch in seinem dunkeln Drange, Ist sich des rechten Weges wohl bewußt', welches die ideelle Erhebung und Ermannung Faust's verkündigt, ist durch den Schluß des ersten Theils noch nicht verwirklicht, wenigstens nicht für Faust, die Hauptperson des Ganzen, obschon uns die herrliche Rettung Gretchens mit Ahnungen guter Art darüber erfüllt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 16

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 338-339** : »Auch Mephistopheles hat seinen Mann nur zur Anschauung des Genusses gebracht, und in die Nöthigung versetzt, ein Auskunftsmittel in der Zerstreung wider seine geheime Halbschuld zu finden. Aber noch ist in dem ersten Theile nichts vorgekommen, wodurch Faust selbst in den Mittel- und Brennpunct alles Behagens und Genusses auf Erden in dem concentrirtesten und feinsten Sinne sich zu setzen sucht. // Hält man hieran fest, so hat man hinreichend Ursache, sich über den seltsamen Irrthum derer zu verwundern, welche eine Ergänzung und Fortführung des Gedichts theils für nicht möglich, theils für unnöthig gehalten haben. Aber der Dichter selbst hat sich hierüber auf eine ziemlich unzweideutige Weise bei Gelegenheit der Mittheilung seines, in den zweiten Theil einzupassenden Zwischenspiels 'Helena' in Kunst und Alterthum ausgesprochen. Er sagt nämlich dort:«

I trykt udgave: Bind 17 side 86 linje 20

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 358-359** : »Wenn wir nun erwägen, wie hier Helena und Faust zusammen treffen, so müssen wir uns gestehen, daß dieß wohl nicht auf eine passendere Weise geschehen konnte, als indem Faust als Mittelpunct, als Brennpunct jener ungeheuren Bewegung des Nordens gegen den Süden erscheint, welche von der Völkerwanderung an durch das ganze Mittelalter bis in die neueste Zeit, theils durch ganze Völkermassen, theils durch Einzelne sich erhalten hat, und von jeher die brennende Sehnsucht, das brennende Verlangen des Nordens nach den Reizen und Schönheiten des Südens unter so abentheuerlichen als anmuthigen Gestalten ausdrückt. Nur so als ein Völkerfürst, in mitten der romantischsten und romanhaftesten Wendung dieser Bewegung stehend, durfte es Faust wagen, sich um die Gunst der weltberühmten, antiken Schönheit, an die sich der Begriff alles Abentheuerlichsten, Sinnverwirrenden von Seiten der alten Welt knüpft, zu bewerben, und nur so als Jugendfürst aller Romantik erscheint er nicht unwürdig, diesem Ausbund aller Schönheit an die Seite zu treten.«

I trykt udgave: Bind 17 side 87 linje 5

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 59** : »Indem ich weiter unten nochmals hierauf zurück kommen werde, will ich hier darauf aufmerksam machen, daß der Dichter, um ferner das Gleichgewicht in Absicht der Behandlung seines Gegenstandes in jedem Sinne herzustellen, ein Element in diese Production aufgenommen hat, das seiner übrigen Poesie sonst fremd ist, ich meine den Humor.«

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 11

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 60-61** : »So kann man den Anblick von der Riesenkoppe und von jedem hohen Standpuncte herab gewissermaßen einen humoristischen nennen. Denn das, was sich dem Auge darbietet, ist ein Gewirr und Gewimmel von Bergen, dazwischen liegenden Städten, Ortschaften, Seen, Teichen, Flüssen, die in einer und derselben Ansicht sich darstellen, welche von der gewöhnlichen, uns bekannten eben so abweichend ist, als sich der gewöhnliche Maaßstab in Beurtheilung der Größe, des Werthes und der Würde dieser Gegenstände dabei verliert und aufhebt. Die Berge werden ziemlich alle zu gleich unbedeutenden Hügelchen, die Städte, Ortschaften behalten fast keine andere Größe und Gestalt als diejenige, welche den Städten und Häuschen zukommt, die Kinder im Spiele aufsetzen. Ein ganzer Fluß sieht wie ein weißer, glänzender Faden aus, ein Teich oder See nimmt sich wie etwas Ausgeschüttetes oder Ausgespucktes aus. Ein Ausdruck des Lächerlichen mischt sich unmittelbar hierdurch in den Eindruck des Erhabenen ein. So zeigt sich also Alles, was humoristisch auf uns einwirkt, in einer Alles contrastirenden und dadurch unmittelbar aufhebenden und vernichtigenden Weise unter dem dabei statt findenden Eindrucke von irgend etwas Erhabenerem, Größern, Bedeutendern, Höhern.«

I trykt udgave: Bind 17 side 88 linje 23

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 64-65** : »Indem aber der Dichter hierbei von dem Gesichtspuncte ausgeht, daß das Leben in seiner niedrigsten fratzenhaftesten, verstümmeltsten Manifestation noch immer eine unschätzbare, unverwüstliche Gabe sey, die ihren Glanz durch alle Schaalheit, Leere, Verworfenheit nicht ganz zu verlieren vermag, verbreitet er einen erquicklichen Aether über das Seltsamste, Barockeste in seiner Dichtung, der uns auf gleiche Weise bei den erhabensten Stellen derselben, wie bei den niedrigsten anweht. Hier entspringt also das humoristisch Aufhebende nicht aus einer überirdischen Region, sondern aus den überall vertheilten Schlag- und Glanzlichtern einer schon auf Erden heimischen Gabe, die sich durch das Dunkelste und Schwärzeste nicht verdunkeln läßt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 10

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 80-81** : »Von der Vorliebe, welche unter Goethe's Werken dem Faust vorzugsweise unter nahen und fernen Zeitgenossen zu Theil geworden, wird Veranlassung genommen, einleitend zu bemerken, daß es unrecht sey, alles Verdienst eines wahrhaft großen Dichters in einem einzelnen Werke zu suchen, da dieses Verdienst vielmehr nur in der Gesammtheit der Leistungen eines großen Talents sich vollständig offenbare. Der Faust dürfe daher nicht über irgend eines der andern vortrefflichen Werke des Dichters gesetzt werden.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 15

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 81** : »Hierauf wird der Uebergang auf die verschiedenen Mißverständnisse gemacht, welche die Form und den Inhalt des Werks betreffen, so sehr dieses ein Gegenstand allgemeiner Bewunderung ist. Angeführt wird namentlich A.W. v. Schlegel's Urtheil, welches den Faust für unaufführbar auf der Bühne, mithin dessen Form weit über alle theatralische Darstellung gehend erklärt: eine Behauptung, die in der neusten Zeit durch die öftern, gelungenen Aufführungen des Faust auf den besten deutschen Bühnen widerlegt worden. Eben so wird die Ansicht jenes berühmten Kritikers bestritten, welche dem Faust den sonstigen Zusammenhang in seinen verschiedenen Scenen und Theilen, also die vollkommene Einheit, abspricht, wiewohl A. W. v. Schlegel der Behandlung im Einzelnen und theilweise alle Gerechtigkeit widerfahren läßt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 18

◀ **Ueber dramatische Kunst und Litteratur, s. 401-404** : »Goethe's Darstellung, die sich in einigen Punkten genau an die Ueberlieferung hält, in andern aber sie gänzlich verläßt, geht nach allen Richtungen absichtlich über die Dimensionen der Schaubühne hinaus. Viele Szenen sind stehende Schilderungen von Fausts innern Zuständen und Stimmungen, Entwicklungen seiner Gedanken über die Unzulänglichkeit des menschlichen Wissens und über das unbefriedigende Loos der Menschheit in langen Monologen oder Gesprächen; andre Auftritte, wiewohl an sich äußerst geistreich und bedeutsam, haben den Schein der Zufälligkeit für den Gang der Handlung; viele sehr theatralisch gedachte sind nur flüchtig skizzirt: es sind rhapsodische Bruchstücke ohne Anfang und Schluß, worin uns der Dichter einen überraschenden Anblick gönnt, und dann plötzlich wieder den Vorhang fallen läßt, da in einem dramatischen Gedicht, welches auf der Bühne mit sich fortreißen soll, die einzelnen Theile nach dem Bilde des Ganzen gegliedert seyn müssen, so daß man sagen kann, jede Szene habe ihre Exposition, ihre Verwicklung und Auflösung. Einige Szenen, voll von der höchsten drastischen Kraft und von zerreißendem Pathos, z. B. die Ermordung Valentins und Gretchen und Faust im Kerker, beweisen, daß dem Dichter die populäre Wirkung auch zu Gebote stand, und daß er sie nur umfassenderen Absichten aufgeopfert hat. Er fordert oft die Einbildungskraft der Leser auf, ja er nöthigt sie, seinen fliehenden Gruppen zum Hintergrunde unermeßliche bewegliche Gemälde zu geben, die keine theatralische Kunst vor die Augen zu bringen vermag. Um Goethe's Faust aufzuführen, müßte man Fausts Zauberstab und Beschwörungsformeln besitzen. Bey solcher Unfähigkeit zur äußern Darstellung ist dennoch aus dem seltsamen Werke erstaunlich viel für die dramatische Kunst sowohl in der Anlage als Ausführung zu lernen. (...) // Man muß wohl eingestehn, daß Goethe zwar unendlich viel dramatisches aber nicht eben so viel theatralisches Talent besitzt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 18

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 81-82** : »In dem Inhalte haben die Meisten nur eine Darstellung des gänzlich unbefriedigenden Looses des Menschen auf dieser Welt erkannt, gleichsam also eine geheime, versteckte Anklage, daß der Mensch auf seine Liebsten, besten Wünsche verzichten müsse, und ihm nichts übrig bleibe, als mit dem Niedrigen, Gemeinen sich zu begnügen. Von diesem Standpuncte aus hat namentlich Lord Byron in seinem Manfred den Stoff und Inhalt des Faust reproducirt.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 22

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 103-104** : »Diese Kühnheit lehre uns, daß, was man sich sonst von ihm [dvs. Djævelen] erzählt, nach des Dichters Ansicht eine Fabel ist, oder doch ein falscher, ungereimter Begriff. Wahrhaft Gutes fällt nicht von sich ab, wie Böses von seiner Art nicht weicht. Wir sollen ihn daher als einen solchen nehmen, der sich im Guten nur verstellt, der nicht liebt, damit zu prahlen, der so scharfes Auge hat,

daß, wenn sich etwas Falsches irgendwo versteckt, er es sogleich entdeckt, und zu seiner Schmach hervorzerret. Nur darin ist er Teufel und bis zur Verruchtheit boshaft und unergründlich, daß er die Halbheit, die Schwäche, die Unmacht, die Schiefheit, die sich für Stärke giebt, nicht leiden kann, und es bricht sein Genie und seine Erfindungskraft erstaunenswerth hervor, und er macht das halbe Wesen, die Falschheit auf ihres Urhebers Haupt rückgängig. Und so erkennen wir schon hieraus, es gehöre nicht gemeine Geisteskraft, noch gewöhnlicher Wille dazu, um sich zum Hüter einer Welt in diesem Sinne aufzuwerfen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 28

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 106** : »daß in der Art, wie der Dichter seinen Mephistopheles einführt, sich allerdings ein bedeutender Unterschied in Behandlung des bösen Principis gegen andere Dichter zeigt, z. B. gegen Klopstock, Milton und selbst noch gegen Lord Byron's neuerliche Einführung des Satan in seinem Kain.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 31

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 106-107** : »Es ist fast herkömmlich, nur an die eine Seite der biblischen Ueberlieferung sich zu halten, wornach Satan, als ein durch Stolz und Hochmuth gefallener Engel des Lichts sich zeigt, der die herrliche Schöpfung des obersten Gottes zu zerstören unternimmt. // Dagegen hat sich unser Dichter mehr an die andere Seite der Ueberlieferung angeschlossen, deren Grundlage das Buch Hiob ist, wornach Satan oder der Teufel zum Hofgesinde des Herrn gehört, nicht wider des letztern Willen böse, etwa aus Empörung gegen ihn, sondern nach seiner anerschaffenen Weise dazu bestellt und bevollmächtigt, ein kräftiger Versucher, auch Peiniger nach Lage der Dinge untergeordneter Geister, wie z. B. des Menschen, zu seyn, die in ihrem Wollen noch nicht sicher, zwischen dem Entgegengesetzten fort und fort schwanken.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 33

◀ **Ueber Goethe's Faust, s. 107-108** : »Daß er nun aber in solchem Range eine nicht unwichtige Rolle spielt, davon wird uns in den folgenden Abschnitten des Gedichts ausführlichere Auskunft gegeben, indem uns fast an allen Lebenszuständen des Menschen gezeigt wird, wo, wann und wie er eintritt, so daß es fast scheint, als könne ohne den Bösen, ohne seine Mitwirkung, der Lebenskreis sich nicht vollenden, nicht abschließen.«

I trykt udgave: Bind 17 side 89 linje 35

◀ **Litteratur til Faust** : Nedenstående udgør kommentarer til Stieglitz' Faust-bibliografi som er udeladt af bogudgaven SKS-B. Når henvisningen i det følgende er foranstillet, betyder det, at standard-bibliografien er benyttet som kilde; er den efterstillet betyder det, at værket er identificeret på første hånd, og at henvisningen her gælder som parallelhenvisning.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 1

◀ **1. Historia von ... MDLXXXVIII. 8.** : Stieglitz skriver dog: »treuw hertzigen«. Denne udgave (*Bibliotheca Faustiana* nr. 214; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1015) er et optryk af den første, anonyme Faustbog fra 1587, hvis titelblad lyder: *Historia / Von D. Joha[n] / Fausten, dem weitbeschreyten / Zauberer vnnd Schwartzkünstler, / Wie er sich gegen dem Teuffel auff eine be- / nandte zeit verschrieben, Was er hierzwischen für / seltzame Abentheuwer gesehen, selbs angerich- / tet vnd getrieben, biß er endlich sei- / nen wol verdienten Lohn / empfangen. / Mehrertheils auß seinen eygenen hin- / derlassenen Schriffthen, allen hochtragenden, / fürwitzigen vnd Gottlosen Menschen zum schrecklichen / Beyspiel, abscheuwlichen Exempel, und treuw- / hertziger Warnung zusammen gezo- / gen, vnd in den Druck ver- / fertiget. / IACOBI IIII / Seyt Gott vnderthänig, widerstehet dem / Teuffel, so fleuhet er von euch. / CVM GRATIA ET PRIVILEGIO. / Gedruckt zu Franckfurt am Mayn, / durch Johann Spies. / M.D. LXXXII, 8^o [19 (2 upag. forord) + 227 + 8 s. upag. indholdsregister]. Bogen er fotografisk optrykt med efterskrift af Renate Noll-Wiemann, Hildesheim og New York 1981, og af Hans Henning, Leipzig 1979, 2. oplag 1982. Allerede fra 1587 fulgte talrige oplag, bl.a. tilføjet enkelte nye kapitler, jf. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1009-1031. – **Jacobi IIII ... er von euch**: jf. Jak 4,7: »I skal altså underordne jer under Gud; og I skal stå Djævelen imod, så vil han flygte fra jer.« – **Cum Gratia et Privilegio**: lat »Med nåde og eneret (til at trykke)«; tidligere en alm. formular på bøger. – **Johann Spies**: bogtrykker og forlægger i Frankfurt, overvejende kendt for denne bog.*

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 6

◀ **2. Historia vom ... MDLXXXIX. 8.** : Stieglitz skriver dog: »Vnchristlichen Leben«. Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1022 og 1023 til *Historia / Von Doct. Jo- / hann Fausti, des ausbündi- / gen Zäuberers vnd Schwartzkünst- / lers Teuffelischer Verschreibung, Vnchristli- / chem Leben vnd Wandel, seltzamen Abenther- / ren, auch vberaus gräwlichem vnd er- / schrecklichem Ende. / Jetzt auff's neue vbersehen, vnnd / mit vielen Stücken gemehret. / M.D. LXXXIX, 8^o [228 s.]*. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 217. Bogen er et nyt oplag af ovenstående, nr. 1.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 27

◀ **Ohne Benennung ... des vorigen** : citat fra Stieglitz s. 185.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 33

◀ **3. Erster Theil ... Meldung geschieht. 4.** : Der sigtes til den nye, tendentiøse bearbejdelse af historien, der 1599 udkom i tre dele, og som fortrængte den tidligere folkebog. Den er udgivet af forfatter Georg Rudolf Widman (1560-1600), en ivrig lutheraner, der lader Faust blive forledt af katolicismen (papismen) til at slutte kontrakt med djævelen. Værket bærer følgende titelblade: Bd. 1: *Erster Theil / DER Warhaffti- / gen Historien von den grewlichen / vnd abschewlichen Sünden vnd Lastern, / auch von vielen wunderbarlichen vnd seltza- / men ebentheuren: So / D. Iohannes Faustus / Ein weitberuffener Schwartzkünst- / ler vnd Ertzzäuberer, durch seine Schwartz- / kunst, biß an seinen erschreckli- / chen end hat getrieben. / Mit nothwendigen Erinnerungen vnd schö- / nen exempeln, menniglichem zur Lehr vnd / Warnung außgestrichen vnd / erklehret, / Durch / Georg Rudolff Widman. / Gedruckt zu Hamburg, / Anno 1599. / Ex Officina Hermanni Mollereri, 4^o [339 s.].* – Ex Officina Hermanni Mollereri: lat »Hermann Mollers (el. Müllers) bogtrykkeri«. Bd. 2: *Der Ander Theil. / Der Historien von / Doct. Johanne Fausto dem Ertzzäuberer / vnd Schwartzkünstener. / Darinn erzehlet wirdt, wie er nach seiner / wiederholten Teuffelischen verschreibung, sich mit / dem Satan verheiratet, vnd an Keyserlichen vnd Fürst- / lichen Höfen, auch sonst viel wunderbarliche / ebentheure vnd Schwartzkünstners pos- / sen getrieben hat. / Mit nothwendigen Erinnerungen vnd schönen / Exempeln, menniglichem zur Lehr vnd war- / nung, außgestrichen vnd erkleret / Durch / Georg Rudolff Widman. / Gedruckt zu Hamburg. / Anno / M.D. XCIX, 4^o [135 s.].* Bd. 3: *Der Dritte Theil / Der Historien von / Doct. Iohanne Fausto, dem Ertzzeuberer / vnd Schwartzkünstener. / Darinn von seinem letzten Testament, / Propheceyungen, Anfechtunngen, vnd er- / schrecklichem grewlichen ende vnd abschied / aus dieser Weltt, warhafftige vnd auß- / führliche meldung geschiehet. / Mit nothwendigen Erinnerungen vnd schönen / Exempeln, menniglichem zur Lehr vnd war- / nung, außgestrichen vnd erkleret / Durch / Georg Rudolff Widman. / Gedruckt zu Hamburg, / ANNO / M.D. XCIX, 4^o [197 s.].* *Bibliotheca Faustiana* nr. 223; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1729-1731.

I trykt udgave: Bind 17 side 92 linje 35

◀ **Zu Nürnberg ... zauberischen Geschichten** : citat fra Stieglitz s. 185f. Den ovenfor anførte bog af Widman (nr. 3) udkom kun i denne udgave; hvad Stieglitz sigter til, er formentlig 1695-udgaven af det følgende værk (nr. 4).

I trykt udgave: Bind 17 side 93 linje 22

◀ **4. Das ärgerliche ... 1726. 8.** : Der sigtes til den omarbejdede udgave af Widmans bog (jf. ovenfor) foretaget af Nürnberg-lægen Johann Nikolaus Pfitzer (1634-74). Den bærer if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 2329-2334 følgende titelblad: *Das ärgerliche Leben / und / schreckliche Ende / deß viel-berüchtigten / Ertz-Schwartzkünstlers / D. JOHANNIS / FAUSTI, / Erstlich, vor vielen Jahren, fleissig beschrieben, / von / Georg Rudolph Widmann; / Jetzo, aufs neue übersehen, / und so wol / mit neuen Erinnerungen, als nachdencklichen / Fragen und Geschichten, / der heutigen bösen Welt, zur Warnung, / vermehret, / Durch / JOH. NICOLAUM PFITZERUM, / MED. DOCT. / Nebst vorangefügtem Bericht, / Conradi Wolff: Platzii, / weiland der heiligen Schrifft Doctorens, / von der greulichen Zauberey-Sünde; / und einem / Anhang, / von den Lapponischen Wahrsager-Paucken, / wie auch sonst etlichen zaubrischen Geschichten. / Nürnberg, / In Verlegung Wolfgang Moritz Endters, und Johann / Andreae Endters Sel. Erben. / M. DC. LXXIV, 8^o.* Efter denne 1. udg. fra 1674 udkom følgende optryk: 1681, 1685, 1695, 1711, 1717 og 1726; den sidste med et let forandret titelblad (jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 224-225). Selve Faust-historien falder i tre dele (635 s.) ledsaget af et udførligt register. Herefter følger et ældre stykke (»Kurtzer, nothwendiger und wohl-gegründeter Bericht von dem Zauberischen Beschwören und Segensprechen«, s. 1-40) af Conrad Wolfgang Platz (el. Placius, 1531-95), som intet indeholder om Faust og formentlig af Pfitzer blot er tænkt som formaning. Endelig følger et anonymt tillæg om den laplandske sandsiger- og trolddomskunst (s. 1-96 samt register), som heller ikke omhandler Faust; forfatteren er Johann Scheffer (1621-79). Den ty. folkeudgave af Faust med 16 træsnit, trykt i Reutlingen 1834, som findes i SKs bibliotek, ktl. 1636, er en forkortet version af Pfitzers udgave, jf. *Faust-Bibliographie* I, nr. 2335.

I trykt udgave: Bind 17 side 93 linje 28

◀ **5. Christoph Wagners ... Berlin 1712** : Stieglitz tilføjer: »Dieses Buch soll Faust's Famulus Wagner, den Widman Waiger nennt, geschrieben haben. Es soll eine Abkürzung von Widman's Schrift sein«, s. 186. Titlen her beror if. *Bibliotheca Faustianas* tillæg nr. 19 på en forveksling med det følgende værk, som også findes i en udgave fra 1712.

I trykt udgave: Bind 17 side 93 linje 36

◀ **6. Des durch seine ... Berlin 1714. 8.** : Bogen bærer følgende titelblad: *Des / Durch seine Zauber-Kunst / Bekannten / Christoph / Wagners / (Weyland gewesenenen Famuli / Des Weltberuffenen / Ertz-Zauberers / D.*

Johann Faustens,) / *Leben und Thaten / Zum Spiegel und Warnung allen / denen die mit dergleichen verbohtenen / Künsten umbgehen / von GOtt abweichen / und dem Satan sich ergeben. / Weyland von Friedrich Schotus Tolet, in / Teutscher Sprach beschrieben / und nunmehr / mit einer Vorrede / von dem abscheulichen Laster / der Zauberey vermehret von P.J.M., Berlin 1714, 8^o [32 + 204 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 307; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1275. Dette værk, udgivet af P.J.M., dvs. Paul Jacob Marperger (1656-1730), findes også i en udgave fra 1712, jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 306; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1274. Det beror på en ældre Wagnerbog fra 1593, hvis forfatter er ukendt; ligeledes er udgivernavnet Friderich Schotus Tolet et pseudonym. *Bibliotheca Faustiana* nr. 294ff.; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1265ff.*

I trykt udgave: Bind 17 side 93 linje 38

◀ **7. Des durch die ganze ... und Leipzig 8.** : citat fra s. 186f., hvor Stieglitz dog skriver: »Aufs neue übersehn«. Dette værk, en stærkt forkortet omarbejdelse af Pfitzers udgave (93,28), forfattet af én, som kalder sig den 'Christlich Meynenden', blev den egl. folkebog om Faust og er udkommet i utallige optryk med eller uden årstal. Titelbladet på førstetrykket lyder: *Des / Durch die gantze Welt / beruffenen / Ertz-Schwartz-Künstlers / und Zauberers / Doctor Johann / Fausts, / Mit dem Teufel auffgerichtetes / Bündnüß, Abentheurlicher Lebens- / Wandel und mit Schrecken genom- / menes Ende, / Auffs neue übersehen, / In eine beliebte Kürtze zusammen gezogen, / Und allen vorsetzlichen Sündern zu / einer hertzlichen Vermahnung und / Warnung / zum Druck befördert / von Einem / Christlich-Meynenden. / Franckfurt und Leipzig, / 1725., 8^o [46 s.]. Om de øvrige optryk, jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 226-229; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2343ff.; værket er genudgivet Stuttgart 1891.*

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 3

◀ **Auch unter ... jetzt gewöhnliche** : citat fra Stieglitz s. 187. I anmærkningen til *Bibliotheca Faustiana* nr. 229 bekræftes disse udgivelsessteder; *Faust-Bibliographie* anfører dog ingen udgave fra Nürnberg.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 11

◀ **Ein Auszug ... der Romane** : citat fra Stieglitz s. 187. – **Reichards 'Bibliothek der Romane'**: dvs. i *Bibliothek der Romane*, udg. af [H.A.O.] Reichard, [W.C.S. Mylius, J.D. Sander, m.fl.], bd. 1-21, Berlin 1778-94 (2. optryk, Riga 1782-94); bd. 1, s. 81-96. *Faust-Bibliographie* I, nr. 2249, 2374-2375.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 14

◀ **8. Hier mag auch ... Wien 8.** : citat fra s. 187, hvor Stieglitz dog skriver: »Hierher mag auch«. Der sigtes til det anonyme værk *Faust der grosse Mann, oder seine Wanderungen durch die Welt mit dem Teufel bis in die Hölle*, del 1-2, Wien og Prag 1798, 8^o [192 s., 190 s.]; siden i Wien 1830 og 1835. Værket beror på F.M. Klingers Faust-arbejde (103,28) og indeholder i 1. udg. illustrationer af V. Kininger og J. Neidl. *Faust-Bibliographie* III, nr. 2194-2196.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 16

◀ **9. Histoire prodigieuse et ... Paris 1673. 12.** : Der sigtes til en fr. overs. af den første ty. folkebog (92,6), forestået af Pierre-Victor Palma Cayet (lat. Petrus Victor Palma Cajetanus, 1525-1610). 1. udg.'s titelblad lyder: *L'Histoire prodigieuse et lamentable du Docteur Fauste avec sa mort épouvantable; là où est montré combien est misérable la curiosité et l'illusion des impostures de l'esprit malin; ensemble la corruption de Satan par lui-même étant contraint de dire la vérité*, Paris 1598, 12^o [165 s.]. Denne oversættelse udkom siden i talrige oplag og udgaver, herunder de tre anførte, jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 275-276; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1097ff. Værket er tekstkritisk udg. af Yves Cazaux, Genève 1982.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 19

◀ **10. Histoire prodigieuse de ... Col: 1712. 12.** : Denne udgave af Pierre-Victor Palma Cayets oversættelse (jf. ovenfor) bærer det anonyme titelblad: *Histoire / prodigieuse et lamentable / de / Jean Fauste / grand / magicien, / Avec son Testament, / et sa vie Epouvantable*, Cologne MDCCXII [dvs. Køln 1712], 12^o [205 + 6 s. indholdsfortegnelse]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 276; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1114-1116.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 23

◀ **11. Die Historie van ... Delft 1607. 8** : Denne anonyme, hollandske oversættelse af Spies' Faustbog (92,6) bærer if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1122 titelbladet: *Die Historie van Doct. J. Faustus, die eenen uit nemenden groote Toovenar ende swert Constenar was, uit de Hōch-Duytschen oversien ende met Figuren verclart*, Emmerich 1592, 8^o. Den udkom i flere udgaver, bl.a. Delft 1607 (8^o), som var ledsaget af endnu et bind (se nedenfor). *Bibliotheca Faustiana* nr. 278; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1122ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 26

◀ **Dat anderde deel ... ohne Druckort 1608. 4** : Denne hollandske bearbejdelse af Friderich Schotus Tolets Wagnerbog (93,38), som i 1607 udkom sammen med ovenstående værk, bærer if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1291 (der følger *Bibliotheca Faustiana* nr. 302) følgende titelblad: *Dat anderde deel van D. Johannes Faustus Historien, daar in beschreven wordt Christoffel Wagenaars, Discipel van Dr Faustus Leven ... Uit den Hoch-Duytsche overgesedt, ende met figuren verciert*, Delft 1607, 8^o. Disse to bind (Delft 1607) udkom også uden stedsangivelse 1608 (4^o), jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 278 (302); *Faust-Bibliographie* I, nr. 1125 og 1292.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 30

◀ **1. Joh. Manlius ... p. 38** : Værket hedder efter titelbladet *LOCORVM / communium col- / lectanea: / JOHANNES MANLIO per / multos annos, pleraque tum ex Lectionibus D. / PHILLIPI MELANCHTHONIS, tum / ex aliorum doctissimorum uirorum relationi- / bus excerpta, & nuper in ordinem ab eodem redacta*, Basel 1564. Heri findes stedet om Faust s. 42-44. Værket udkom siden i flere udgaver, bl.a. Basel 1600, hvor stedet findes s. 38f. Forfatteren Jacob Manlius (el. Mennel, levede o. 1532-90) var elev af reformatoren Philipp Melanchton (1497-1560) og blev senere historiker hos kejser Maximilian II (1527-76). *Bibliotheca Faustiana* nr. 4; *Faust-Bibliographie* I, nr. 725.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 35

◀ **Hierin findet ... Faust^s Leben** : citat fra Stieglitz s. 188.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 36

◀ **2. Jo Wierius ... p. 145 sqq. 156** : Stieglitz skriver dog: »Jo. Wierius«, dvs. Johannes Wier (1515-88), der blev doktor i medicin og var elev af den kendte ty. filosof og teolog Agrippa von Nettesheim (1486-1535). Der sigtes til *De Praestigiis Daemonvm, Et Incantationibus ac ueneficijs Libri sex, aucti & recogniti. Acceßit Rerum & uerborum copiosus Index*, Basel 1568, 8^o, s. 142-144. Dette værk findes i tidligere udgaver (1563, 1564 og 1566), som ikke indeholder stedet om Faust, samt i senere udgaver, bl.a. 1577, 1578 (fotografisk optryk Amsterdam 1967) og 1582, hvor stedet findes s. 156-158. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 5; *Faust-Bibliographie* I, nr. 714. – **sqq.:** el. 'seq.', dvs. sequentes, lat. de følgende.

I trykt udgave: Bind 17 side 94 linje 38

◀ **3. Conrad Gesner ... medicinal:** : Der sigtes med det sidste værk til *Epistolae Medicinales*, 1.-3. bog, Tiguri [Zürich] 1577, 4^o; siden i fire bøger Wittenberg 1584. *Bibliotheca Faustiana* nr. 22; *Faust-Bibliographie* I, nr. 729. Forfatteren Conrad Gessner (1516-65) levede i Zürich som læge, naturforsker og filosof. Stedet om Faust findes i 1. bog, blad 2, dvs. i 2. brev, dateret 16. aug. 1561. Her nævnes en nylig afdød Faust, som hørte til blandt de omvandrede skolastikere. I *Bibliotheca Faustiana*, tillæg nr. 4, henregnes *Onomasticon* til de tvivlsomme værker, idet der heri intet findes om Faust.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 1

◀ **4. Philippus Camerarius ... Horis succisivis** : Der sigtes til omtalen af den historiske Faust i kap. 70, »De Menippeis amoribus & aliis praestigiis memorabilibus«, i Philipp Camerarius' værk *Operae Horarvm Svccisivarvm Sive Meditationes Historicae*, Altorpii [Altdorf] 1591, 8^o, s. 327-329, siden i flere udgaver. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 29; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1311. Camerarius (1537-1624) var en ty. retslærd, fra 1581 rektor ved universitetet i Altdorf.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 3

◀ **5. Martinus del Rio ... quæst. 11** : Der sigtes til den ty. jurist, filolog og teolog Martin Anton Del Rio (el. Delrio, 1551-1608) *Disquisitionvm Magicarvm Libri Sex*, Louvain [Löwen] 1599, (fordelt på tre bind) bd. 1, s. 167. Værket udkom siden i flere udgaver, bl.a. Moguntiae [Mainz] 1603, hvor Faust nævnes bd. 1, s. 131. *Bibliotheca Faustiana* nr. 27; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1334.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 4

◀ **6. Samuel Meigerus ... cap. 18** : Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1331 til Samuel Meigerius (el. Meiger, Meier, prædikant 1556, d. efter 1611) *Nucleus Historiarum Oder Ausserlesene liebliche, denckwürdige vnd warhaffte Historien*, del 1-3, Hamborg 1598, s. 192. Værket udkom i flere udgaver. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 25.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 5

◀ **7. Gabriel Naudaeus Apologia** : Der sigtes til den fr. bibliotekar Gabriel Naudé (o. 1600-53) *Apologie Povr Tovs Les Grands Personnages qui ont esté faussement soupçonnez de Magie*, Paris 1625, fotografisk optryk Farnborough 1972, 8^o [22 + 615 s. + sagregister], s. 31-33, 56f., 400-402, 419, 428f., 440 og 609f.

Værket udkom siden i flere udgaver, sidst i Amsterdam 1712, hvor Faust-stederne findes s. 21f., 37, 285-287, 298, 305f., 314 og 442. *Bibliotheca Faustiana* nr. 31; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1793. Endvidere findes værket oversat til eng. og ty.; i en ty. overs. fra Leipzig 1787 omtales Faust s. 27, 38, 230f., 240, 245, 250f., 315 og 365f., jf. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1796; *Bibliotheca Faustiana* nr. 33.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 7

◀ **8. Andreas Hondorff ... exemplorum** : Der sigtes til et værk af lutheraneren Andreas Hondorff (o. 1530-72), der 1568-1625 udkom i flere udgaver, bl.a. *Promptu- / arium Exemplorum. / Historien vnd / Exempelbuch / Aus heiliger Schrifft, vnd vielen bewerten Scribenten ge- / zogen, vnd mit fleiss zum Spiegel der warhafftigen Busse auff / die Zehen Gebot Gottes aussgetheilet: / Durch / Andream Hondorff, weiland Pfarherrn / zu Droyssig. / Nun aber mit vielen Historien vermehret, vnd in eine / neue richtige Ordnung bracht, Auch mit schö- / nen Figuren gezieret*, u.st. [Leipzig] 1579, 4^o [473 s.], hvor stedet om Faust i Wittenberg, som er et udtog af Manlius (94,35), findes i afsnittet »De magicis artibus. Exempel von Zauberey vnd Schwartzkünstlerey«, s. 102a. Dette svarer i udgaverne Leipzig 1568 og Frankfurt am Main 1572 til s. 83b. *Bibliotheca Faustiana* nr. 20; *Faust-Bibliographie* I, nr. 731.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 8

◀ **9. Jacob Thomasius ... 134; 135** : Der sigtes til den ty. filosofiprofessor Jacob Thomasius' (1622-84) afhandling *Discursus / Historico-Philologicus / De / Vagantibus / Scholasticis, / Sive / Von Fahrenden Schülern, / Qvem / Juvante Numine / Inclyta Facultate Philosophicâ confentiente / Et Moderante / Viro / AMPLISSIMO ET EXELLENTISSIMO / M. JACOBO THOMASIO (...). Ad d. 25. Septembris, Anno 1675. In Alma Philureâ defendet Johannes Ulricus Mayer*, u. st. [Leipzig] 1675, 4^o [upagineret, 50 s., 166 §'er]. Af § 28, 131, 134f. og 145 fremgår det, at Faust skulle have været »ein fahrender Schüler«, dvs. en omvandrende student. *Bibliotheca Faustiana* nr. 43; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1881.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 9

◀ **10. Bierling ... p. 158 sqq.** : Der sigtes til den ty. teolog Friedrich Wilhelm Bierlings (1676-1728) dissertation *Commentatio de pyrrhonismo historico. Accessit proter adfinitatem argvmenti de Ivdicio historico dissertatio*, Leipzig 1724, 8^o [14 + 332 s. samt register]. Heri er kap. 3, § 6, s. 158-173, betitlet »De Io. Favsto praestigiatore«, dvs. om Faust som taskenspiller. *Bibliotheca Faustiana* nr. 74; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2028. – **sqq.:** el. 'seq.', dvs. sequentes, lat. de følgende.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 11

◀ **11. Philipp Begardi ... Worms 1539** : Der sigtes til medicineren Philipp Begardi *Index Sanitatis. / Eyn Schöns vnd vast nütz- / lichts Büchlin, genät Zeyger der gesundtheyt, Den jhe- / nen, so kranck feind, vnd nit wissens haben, wie, wo vñ mit was massen sie wi- / derumb bekommen mögen vnd erlangē recht volkommende gesundtheyt / zu trost gemacht vnd añ tag geben. Durch Philippum Begardi der Freien kunst vñ Artznei Doctorem, / der zeit der Löblichen Key- / serlichen Reichstatt Wormbs Physicum vnd Leibartzet, Wormbs [Worms] 1539, 2^o [forord = 3 blade (a 2 sider) + 44 blade]. Heri findes i kap. 4, blad XXVII b, et kort portræt af Faust, som er gengivet hos Stieglitz, s. 131f. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2; *Faust-Bibliographie* I, nr. 722.*

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 12

◀ **12. Joh. Conr. Dürr. ... p. 50 sqq.** : Der sigtes til et brev af den ty. teolog Johann Konrad Dürr (el. Durrius, 1625-77), dateret 18. juli 1676, med titlen: »Epistola ad (Tit.) dominum Georgivm Sicismvndvm Führerm, De Johanne Favsto, M. Johannis Conradi Durrii, Prof. Alt.« Det findes trykt i den ty. teolog, bibliotekar og historiker Johann Georg Schelhorn's (1694-1773) *Amoenitates Literariæ, Quibus variæ observationes, Scripta item quædam anecdota & rariora Opuscula exhibentur* bd. 5, Frankfurt og Leipzig 1726, s. 50-80 samt s. 299-302. *Bibliotheca Faustiana* nr. 75; *Faust-Bibliographie* I, nr. 756. – **sqq.:** el. 'seq.', dvs. sequentes, lat. de følgende.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 14

◀ **Der Verfasser ... jedoch irrt** : citat fra Stieglitz s. 189.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 16

◀ **13. Joh. Georg Neumann ... Wittenberg 1683. 4.** : Der sigtes til den historiske undersøgelse over troldmanden Faust *Disqvisitio historica / de / Fausto / præstigiatore, / qvam / in alma hac leucorea / publico examini committunt / præses / M. Joh. Georg. Neumann / belt. saxo, / et / Carol. Christianus Kirchner / preza saxo. / autor respondens*, u. st. [Wittenberg] 1683, uden sidetal, 4^o [22 s.]. Afhandlingen blev forelagt til offentlig prøvelse ved universitetet i Wittenberg af præses, teologiprofessor Johann Georg Neumann (1661-1709) og respondenten Carl Christian Kirchner. Skriftet består af et forord (»Præfatio«), hvorefter følger 38

§'er fordelt på tre kapitler (»De Variis Auctorum Sententiis«, »Examen Vitæ Factorumqve Fausti exhibens« og »Veram de Historia Sententiam complectens«). Denne lat. afhandling udkom siden i flere udgaver, men blev også oversat til ty. *Bibliotheca Faustiana* nr. 47-49; *Faust-Bibliographie* I, nr. 757-759.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 20

◀ **Dieses ist die ... dieselbe Person wäre** : citat fra Stieglitz s. 189f. Hverken *Bibliotheca Faustiana* eller *Faust-Bibliographie* registrerer nogen udgave fra 1742. Den ty. oversættelse, som bringes i *Deliciarum manipulus, das ist annehmliche und rare Discourse von mancherlei nützlichen und curiosen Dingen*, 1. del, Dreßden og Leipzig 1703, s. 103-155, er denne: *M. Johann Georg Neumanns curieuse Betrachtungen des sogenannten D. Faustens, Aus dem Lateinischen ins Teutsche übersetzt von M.M. [Marcus Molitor], Dresden og Leipzig 1702, 8^o*. Der findes dog også en ty. overs., der som Stieglitz anfører bærer titelbladet: *Curiöse Academische Catheder-Lust, Oder Historische Betrachtung Des so genannten D. Faustens, Auff der Universität Wittenberg, d. 23. Maj Anno 1683. Hrsg. von Johann George Neumannen, auß dem Latein. übers. Februaris 1693, Dreßden og Leipzig u.å. [o. 1700], 8^o*. *Bibliotheca Faustiana* nr. 48-49; *Faust-Bibliographie* I, nr. 758-759.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 22

◀ **14. Henr: Weissii ... Altenb: 1728. Fol.** : Der sigtes til filologen Christian Heinrich Weises (1688-1730) kortfattede afhandling om Faust i Wittenberg *Dissertativncula brevi de Doctore, quem vocant, Jo. Favsto, circvli Wittenbergensis olim habitatore, Altenburg 1728, 2^o [3 s.]*. *Bibliotheca Faustiana* nr. 79; *Faust-Bibliographie* I, nr. 764.

I trykt udgave: Bind 17 side 95 linje 39

◀ **15. Tentzel ... Unterhaltungen 1704. S. 746** : Der sigtes til 1. bd. af den ty. polyhistor Wilhelm Ernst Tentzels (1659-1707) tobindsværk til belysning af byen Gothas historie *Wilhelmi Ernesti Tentzelii / historiographi saxonici / svpplementvm / historiae gothanae / primvm / Conradi Mvtiani / Rvfi / canonici qvondam gothani / acinter primos / litterarvm restavratore / celeberrimi / epistolas plervnqve ineditas / carmina et elogia / complectens*, Jena 1701 [XI + 272 + 116 s.], s. 95. Stedet, der er den næstældste efterretning om den historiske Faust, findes i slutningen af 120. brev (»Ex Epistola CXX. ad Vrbanum«, s. 93-95), som er skrevet af den ty. retslærde Conradus Mutianus Rufus, egl. Konrad Mudt (d. 1526) til Heinrich Urbanus, dateret 3. okt. 1513. Her meddeles det, at en kiromantiker, dvs. én, der spår i hånden, ved navn Georg Faust, en storskydende tåbe, for otte dage siden ankom til Erfurt, og nu som de andre små spåmænd sælger varm luft og er beundret af de ustuderede. Rufus har selv hørt ham vrøvle løs henne på herberget, men greb ikke ind over for ordgyderierne, hvilket han dog håber andre, især teologerne, vil gøre. I et 116 siders tillæg til 1. bd. af Tentzels værk findes breve, digte og lovtaler af Rufus; 2. bd. udkom 1702. *Bibliotheca Faustiana* nr. 57; *Faust-Bibliographie* I, nr. 711. Passagen om Faust findes tillige trykt i en anden af Tentzels publikationer, nemlig *Curieuse / Bibliothec, / Oder / Fortsetzung / Der Monatlichen / Unterredungen / einiger guten Freunde, / Von allerhand Büchern und andern / annehmlichen Geschichten, allen Liebha- / bern der Curiositäten zur Ergetzlichkeit und / Nachsinnen vormahls heraus gegeben / Von Anno 1689. biß 1698, Frankfurt og Leipzig 1704: 1. række ('Repositorium'), 8. fag ('Fach'), s. 746; og 1706: 3. række, 3. fag, s. 193-197. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1953.*

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 1

◀ **Tentzel^s ... Georg gibt** : citat fra Stieglitz s. 190.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 3

◀ **16. Trithemii ... p. 312** : Der sigtes til den ældste efterretning om den historiske Faust, skrevet af den lærde abbed Johann Trithem (1462-1516) i et brev, dateret 20. aug. 1507, til matematikeren Johann Wirdung. Det blev trykt første gang i *IOANNIS TRI- / TEMII ABBATIS SPANHE / mensis Epistolarum familiarium libri duo ad diuer / sos Germaniæ Principes, Episcopos, ac eru- / ditone præstantes uiros, quorum / Catalogus subiectus est, Haganoae [Großenhain, Sachsen] 1536, 4^o [344 s.]*. Heri findes, ligesom i udgaven fra 1580, brevet s. 312-314; værket udkom i en række udgaver. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1 (hvor brevet findes optrykt); *Faust-Bibliographie* I, nr. 710.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 5

◀ **Trithem führen ... minor nannte** : citat fra Stieglitz s. 190. Den person, som omtales i Tritheims brev, kaldes 'magister Georgius Sabellicus, Faustus junior', og han antages at være identisk med den 'rigtige' Faust, hvilket Stieglitz kommer ind på i sin afhandling s. 134 og især s. 139.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 6

◀ **17. Christoph August Heumann^s ... S. 610 fl.** : Der sigtes til en efterretning om Faust, skrevet af

Christoph August Heumann (1681-1764) til teologen Eberhard David Hauber (1695-1765). Den bærer titlen »D. Christ. Aug. Heumanns glaubwürdigste Nachricht von D. Fausten, In einem Schreiben an Herrn D. Haubern«, og findes trykt i Haubers *Bibliotheca, Acta et Scripta Magica. Gründliche Nachrichten, Und Urtheile Von solchen Büchern und Handlungen, Welche Die Macht des Teufels in leiblichen Dingen betreffen* bd. 1-3 (inddelt i 36 fortløbende stykker), Lemgo [Lippe] 1738-45; bd. 3, 1742, stk. 27, s. 184-204. Jf. *Faust-Bibliographie* I, nr. 765 og 2090. Heumanns efterretning findes også under titlen »D. Christoph August Heumanns gründliche Nachricht von D. Fausten« optrykt i *Hannoverische Beyträge zum Nutzen und Vergnügen*, årg. 1759, del 1, Hannover 1759, stk. 39 (14. maj), sp. 609-622. *Bibliotheca Faustiana* nr. 86; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2158.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 10

◀ **18. Bok^s und Baumanns ... S. 609** : Stieglitz skriver dog: »1758 S. 1463«. Der sigtes til *Nützliche Sammlungen vom Jahr 1758*, 4. (og sidste) del, Hannover 1759. Heri findes under stykke 73, sp. 1167, et spørgsmål nr. 7: »Was ist von dem sogenannten D. Faust erweislicher massen wahr oder ein falsches Vorgeben?«, hvilket i stykke 92, sp. 1463-1470 besvares af forfatteren Johann Christian Bock (1724-85) i »Beantwortung der 7. Frage des 73. St. der Nützl. Saml. d. J. vom Zauberer Faust«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2142; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2156. I *Bibliotheca Faustiana* bemærkes, at E.J. Koch i sin ty. litteraturhistorie (96,38) bd. 2, s. 239, angiver, at Baumanns efterretninger om Faust findes i årg. 1759, s. 609-622. Med Baumann menes formentlig Heumann og hans efterretning (96,10).

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 14

◀ **19. J. C. W. Moehsen ... 13-18** : Der sigtes til Johann Karl Wilhelm Moehsen (1722-95) *Verzeichnis einer Sammlung von Bildnissen, gröstentheils berühmter Aerzte; so wohl in Kupferstichen, schwarzer Kunst und Holzschnitten, als auch in einigen Handzeichnungen: diesem sind verschiedene Nachrichten und Anmerkungen vorgesetzt, die so wohl zur Geschichte der Arzeneygelahrtheit, als vornehmlich zur Geschichte der Künste gehören*, Berlin 1771, 4^o [IV + 1. del: 243 s. + 2. del: 240 s.]. Heri findes i indledningens § 4 (»Verbesserungen und Zusätze aus diesem Verzeichnis, so wohl zu des Gersaints und Yvers Catalogus derer Werke des Rembrandts, als auch zur Historie der Künste überhaupt«, s. 9-18), s. 13-18, en omtale af den kendte, hollandske maler Rembrandt Harmensz von Rijns (1606-69) fremstilling af Faust. *Bibliotheca Faustiana* 101; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2204.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 17

◀ **20. Motschmanni ... S. 372 fl.** : Der sigtes til filosofiprofessor Just Christoph Motschmann (1690-1738) *Erfordia / Literata / Continuata / oder / Fortsetzung / des / Gelehrten Erffurths / Worinnen eines Theils / Von der Beschaffenheit und Ein- / richtung der Universität, / andern Theils / Von denen Gelehrten Leuten / So sich hieselbst aufgehalten / Und durch Schrifften berühmt oder be- / kannt worden sind / Gründliche Nachricht ertheilet wird*, 3. del, Erfurt og Leipzig 1735, 8^o [s. 281-442], s. 372-375, hvor der fortælles om dr. Konrad Kling og den berømte sortekunstner Faust. *Bibliotheca Faustiana* nr. 83; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2075.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 20

◀ **21. Historische Remarquen ... ohne Jahrzahl. 8.** : Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 763, til *Historische Remarquen, Uber D. Johann Faustens, Des Schwartzkünstlers, Geführtes Leben, Und Dessen Ausgang, Nebst andern sich hiebey Ereigneten Begebenheiten, Auch Was sonst von Faustens Büchern, ohne Grund, ausgestreuet worden*, Zwickau u.å. [1722], 4^o [36 s.]. Dette skrift, forfattet af rektor Georg Andreas Weinhold (Vinholdus), er disponeret efter de fem spørgsmål: »Ob ein Schwartz-Künstler, mit Nahmen Johann Faust, jemals gelebet?«, »Ob Faust in der That ein Schwartz-Künstler gewesen?«, »Ob Faust selber Bücher geschrieben habe?«, »Warum hat man so begierig nach Fausts Büchern gefragt, und solche an sich zu bringen getrachtet?« og »Ob Fausts Bücher auf der Zwickauischen Bibliothek anzutreffen?« *Bibliotheca Faustiana* nr. 72.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 22

◀ **22. Historisch-kritische ... Leipzig 1791. 8.** : Stieglitz skriver dog: »Johann Faust« og »M. Köhler«. Der sigtes til *Historisch-kritische Untersuchung über das Leben und die Thaten des als Schwarzkünstler verschrieenen Landfahrers Doctor Johann Fausts, des Cagliostro seiner Zeiten*, Leipzig 1791, 8^o [176 s.], ktl. 1463. Forfatteren, hvis navn ikke fremgår af bogen, er historikeren Johann Friedrich Köhler (1756-1820). *Bibliotheca Faustiana* nr. 107; *Faust-Bibliographie* I, nr. 774. – **Mg::** magister.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 26

◀ **23. Uber Faust ... S. 207. fl.** : Der sigtes til Joseph von Görres' (74,27) bog om de ty. folkebøger *Die teutschen Volksbücher. Nähere Würdigung der schönen Historien-, Wetter- und Arzneybüchlein, welche theils innerer Werth, theils Zufall, Jahrhunderte hindurch bis auf unsere Zeit erhalten hat*, Heidelberg 1807, 8^o [10 + 311 s.], ktl. 1440. Heri findes s. 207-229 et kapitel om Faust som folkebog. *Bibliotheca Faustiana* nr.

111; *Faust-Bibliographie* I, nr. 472.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 30

◀ **24. Ueber die ... S. 687 fl.** : citat fra Stieglitz s. 191. Der sigtes til *Journal von und für Deutschland*, årg. 1792, stykke 8, nr. 3, s. 657-671, hvor man finder afhandlingen: »Ueber die verschiedenen poetischen Behandlungen der Nationallegende vom Doctor Faust in deutscher Sprache«. Heri omhandles Goethes *Faust* s. 668-671. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2079. Afhandlingen er undertegnet 'von Bibra', formentlig udgiveren Philipp Anton Sigmund von Bibra.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 32

◀ **25. Horst ... S. 141 fl.** : Der sigtes til Georg Conrad Horsts (1769-1832) tekstsamling *Zauber-Bibliothek oder von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zauberern, Hexen, und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern, und Geistererscheinungen*, del 1-6, Mainz 1821-26, 8^o. Heri findes en mængde Faust-stof, bl.a. følgende: I 2. del, 1821, s. 108-144, findes et ældre, anonymt skrift optrykt i sin helhed: »Doctor Fausts groser und gewaltiger Höllenzwang, mächtige Beschwörungen der höllischen Geister, besonders des *Aziels*, daß dieser Schätze und Güter von allerhand Arten gehorsamvoll, ohne allen Aufruhr, Schreckensetzung und Schaden vor den gestellten Crayß seiner Beschwörer bringen und zurück lassen müße. Nach dem Prager Exemplar 1509.« I 3. del, 1822, s. 86-114 og 4. del, 1823, s. 141-163, findes et andet anonymt skrift fuldstændigt optrykt: »Dr. Johann Faustens Miracul- Kunst- und Wunder-Buch oder die schwarze Rabe auch der Dreifache Höllen Zwang genannt. Womit ich die Geister gezwungen, daß Sie mir haben bringen müßen, was ich begehret habe. Es sey Gold oder Silber, Schätze groß oder klein, auch die Spring-Wurzel, und was sonst mehr dergleichen auf Erden ist, das habe ich alles mit diesem Buche zu Wege gebracht, auch die Geister wieder lossprechen können. Lion 1469.« *Bibliotheca Faustiana* nr. 119; *Faust-Bibliographie* I, nr. 35 og 3212-3213.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 36

◀ **26. Einige literarische ... S. 238** : citat fra Stieglitz s. 191. Der sigtes til den ty. litteraturhistoriker og prædikant Erduin Julius Kochs (1764-1834) bibliografiske tobindsværk, hvis 1. bd. hed *Compendium der deutschen Literaturgeschichte von den ältesten Zeiten bis auf Lessings Tod*, Berlin 1790, og senere udkom som *Compendium der Deutschen Literaturgeschichte*, 2. omarbejdede og forøgede udg., Berlin 1795, 8^o [316 s.]. Hertil knytter sig bd. 2, der fortsætter værkets 2. del, og som også bærer titlen *Grundriss einer Geschichte der Sprache und Literatur der Deutschen von den ältesten Zeiten bis auf Lessings Tod*, Berlin 1798, 8^o [IV + 382 s.]. I bd. 2 (altså tillige del 2) findes i afsnit 13 (»Roman«), s. 237-239, en omtale af Faustlitteraturen. *Bibliotheca Faustiana* nr. 108.

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 38

◀ **27. Bouterwek ... seinen Zauberroman** : citat fra Stieglitz s. 191f. Der sigtes til *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit seit dem Ende des dreizehnten Jahrhunderts* bd. 1-12, Göttingen 1801-19; bd. 9, 1812, s. 422 (2. bog, kap. 2, afhandling 3), hvor filosofiprofessor og litteraturhistoriker Friedrich Bouterwek (1765-1828), kort omtaler den gamle tryllerroman, som blev tillagt sortekunstneren Faust, jf. G.C. Horst ovenfor (96,36), og i en note bemærker, hvordan Faust-mytens forhold til den historiske Faust endnu ikke er helt kortlagt. *Bibliotheca Faustiana* nr. 109

I trykt udgave: Bind 17 side 96 linje 41

◀ **28. Ueber Doctor Faust ... S. 17 fl.** : citat fra Stieglitz s. 192. Der sigtes til den anonyme afhandling »Ueber Doktor Faust« i *Neue Berlinische Monatschrift*, udg. af [J.E.] Biester, årg. 1810 (juli), Berlin og Stettin, bd. 24, s. 17-42. Heri diskuteres problemet om den historiske Faust, bl.a. om han virkelig har levet, om han fødtes og døde i Wittenberg, om han var en omvandrende student, og der bringes en ty. oversættelse af de historiske vidnesbyrd af Joh. Wierius (94,38), Joh. Manlius (94,35), C. Mutianus (96,3) og Joh. Trithemius (96,5). *Bibliotheca Faustiana* nr. 1968; *Faust-Bibliographie* I, nr. 329 og 778.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 3

◀ **29. Schmidt ... nicht bekannt** : citat fra Stieglitz s. 192. Der sigtes til filolog og filosof Friedrich Wilhelm Valentin Schmidt (1787-1831) *Beiträge zur Geschichte der romantischen Poesie*, Berlin 1818, 8^o [192 s.]. Heri siger forfatteren i en note s. 107: »Im Zusammenhange mit ähnlichen Dichtungen betrachtet wird davon die Rede sein in der, so Gott will, nächstens erscheinenden Geschichte der Dichtung vom Faust.« Værket, som her stilles i udsigt, udkom aldrig. *Bibliotheca Faustiana* nr. 117.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 6

◀ **30. Uber Calderons ... Halle 1829. 8.** : Der sigtes til den ty. filosof og forfatter Karl Rosenkranz' (1805-79) afhandling *Ueber Calderon's Tragödie vom wunderthätigen Magus. Ein Beitrag zum Verständniß der*

Faustischen Fabel, Halle og Leipzig 1829, 8^o [144 s.], 2. udg. Leipzig 1836. *Bibliotheca Faustiana* nr. 120; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2765. Heri undersøges Faust-motivet i legendedramaet *El magico prodigioso* (ty. *Der wunderthätige Magus*) fra 1640, skrevet af den sp. dramatiker Pedro Calderón de la Barca (1600-81).

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 9

◀ **31. Doctor Faust ... v. J. 1812 Oct:** : Der sigtes til afhandlingen »Doctor Faust« af Stieglitz selv (92,2), trykt i *Deutsches Museum*, udg. af Friedrich Schlegel, bd. 1-4, Wien 1812-13 [fotografisk genoptryk ved Ernst Behler, Darmstadt 1975]; bd. 2, 10. hefte, 1812, s. 312-336. Dette er en tidligere version af afhandlingen, som SK her exciperer. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2009; *Faust-Bibliographie* I, nr. 43.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 12

◀ **32. Von zwei alten ... Leipzig 1826. 8.** : Der sigtes til afhandlingen »Von zwey alten Bildern im Keller unter Auerbachs Hofe zu Leipzig«, skrevet af Stieglitz selv (92,2), trykt i *Beiträge zur vaterländischen Alterthumskunde*, udg. af den saksiske forening til udforskning af 'fædrelandske' oldsager i Leipzig, bd. 1, Leipzig 1826, 8^o, s. 70-80. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1955; *Faust-Bibliographie* III, nr. 4501. Stieglitz fortæller også om disse billeder i afhandlingen, som SK her exciperer, s. 145-149.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 14

◀ **33. Einige Bemerkungen ... die Sage v. Faust** : citat fra Stieglitz s. 192f. Der sigtes til *Leipziger Tageblatt und Anzeiger*, 1833, nr. 22, s. 182, nr. 23, s. 191 og nr. 25, s. 207, hvor der bringes en oversættelse af den latinske påskrift, som findes under et af billederne i Auerbachs kælder (80,40). *Bibliotheca Faustiana* nr. 2092. I samme årg., nr. 31, s. 253-256, findes under titlen »Ueber die Sage vom Faust« en artikel, hvori den nyeste litteratur om Faustsagnet præsenteres.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 20

◀ **Die Angabe ... befindlich ist** : citat fra Stieglitz s. 193. Der sigtes til en anonym anmeldelse i *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*, 4. årg. nr. 26, Wien 1816, sp. 410-414. Anmeldelsen gælder værket *Historia Drukarń Krakowskich* (ty. *Geschichte der krakauer Buchdruckerei*), Krakau 1815, 8^o [504 s.], trykt på Joseph Mateckis bogtrykkeri og forfattet af den polske bibliotekar og historiker Jerzy Samuel Bandtkie (el. Georg Samuel Bandtke, 1768-1835). Stieglitz sigter til en passage i den refererende anmeldelse, hvor det hedder: »Den Doctor Faust macht der alte Roman zum Krakauer-Studenten. Diess veranlasste den letzten Artikel von 10 Seiten. Der Schwarzkünstler Faust wird hier mit dem polnischen Twardowski verglichen. Der Eulenspiegel (Sowizrzal), Markult, die schöne Magellona gingen auch zu den Polen über, aber vom Doctor Faust ist dem Hrn. V. im Polnischen nichts bekannt«, sp. 414. *Bibliotheca Faustiana* nr. 2205 og 2578; *Faust-Bibliographie* I, nr. 72 og 423.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 27

◀ **1. Schon im ... 1,64** : citat fra Stieglitz s. 193f.; SK indfører parenteser med Stieglitz' henvisning til Neumann (95,20). Der sigtes til et sted i afhandlingen »Geschichte der Maynzer Bühne« i *Theater-Journal für Deutschland vom Jahre 1777*, udg. af H.A.O. Reichard, 1. stk., Gotha 1777, s. 64, hvor det fortælles, hvordan Franz Schuch i 1746 overtog skuespilscenen i Mainz og dér blandt sine hovedstykker havde *Doctor Faust*. Endvidere bemærkes det, at hans stykker som regel var improviserede. *Bibliotheca Faustiana* nr. 447.

I trykt udgave: Bind 17 side 97 linje 36

◀ **2. Zu dieser Zeit ... zur Unterhaltung** : citat fra s. 194f., hvor Stieglitz dog skriver: »verschiedenen Gestalt«. En oversigt over de mange dukkespil, hvori Faust optræder sammen med dukketeatrets andre traditionelle figurer, findes i *Bibliotheca Faustiana* nr. 441-495 og *Faust-Bibliographie* I, nr. 2387-2654. Stykket *Doctor Faust. Schauspiel in 4 Aufzügen*, som i 1804 var hyppigt opført af Schütz og Dreheres dukketeater i Berlin, findes trykt og introduceret, bl.a. med en omtale af Schütz og Dreheres fremstilling, i Friedrich Heinrich von der Hagens (104,6) artikel »Das alte und neue Spiel vom Dr. Faust« i *Germania. Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Sprache und Alterthumskunde*, udg. af Fr. H. v.d. Hagen, Berlin 1841, s. 211-224, og atter i den store Faust-antologi *Das Kloster*, udg. af J. Scheible, bd. 5, Stuttgart og Leipzig 1847, s. 729-739. *Bibliotheca Faustiana* nr. 478; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2414. Dette bind af *Das Kloster* indeholder også adskilligt om Faust-figuren i dukketeatret, ligesom flere af stykkerne her findes trykt. Med det sidstnævnte stykke for mekaniske dukker sigtes til *Christoph Wagner, ehemals Famulus des Doctor Johann Faust. Großes Volksschauspiel mit Tänzen, Verwandlungen, Zaubereien etc. in sieben Akten* [Fragment], trykt i *Deutsche Puppenkomödien*, udg. af Carl Engel, bd. 2, hefte 5, Oldenburg 1876, s. 13-44. *Faust-Bibliographie* I, nr. 2452. I den grundige indledning til *Das Volksschauspiel Doctor Johann Faust*, udg. og indledt af Karl Engel, 2. udg., Oldenburg 1882 [1874], findes Schütz og Dreheres opsigtsvækkende Faustfremstilling omtalt (s. 58-60), ligesom opførelsen af »die bekannten Puppenspieler Thieme, Eberle« (s. 66). Sæmstedes s. 75 anføres Fr. Helbigs barndomsindring om Eberles fremstilling af Fauststykket i Jena, trykt i artiklen »Ein Rest altdeutscher Volkbühne« i *Die Gartenlaube*, årg. 21, Leipzig 1873, nr. 21, s. 340-

342.

I trykt udgave: Bind 17 side 98 linje 6

◀ **3. In chinesischen Schattenspielen ... geholt wird** : citat fra Stieglitz s. 195. Dette stykke af brødrene Lobe har ikke kunnet identificeres, ligesom der ikke har kunnet skaffes flere oplysninger end dem, Stieglitz her giver.

I trykt udgave: Bind 17 side 98 linje 35

◀ **4. Als Pantomime ... dem K. K. Theater** : citat fra Stieglitz s. 195. Der sigtes til filologen Christian Heinrich Schmid (d. 1800) to breve, stilet til teaterleder og digter Johann Friedrich Löwen (1729-71), udgivet med titlen *Ueber die Leipziger Bühne an Herrn J.F. Löwen zu Rostock*, 1-2, Dresden 1770. I 1. brev, s. 75 og især s. 95f. omtales en populær pantomime om Faust, opført af Wäsers skuespilselskab i Leipzig feb. 1770. I 2. brev, s. 200 bemærkes, at Faust-stykket blev genoptaget i maj, og Schmid nævner i denne anledning, at han selv ejer en udgave af et eng. stykke, nemlig nr. 52 nedenfor (103,3). *Bibliotheca Faustiana* nr. 613; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2199. Dernæst sigtes der if. *Bibliotheca Faustiana* nr. 615 til *Doktor Faust. Ein großes pantomimisches Ballet in drei Aufzügen*, af Ludwig Nuth (d. slutn. af 18. årh.), med musik af Franz Dunkel (1769-1845). Dette stykke blev 1808-09 hyppigt spillet i Dresden. Endelig sigtes der if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 3127 til en børneballet af Johann Friedrich Schmid (f. 1811) og Joseph Laudes (1742-80), som bærer den dobbelte titel *Dernier Jour du Docteur Jean Faust. Pantomime dressée sur le Plan allemand d'un de nos amateurs du Théâtre. Musique de Mr. Ordonnez. Représentée par des Enfants au Théâtre Imp. & Royal*. [ty. titel:] *Fausts letzter Tag. Eine Pantomime nach dem Entwurfe eines hiesigen Theaterfreundes. Die Musik ist von Herrn Ordonetz. Abgeführt durch Kinder im k. k. Theater nächst dem Kärnthertor*, Vienne [hhv.] Wien 1779, 8^o [45 s.]. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 614.

I trykt udgave: Bind 17 side 98 linje 38

◀ **5. Lessing hatte ... entworfen haben** : citat fra Stieglitz s. 195f. Der sigtes til det brudstykke af et Faust-drama, som G.E. Lessing (90,2) fik publiceret; hvad han i øvrigt fik udarbejdet, formentlig en hel del, er gået tabt. Den eneste færdigbearbejdede scene, »Faust und sieben Geister«, blev meddelt i hans *Briefe die Neueste Litteratur betreffend* bd. 1-24, Berlin og Stettin 1759-66; bd. 1, s. 103-107 (17. brev, dateret 16 feb. 1759). Efter Lessings død blev dette brev med Faust-scenen optrykt i hans *Analekten für die Litteratur* bd. 1-4, Bern og Leipzig 1785-86; bd. 1, s. 206-214 (15. brev; Faustscenen s. 210-214). Stieglitz omtaler scenen s. 161, hvor han også påviser Lessings umiddelbare kilder. I bd. 2 af *Gotthold Ephraim Lessings Theatralischer Nachlaß*, udg. af Karl Gotthelf Lessing, bd. 1-2, Berlin 1786, 8^o, kommer udgiveren i sit forord (s. XXXIX-XLII) ind på Lessings arbejde med Faust-stoffet og fortæller: »Ich weiß zuverlässig, daß er zwey verschiedene Plane entworfen; und einer seiner Freunde hat mich versichert, hier in Breslau zwölf Bogen dieses Trauerspiels im Manuscripte selbst durchgelesen zu haben, und doch findet sich nichts weiter, als was ich hier davon liefere«, s. XXXIX. S. 187-206 findes da en meddelelse til udgiveren fra teaterdirektøren, filosofen og digteren Johann Jakob Engel (1741-1802), hvori en scene fra Lessings arbejde er genfortalt; herefter følger Lessings drama om Faust, som han har skitseret det, efterfulgt af scenen »Faust und sieben Geister«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 626 og 629-630; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2846 og 2848-2849.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 13

◀ **6. Johann Faust ... München 1775. 8.** : Der sigtes til det anonyme stykke *Johann Faust, Ein allegorisches Drama von fünf Aufzügen*, München 1775, 8^o [72 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 523; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2960. Stykket udkom samme år med samme titel i Prag, og det fremgår her af titelbladet, at stykket første gang har været opført på Prags kongelige skuespilscene 1775. *Bibliotheca Faustiana* nr. 524; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2959. Stykket er skrevet af dramatikeren Paul Weidmann (1746-1810).

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 20

◀ **7. Der Höllenrichter ... zurückgeführt wird** : citat fra Stieglitz s. 196. Der sigtes til det korte Faust-fragment, en samtale mellem Faust og Bacchus, af den ty. forfatter Jakob Michael Reinhold Lenz (1750-92) med titlen: »Fragment, aus einer Farce, die Höllenrichter genannt, einer Nachahmung der βατραχοι des Aristophanes«, trykt i *Deutsches Museum*, udg. af H.C. Boie, bd. 1, Leipzig 1777, stk. 3 (marts), s. 254-256. *Bibliotheca Faustiana* nr. 654, hvor fragmentet findes optrykt; *Faust-Bibliographie* I, nr. 2235 og 3124. Stykket findes også trykt i J.M.R. Lenz *Gesammelte Schriften*, udg. af L. Tieck, bd. 1-3, Berlin 1828, ktl. 1744-1746; bd. 3, s. 205f.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 22

◀ **8. Situationen aus ... Müllers Werken** : Stieglitz skriver dog: »Leben vom«. Der sigtes til den dramatiske opsats af den ty. forfatter Mahler Müller (egl. Friedrich Müller, 1750-1825): *Situation aus Fausts Leben. Vom Mahler Müller*, Mannheim 1776, 8^o [35 s.], 2. oplag 1777. Stykket findes også optrykt i *Müllers Werke*, udg. af Anton Georg Batt, J.P. Le Pique og Ludwig Tieck, bd. 1-3, Heidelberg 1811 (fotografisk optryk

Heidelberg 1982), nyt oplag 1825; bd. 2, s. 165-188. *Bibliotheca Faustiana* nr. 646 og 649; *Faust-Bibliographie I*, nr. 2995 og 2999-3000.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 26

◀ **9. Faust^s Leben ... Müllers Werken** : Der sigtes til Müllers (jf. ovenfor nr. 8) værk *Fausts Leben dramatisirt. Erster Theil*, Mannheim 1778, 8^o [163 s.]. Det findes optrykt i *Werke* (jf. ovenfor) bd. 2, s. 1-164. *Bibliotheca Faustiana* nr. 648-649; *Faust-Bibliographie I*, nr. 2996 og 2999-3000.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 29

◀ **10. Doctor Faust^s ... Band III** : citat fra s. 196, hvor Stieglitz dog skriver: »von Rousseau's«. Der sigtes if. *Faust-Bibliographie I*, nr. 3130 til forfatteren Wilhelm Christhelf Siegmund Mylius' (1754-1827) anonyme stykke *Doktor Fausts Leibgürtel. Posse in einem Akt mit Gesang. Nach [Jean Jacques] Rousseau, der Gesang von [Johann Friedrich] Schink*. [Med musik af Carl Hanke og Phanty], Gotha 1781, 8^o [63 s.]. Stykket findes optrykt i *Theater der Ausländer*, udg. af Heinrich August Ottokar Reichard, bd. 3, Gotha 1781, s. 129-189. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1514. Rousseaus opera *Le devin du village* er fra 1752.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 32

◀ **11. Scenen aus ... Offenbach 1792. 8** : Der sigtes til *Szenen aus Fausts Leben, von Schr.*, Offenbach 1792, 8^o [144 s.]. Værket, der er tilegnet Goethe, er skrevet af den ty. forfatter og historiker Alois Wilhelm Schreiber (1763/5-1841). *Bibliotheca Faustiana* nr. 655; *Faust-Bibliographie III*, nr. 402. Dette værk har SK tidligere excerperet, jf. *Pap. I C 48*.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 36

◀ **12. Doctor Faust ... Augsburg 1797. 8** : Der sigtes til *Doktor Faust. Volks-Schauspiel*, i fem akter, Augsburg 1797, 8^o [102 s.], af den ty. forfatter Friedrich Julius Heinrich von Soden (1754-1831). Værket udkom flere gange. *Bibliotheca Faustiana* nr. 532; *Faust-Bibliographie III*, nr. 414.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 38

◀ **13. Von J. F. Schink ... für Deutschland** : citat fra Stieglitz s. 197. Der sigtes til den ty. digter og dramaturg Johann Friedrich Schink (1755-1835), hvis »Doktor Faust: ein komisches Duodrama« findes trykt i *Theater-Journal für Deutschland vom Jahre 1778*, udg. af H.A.O. Reichard, 6. stk., Gotha 1778, s. 18-43. Stykket, der består af to akter, har to personer (Faust og Rosalinde). *Bibliotheca Faustiana* 530; *Faust-Bibliographie I*, nr. 3051. Schink skrev også et stykke med titlen »Der neue Doktor Faust, eine Plaisanterie mit Gesang in zwei Aufzügen«, som findes trykt i hans *Zum Behuf des Teutschen Theaters*, Graz 1782, s. 301-337. *Faust-Bibliographie I*, nr. 3052.

I trykt udgave: Bind 17 side 99 linje 40

◀ **14. Doctor Faust^s ... Jahre 1796** : citat fra Stieglitz s. 197. Der sigtes til Schinks (jf. ovenfor nr. 13) stykke »Doktor Faust's Bund mit der Hölle. Ein kleines Ganze aus einem größeren«, trykt i *Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*, årg. 1796, bd. 2 (= juli-dec.), Berlin 1796, s. 70-84. *Bibliotheca Faustiana* 531; *Faust-Bibliographie III*, nr. 84.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 5

◀ **15. Johann Faust ... 1804. 8** : Der sigtes til Schinks (jf. ovenfor nr. 13) stykke *Johann Faust. Dramatische Phantasie, nach einer Sage des sechzehnten Jahrhunderts* bd. 1-2, Berlin 1804, 8^o [287 + 344 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 657; *Faust-Bibliographie III*, nr. 86.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 8

◀ **16. Auch hatte ... in Musik setzte** : citat fra Stieglitz s. 197. Der sigtes til en opera af Friedrich Methfessel (1771-1807) med tekst af Schink (jf. ovenfor). Dele af operaen blev if. *Faust-Bibliographie III*, nr. 87 trykt i Methfessels *Drei Gesänge aus der neuen noch ungedruckten Oper: Faust von Schink*, Rudolstadt 1801 [11. s.]. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1594.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 10

◀ **17. Faust ... 1804** : Der sigtes til »Faust. Eine Tragödie in einem Akt. Ein Versuch« af den ty. forfatter Adelbert von Chamisso (1781-1838). Den er trykt i *Musen Almanach auf das Jahr 1804*, udg. af L.A. von Chamisso og K.A. Varnhagen, Leipzig 1804 [1803], 16^o, s. 193-215. *Faust-Bibliographie III*, nr. 92.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 13

◀ **Auch in ... Leipzig 1831. 8.** : citat fra Stieglitz s. 197. Chamissos stykke er også optrykt i hans *Gedichte*, Leipzig 1831, s. 373-392 (siden i flere oplag) samt i hans *Werke* bd. 4, Leipzig 1836, s. 186-199 (siden i flere oplag). *Bibliotheca Faustiana* nr. 658; *Faust-Bibliographie* III, nr. 93ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 14

◀ **18. Der Färberhof ... 1809 8.** : Der sigtes til den ty. digter, historiker og politiker Nikolaus (Niklas) Vogts (1756-1836) ufuldendte skuespil i tre akter »Der Färberhof oder die Buchdruckerei in Mainz«, trykt i *Die Ruinen am Rhein*, udg. af N. Vogt, Frankfurt am Main 1809, 8^o, s. 109-205. I indledningen til stykket (s. 111-115) fortæller Vogt, hvordan han har ladet Faust have del i bogtrykkerkunstens opfindelse, ligesom han inspireret af Mozart har ladet Faust indoptage Don Juan-figuren i sig. *Bibliotheca Faustiana* nr. 536; *Faust-Bibliographie* III, nr. 451.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 16

◀ **Dieses Schauspiel ... vermischt** : citat fra Stieglitz s. 197.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 18

◀ **19. Faust ... Berlin 1809. 8.** : Der sigtes til *Faust. Eine romantische Tragödie*, Berlin 1809, 8^o [133 s.], et stykke i fem akter af den ty. læge og digter Carl Christian Ludwig Schöne (1779-1852). *Bibliotheca Faustiana* nr. 537; *Faust-Bibliographie* III, nr. 449.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 20

◀ **20. Die Jubelfeier ... Berlin 1808** : Der sigtes til det anonymt udgivne værk *Jubelfeier der Hölle, oder Faust der jüngere. Ein Drama zum Anfang des neunzehnten Jahrhunderts*, Berlin 1801, 8^o [VIII + 179 s.]. Værket er skrevet af den ty. forfatter Karl Friedrich Benkowitz (1764-1807), hvis navn først figurerer på titelbladet i 2. udg., Berlin 1808. *Bibliotheca Faustiana* nr. 534-535; *Faust-Bibliographie* III, nr. 433-434.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 22

◀ **21. Der travestirte ... Berlin 1809** : Der sigtes til den anonymt udgivne posse *Der travestirte Doktor Faust. Ein großes Trauerspiel in zwei kleinen Akten, nebst Prolog*, Berlin 1806 [VIII + 64 s.]. Den er forfattet af hofråd Siegfried August Mahlmann (1771-1826). *Bibliotheca Faustiana* nr. 596; *Faust-Bibliographie* III, nr. 444.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 24

◀ **22. Faust ... August Klingemann** : Stieglitz tilføjer »Leipzig 1815«. Der sigtes til den ty. teaterdirektør og dramatiske digter Ernst August Friedrich Klingemann (1777-1831), hvis Faust-digtning første gang blev opført i Braunschweig 1812. Den første fuldstændige udgave – nogle brudstykker blev offentliggjort 1811 – var *Faust. Ein Trauerspiel in fünf Acten*, Leipzig og Altenburg 1815, 8^o [182 s.]. Herefter udkom stykket i talrige udgaver. *Bibliotheca Faustiana* nr. 538-542; *Faust-Bibliographie* III, nr. 119-128.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 26

◀ **23. Scenen aus Fausts Leben ... Adelheid v. Messina** : Forfatteren til *Adelheid von Messina*, Offenbach 1802, er A.W. Schreiber, hvis Faustbog allerede optræder på listen som nr. 11 (99,36).

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 28

◀ **24. Faust und Don Juan ... Frankfurt 1829. 8.** : Der sigtes til *Don Juan und Faust. Eine Tragödie*, Frankfurt a. M. 1829, 8^o [223 s.], ktl. 1670. Dette dramatiske stykke i fire akter er skrevet af den ty. forfatter Christian Dietrich Grabbe (1801-36). *Bibliotheca Faustiana* nr. 546; *Faust-Bibliographie* III, nr. 185.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 30

◀ **25. Faust ... Melodrama** : Der sigtes til *Beiträge für das Königstädter Theater* bd. 2, Wiesbaden 1832, 8^o, forfattet af den ty. skuespiller og teaterdigter Carl von Holtei (1797-1880). Heri findes s. 1-174 stykket »Dr. Johannes Faust, Melodrama in drei Akten«, som første gang blev opført på Königstadter Theater i Berlin 1829. *Bibliotheca Faustiana* nr. 554; *Faust-Bibliographie* III, nr. 511.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 32

◀ **26. Faust ... Leipzig. 1831. 12.** : Der sigtes til stykket *Faust im Gewande der Zeit. Ein Schattenspiel*, Leipzig 1831, 12^o [160 s.]. Værket er skrevet af maleren og forfatteren Harro Paul Harring (1798-1870). *Bibliotheca Faustiana* nr. 662; *Faust-Bibliographie* III, nr. 273.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 34

◀ **27. Mantelkragen ... Leipzig 1831** : Et værk af Harring (jf. ovenfor nr. 26) med denne titel er aldrig blevet identificeret, jf. *Bibliotheca Faustiana* tillæg nr. 29.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 36

◀ **28. Faust ... Goethe** : I forbindelse med denne titel opridser Stieglitz (s. 198-201) de forskellige udgaver, Goethes *Faust* er udkommet i; den såkaldte Urfaust fra 1774-75 blev først fundet i 1887. Således noterer han den første fremkomst, *Faust. Ein Fragment*, i 1790, trykt i G.J. Göschens to udgaver af *Goethe's Schriften* fra 1787-90 hhv. -91 (jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 698ff.; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 435ff.). Denne version blev siden forandret og forøget til *Faust. Eine Tragödie* fra 1808, trykt i Cotta-udgaven fra 1806-10 (jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 709ff.; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 462ff.). Denne 1. del af *Faust* blev atter suppleret i *Goethe's Werke* (76,31), hvor den findes i bd. 12, 1828, s. 1-247 (lommeudgaven), mens den fuldstændige 2. del findes i bd. 41 (86,8), jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 716; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 483 og 644-646. SK ejede desuden en separatudgave, *Faust, eine Tragödie. Beide Theile in einem Bande*, Stuttgart og Tübingen 1834, ktl. 1669; den findes på regning fra C.A. Reitzels boghandel til SK dateret 20. jan. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1). Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 721 (= 12^o); *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 28 (= 8^o).

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 38

◀ **Nach der zweiten ... aufgeführt wurde** : citat fra Stieglitz s. 201. Goethes 80 års fødselsdag i 1829 blev fejret med opførelser af dennes *Faust* (1808-versionen) 27. aug. i Dresden, 28. aug. i Leipzig og 29. aug. i Weimar. Ludwig Tieck (76,1) havde skrevet en prolog til stykket og forestod selv den sceniske indretning i Dresden og Leipzig. På teaterplakaten fra opførelsen i Dresden stod at læse: »Königlich Sächsisches Hoftheater. / Deutsches Schauspiel in der Stadt. / Donnerstag, am 27. August 1829. / Prolog, / zur achtzigjährigen Geburtsfeier Goethe's, / gedichtet von Ludwig Tieck, gesprochen von Dem. Fournier. / Hierauf: / Zum Erstenmale: / Faust, / von Goethe, in fünf Abtheilungen«, hvorefter følger en rolleliste, jf. Karl Engels indledning til *Das Volkschauspiel Doctor Johann Faust* (98,6), s. 148-152. Tieck fik trykt »Prolog zur Aufführung von Goethes Faust an Goethe's Geburtstage« i *Musen Almanach für das Jahr 1832*, udg. af Amadeus Wendt, 3. årg., Leipzig 1832, s. 309-314. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1496; *Faust-Bibliographie* III, nr. 513.

I trykt udgave: Bind 17 side 100 linje 39

◀ **29. C. C. L. Schöne ... Berlin 1823. 12.** : Der sigtes til *Fortsetzung des Faust von Goethe. Der Tragödie zweiter Theil*, Berlin 1823, 8^o [VIII + 379 s.]. Værket, der er tilegnet Goethe, er skrevet af C.C.L. Schöne (100,20). *Bibliotheca Faustiana* nr. 791; *Faust-Bibliographie* III, nr. 484.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 3

◀ **30 Geistlich Nachspiel ... Leipzig 1831. 8.** : Der sigtes til det dramatiske digt *Geistlich Nachspiel zur Tragödie Faust*, Leipzig 1831, 8^o [88 s.]. Værket, også trykt i Iserlohn samme år, er skrevet af den ty. forfatter og filosof Karl Rosenkranz (1805-79). *Bibliotheca Faustiana* nr. 792; *Faust-Bibliographie* III, nr. 503.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 5

◀ **31. Faust ... Leipzig 1832. 8.** : Der sigtes til Jakob Daniel Hoffmanns (1808-85) værk *Faust. Eine Tragödie von Goethe. Fortgesetzt*, Leipzig 1833, 8^o [246 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 793; *Faust-Bibliographie* III, nr. 519.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 7

◀ **32. Faustische Scenen ... N^o 159 f.** : Der sigtes til »Faustische Scenen« af den ty. digter Gustav Pfizer (1807-90), hvori der gennem fem scener digtes videre på 1. del af Goethes *Faust* (100,38). De findes trykt i følgende numre af *Morgenblatt für gebildete Stände*, 25. årg., Stuttgart og Tübingen juli 1831: nr. 159 (5. juli, s. 633f.), nr. 160 (6. juli, s. 639f.), nr. 161 (7. juli, s. 641f.), nr. 163 (9. juli, s. 649f.), nr. 165 (12. juli, s. 657f.), nr. 166 (13. juli, s. 662-664) og nr. 167 (14. juli, s. 665f.). *Bibliotheca Faustiana* nr. 2114, punkt f; *Faust-Bibliographie* III, nr. 502.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 9

◀ **die Scenen ... von Göthe** : citat fra Stieglitz s. 201. – **der Tragödie von Göthe:** 100,38.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 10

◀ **33. Ein Fürst Radzivil ... S. 88** : citat fra Stieglitz s. 202. Der sigtes til fyrst Anton Radziwill (1775-1833), hvis musik til Goethes *Faust* første gang blev opført i 1835 på sangakademiet i Berlin og publiceret i hans

Compositionen zu Goethes Faust. Partitur, Berlin u.å. [1835]; siden i flere udgaver. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1568-1572; *Faust-Bibliographie* II/1 nr. 706. Goethe omtaler i sit »Tag- und Jahres-Hefte als Erzählung meiner sonstigen Bekenntnisse, vom 1807 bis 1822« et besøg af fyrst Radziwill i året 1814: »Der Besuch des Fürsten Radziwill erregte gleichfalls eine schwer zu befriedigende Sehnsucht; seine genialische und glücklich mit fortreibende Composition zu Faust ließ uns doch nur entfernte Hoffnung sehen, das seltsame Stück auf das Theater zu bringen«, *Goethe's Werke* (76,31) bd. 32, 1830, s. 89.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 12

◀ **34. Faust ... Paris 1825. 8.** : Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 1080 formentlig til en fr. oversættelse af Louis Clair Beaupoil de Sainte-Aulaire (1778-1854) med titlen *Faust, Tragédie* – sml. *Bibliotheca Faustiana* nr. 934, som skriver: *Faust, tragédie, traduite de l'allemand*. Den indgår i værket *Chefs-d'Œuvre du Théâtre Allemand* 1. del, Paris 1823, s. 1-220 (*Chefs-d'Œuvre des Théâtres Étrangers* bd. 25), men blev også udgivet som separatudgave Paris 1823, 8^o [220 s.].

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 19

◀ **35. Faust ... Paris 1827** : Der sigtes til den fr. oversættelse af 1. del af Goethes *Faust* (100,38), som den fr. digter Gérard de Nerval (egl. Gérard Labrunie, 1808-55) udarbejdede. Den bærer titlen *Faust, Tragedie de Göethe: Nouvelle traduction complète, en prose et en vers*, Paris 1828, 8^o [XII + 312 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 935; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 1086.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 20

◀ **36. Faust ... Paris 1828. Fol.** : Stieglitz skriver dog: »Mr. Stapfer«, dvs. Philippe-Albert Stapfer (1766-1840). Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 1088 til *Faust, Tragedie, trad. en français par Albert Stapfer. Ornée d'un Portrait de l'Auteur, et de dix-sept dessins composés d'après les principales scènes de l'ouvrage et exécutés sur pierre par Eugène Delacroix*, Paris 1828, 2^o [148 s. + 17 litograferede blade]; en første udgave af Stapfers oversættelse udkom 1823. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 936 (933); *Faust-Bibliographie* II/1 nr. 1081. – Ferdinand Victor Eugène Delacroix (1798-1863), fr. maler.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 22

◀ **Die Zeichnungen sind lithographirt** : citat fra Stieglitz s. 202.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 24

◀ **37. Faustus ... London 1825** : Der sigtes til Francis Leveson Gower *Faust: A Drama, by Goethe. With Translations from the German*, 2. udg., London 1825, 8^o, s. 1-78; 1. udg. udkom 1823 i et bind, som også indeholdt Lessings fragment. *Bibliotheca Faustiana* nr. 803 og 805; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 874.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 26

◀ **Da hier einige ... P. B. Shelley** : citat fra Stieglitz s. 202. Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 877 til Percy Bysshe Shelleys (1792-1822) dramatiske digt »Scenes from the Faust«, trykt i *Posthumous Poems of Percy Bysshe Shelley*, udg. af Mary Wollstonecraft Shelley, London 1824, s. 393-415. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 804.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 27

◀ **38. Eine andere ... bekannt ist** : citat fra Stieglitz s. 203. Dette har ikke kunnet verificeres, men inden 1834 var Goethes *Faust* blevet oversat af George Soane (1790-1860) i London 1820 og derefter og af Abraham Hayward (1801-84) i London 1833 og derefter. *Bibliotheca Faustiana* nr. 799 (801) og 808; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 870-871 og 888.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 31

◀ **39. Auch in die ... zugekommen** : citat fra Stieglitz s. 203. Den første oversættelse af Goethes *Faust* (og her kun 1. del) til svensk er biskop og oversætter Johan Anderssons (1820-94) *Faust. En Tragedi*, Stockholm 1853, 8^o [192 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1069; *Faust-Bibliographie* II/1, nr. 1550. Jf. også Hans-Peter Naumann *Goethes 'Faust' in schwedischer Übersetzung*, Göteborg 1970.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 33

◀ **40. Ueber Göthes ... Leipzig 1824. 8** : Der sigtes til det anonymt udgivne værk *Ueber Göthe's Faust und dessen Fortsetzung. Nebst einem Anhang von dem ewigen Juden*, Leipzig 1824. [326 s.]. Værket, der er af den ty. forfatter og filosof Carl Friedrich Göschel (1781-1862), indeholder efter indledningen (»Ueber die Sage von Faust im Allgemeinen«) et afsnit om hhv. Goethes *Faust* (100,38) og Schönes fortsættelse deraf (101,3). Herefter følger et tillæg om den evige jøde, hvori der efter en indledning følger afsnittet »Von dem

ewigen Juden in Beziehung auf Göthe's Entwurf zu einer epischen Geschichte des ewigen Jude«. Værket afsluttes med en sektion »Nachträgliche Erläuterungen«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1101; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2874.

I trykt udgave: Bind 17 side 101 linje 37

◀ **41. Aesthetische Vorlesungen ... Halle 1825. 8.** : Der sigtes til den ty. filosof Hermann Friedrich Wilhelm Hinrichs' (1794-1861) værk *Aesthetische Vorlesungen über Goethe's Faust als Beitrag zur Anerkennung wissenschaftlicher Kunstbeurtheilung*, Halle 1825, 8^o [LIV + 240 s.]. Det indeholder et længere forord samt 12 forelæsninger holdt i Heidelberg 1821-22. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1102; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2875.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 1

◀ **42. Vorlesungen von ... Nicht gedruckt** : citat fra Stieglitz s. 203. Der sigtes til Oskar Ludwig Bernhard Wolff (1799-1851), professor i moderne litteratur i Jena, som i foråret 1829 forelæste over Goethes *Faust* (100,38).

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 5

◀ **43. Vorlesungen ... Berlin 1830** : Der sigtes til K.E. Schubarths forelæsninger *Ueber Goethe's Faust* (76,27). *Bibliotheca Faustiana* nr. 1110; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2230.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 7

◀ **44. Heroldsstimme zu ... Leipzig 1831. 8.** : Stieglitz skriver dog: »von C.F.G. G-l.« dvs. Carl Friedrich Göschel (101,37). Der sigtes til hans afhandling *Herolds Stimme zu Göthe's Faust, ersten und zweiten Theils, mit besonderer Beziehung auf die Schlußscene des ersten Theils von C.F.G.....I*, Leipzig 1831, 8^o [115 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1112; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 1789, 2883 og 3905.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 9

◀ **45. L. B. (Bechstein) ... Stuttgart 1831. 12.** : Der sigtes til *Die Darstellung der Tragödie Faust v. Göthe auf der Bühne. Ein zeitgemässes Wort für Theaterdirektionen, Schauspieler und Bühnenfreunde*, Stuttgart 1831 [XIV + 70 s.]. Bogen, der diskuterer tidens sceneopførelser af Goethes *Faust*, har som forfatter L.B., dvs. den ty. forfatter Ludwig Bechstein (1801-60). *Bibliotheca Faustiana* nr. 1111; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 4547.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 12

◀ **46. Ueber Erklärung ... Leipzig 1831. 8.** : Der sigtes formentlig til den anmeldende artikel i *Blätter für literarische Unterhaltung*, Leipzig 1832, nr. 47 (16. feb.), s. 194-196, som bærer titlen »Ueber Erklärung und Fortsetzung des 'Faust' im Allgemeinen und insbesondere über: 'Geistliches Nachspiel zur Tragödie Faust', von K. Rosenkranz (Leipzig Langewiesche, 1831, 8^o, 10 Gr.)«. Anmeldelsen, der er signeret '34', diskuterer i almindelighed muligheden af at fortsætte 1. del af Goethes *Faust* og kritiserer specielt K. Rosenkranz' (101,5) forsøg derpå. Anmeldelsens titel er åbenbart blevet misforstået derhen, at Rosenkranz skulle have udgivet et skrift med denne titel. I *Bibliotheca Faustianas* tillæg nr. 30 ippettesættes Stieglitz for at have introduceret denne misforståelse, ligesom der henvises til en senere udtalelse af Rosenkranz, hvori denne afviser at have skrevet et sådant skrift. *Faust-Bibliographie* III, nr. 505.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 16

◀ **47. Vorlesungen über ... Büdingen 1830** : Der sigtes til den ty. privatdocent ved universitet i Gießen Friedrich August Rauch (1806-41) *Vorlesungen über Göthe's Faust*, Büdingen 1830, ktl. 1800. [XII + 156 s.]. Efter bogens perspektiverende indledning følger tre tematiske afdelinger: »Gott«, »Welt« og »Teufel«. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1109; *Faust-Bibliographie* II/2, nr. 2882.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 20

◀ **48. Sehr treffende ... der Natur** : citat fra s. 204, hvor Stieglitz dog skriver: »die richtige und wahre Auffassung«. Der sigtes til Johannes Falk (1768-1826) *Goethe aus näherm persönlichen Umgange dargestellt. Ein nachgelassenes Werk*, Leipzig 1832 (2. oplag 1836), 8^o [XII + 318 s.]. Heri omtales *Faust* (s. 92-94) i et kapitel om Goethes humor, ligesom hele værket (altså 1. del) gennemgås i 27 kapitler i »Zweiter Anhang. Über Goethe's Faust. Ein Fragment zur Erläuterung des obigen Gartengespräches«, s. 207-318. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1116; *Faust-Bibliographie* II/2 nr. 1866. Dette værk har SK excerperet i en tidligere notesbog (*Pap.* I C 74 og 76); jf også litteraturlisten i notesbogen fra 1835 (*Pap.* I C 51, s. 218).

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 22

◀ **49. Doctor Faustus ... 1651 1663** : Marlowe (jf. kommentaren nedenfor) var den første til at dramatisere Faust-stoffet, og stykket blev første gang opført 30. sept. 1594 – 15 mdr. efter hans død. Det findes trykt i to ganske afvigende versioner, traditionelt kaldet hhv. A- og B-teksten. Den tidligste udgave er *The Tragical History of D. Faustus. As it hath bene Acted by the Right Honorable Earle of Nottingham his seruants. Written by Ch. Marl.*, London 1604 (= A1); denne A-tekst udkom siden i to udgaver: London 1609 (= A2) og London 1611 (=A3). *Faust-Bibliographie* I, nr. 1335-1337; *Bibliotheca Faustiana* nr. 496. En anden og større version udkom som *The Tragical History of Life and Death of Doctor Faustus. Written by Ch. Mar.*, London 1616 (= B1); denne B-tekst kom siden i fire udgaver i London: 1619 (= B2), 1620 (= B3), 1624, (1628) (= B4) og 1631, 1646, 1651 og 1655 (= B5). *Faust-Bibliographie* I, nr. 1338-1346; *Bibliotheca Faustiana* nr. 496. Endelig udkom if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 1347 og 1148 *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus. Printed with New Additions as it is now Acted. With several new Scenes, together with the Actors Names. Written by Ch. Mar.*, Newgate 1663; nyt oplag London 1666. Marlowes stykke blev i 1818 oversat til ty. (102,37).

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 30

◀ **Dieses Stück ... gleich berühmt** : citat fra Stieglitz s. 204. Der sigtes til »The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus«, optrykt i *Old Plays: being a continuation of Dodsley's Collection. With Notes, Critical and Explanatory*, red. Charles Wentworth Dilke, bd. 1, London 1816, s. 1-88. *Bibliotheca Faustiana* nr. 498; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1350. Den eng. digter, oversætter og dramatiker Christopher Marlowe (1564-93), der i en ung alder blev myrdet, var William Shakespeares (1564-1616) store forgænger og samtidige.

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 31

◀ **50. Doctor Faustus ... Berlin 1808. 8.**: Der sigtes til *Doktor Faustus. Tragödie von Christoph Marlowe. Aus dem Englischen übersetzt von Wilhelm Müller. Mit einer Vorrede von Ludwig Achim von Arnim*, Berlin 1818, 8^o [XXVIII + 147 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 499; *Faust-Bibliographie* I, nr. 1442. – Wilhelm Müller (1794-1827), ty. forfatter og digter. – Ludwig Achim v. Arnim (1781-1831), ty. forfatter, ledende skikkelse i den såkaldt yngre romantik (Heidelberg-romantikken).

I trykt udgave: Bind 17 side 102 linje 37

◀ **51. Life and Death ... London 1697** : Der sigtes til en farce af den eng. skuespiller William Mountfort (o. 1664-92) med titelbladet: *The Life and Death Of Doctor Faustus, Made into a Farce. With The Humours of Harlequin and Scaramouche, As they were several times Acted By Mr. Lee and Mr. Jevon, At The Queens Theatre in Dorset Garden. Newly Revived, At the Theatre in Lincolns Inn Fields, With Songs and Dances between the Acts*, London 1697, 4^o [26 s.]; siden i flere udgaver og genudgivet Heilbronn 1886. *Bibliotheca Faustiana* nr. 592-593; *Faust-Bibliographie* I, nr. 3075.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 1

◀ **52. A Dramatic ... London 1768** : Der sigtes if. *Faust-Bibliographie* I, nr. 3102 til det anonyme stykke *A dramatic Entertainment, call'd the Necromancer, or Harlequin Doct. Faustus, as performed at the Theatre Royal in Lincolln's-Inn-Fields*, 9. udg., London 1768, 8^o [15 s.]; stykket, som er forfattet af John Rich (o. 1682-1761), udkom første gang London 1723. *Faust-Bibliographie* I, nr. 3098-3103; *Bibliotheca Faustiana* 593-594.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 3

◀ **53. In London ... N^o 149** : citat fra Stieglitz s. 205. Der sigtes til »Korrespondenz-Nachrichten. London, 29. Mai« i *Morgenblatt für gebildete Stände*, 19. årg., Stuttgart og Tübingen 1825, nr. 149 (23. juni). Her findes s. 595 følgende efterretning: »Der längst versprochene Faust in Drury-Lane ist endlich auf die Breter gebracht worden, und zwar mit Glück, welches jedoch mehr dem Dekorationsmaler und Machinisten (welche beyde das höchste Lob für ihre dabey bewiesene Geschicklichkeit verdienen) als das Fabrikanten oder vielmehr Zusammensetzern des Stücks, Hrn. Soane und Terry. Die ernsthaften Scenen und Gespräche aus dem Stücke gehören unserem Goethe, und einige drollige, die es enthält, sind von der Art, daß sie niemand den Dramaturgen streitig machen wird. Uebrigens gibt es Reisen zu Wasser und zu Land und durch die Luft, Verführungen, Balgereyen, Höllenspur und Teufeleyen mancher Art. Auch hat man einige hübsche Lieder angebracht, die dem Stücke einen bedeutenden Reiz geben. Sonst hat uns die Bühne nur Kleinigkeiten geliefert, die keiner Erwähnung verdienen. In der italienischen Oper hält man sich am Alten und vielleicht thut man um so besser daran.« Med hr. Soane sigtes formentlig til George Soane (101,31).

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 5

◀ **54. Dr. Fausts ... Wien 1819. 8.** : Der sigtes til den østr. forfatter Adolf Bäuerles (1786-1859) stykke *Doctor Faust's Mantel. Ein Zauberspiel mit Gesang in zwey Acten*, Wien 1819, 8^o [104 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1521; *Faust-Bibliographie* III, nr. 2167. Musikken er skrevet af den østr. musiker og kapelmester Wenzel Müller (1767-1835).

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 14

◀ **55. Faust ... Berlin 1824. 8.** : Der sigtes til *Faust, Trauerspiel mit Gesang und Tanz*, Berlin 1823, 8^o [146 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 543; *Faust-Bibliographie* III, nr. 181. Stykket er skrevet af den ty. forfatter Julius von Voß (1768-1832).

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 16

◀ **56. Faust ... v. Spohr** : Denne opera af den ty. komponist, violinist og dirigent Louis (Ludwig) Spohr (1784-1859) med tekst af Josef Carl Bernard (1780-1850) findes i utallige udgaver. 1. udg. er fra Wien 1814, men kun en enkelt af udgaverne angives at være 'in vier Aufzügen', nemlig if. *Faust-Bibliographie* III, nr. 3923 Louis Spohrs *Faust. Romantische Oper in vier Aufzügen von J.C. Bernard*, u.st. og u.å. [o. 1820], 8^o [40 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1597; *Faust-Bibliographie* III, nr. 3919ff.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 18

◀ **57. Fausto Opera ... Louise Bertin** : citat fra Stieglitz s. 206. Der sigtes til et værk af den ital. komponist og malerinde Louise (egl. Luigia) Bertin (1805-77), der som tekstgrundlag havde Goethes *Faust*. Det tosprogede værk (ital.-fr.) bærer den dobbelte titel *Fausto, opera semi-seria in quattro atti. – Faust, opéra semi-sérieux en quatre actes, Représenté pour la première fois, à Paris, sur le Théâtre Italien, le lundi 7 mars 1831*, Paris 1831, 8^o [37 dobbeltsider]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 575 og 1587; *Faust-Bibliographie* III, nr. 3560 og 3562.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 20

◀ **58. Doctor Faust ... l'enchanteur Faustus** : citat fra Stieglitz s. 206. Der sigtes til »L'Enchanteur Faustus, Conte« af den irsk-fr. forfatter Antoine Hamilton (1646-1720), første gang trykt i hans *Œuvres diverses du Comte Antoine Hamilton* bd. 7, London og Paris 1776, s. 186-240, siden optrykt flere gange. Den blev af W.C.S. Mylius (99,32) oversat til ty., »Doktor Faust. Erzählung von Hamilton«, og med de indlagte vers af J.F. Schink (99,40) trykt i *Bibliothek der Romane* (94,14) bd. 2, Berlin 1778, s. 267-306; nyt oplag Riga 1783. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1365-1366; *Faust-Bibliographie* I, nr. 3082 og 3085.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 24

◀ **59. Fausts Leben ... Petersburg 1791. 8.**: Der sigtes til den ty. digter Friedrich Maximilian Klingers (1752-1831) anonymt udgivne roman *Fausts Leben, Thaten und Höllenfahrt in fünf Büchern*, St. Petersburg 1791, 8^o [412 s.]; udkom siden i flere udgaver. *Faust-Bibliographie* III, nr. 37ff.; *Bibliotheca Faustiana* nr. 1367ff. Dette værk har SK excerperet i en tidligere optegnelse (*Pap. I C 46*).

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 28

◀ **60. Faust von Mainz ... vom J.M. Kamarack. Leipzig. 1794** : Der sigtes til den østr. skuespiller og dramatiker Johann Nepomuk Komarecks (el. Komarek, 1757-1821) skuespil *Faust von Mainz. Ein Gemälde aus der Mitte des funfzehnten Jahrhunderts*, Leipzig 1794, 8^o [104 s.]. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1517. Stykket tilhører ikke Faust-litteraturen; handlingen udspilles i Mainz 1440 og hovedpersonen har kun navnet tilfælles med Faust.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 30

◀ **61. Der umgekehrte ... Heidelberg 1816** : Der sigtes til pastor Karl Wilhelm Seybold (1756-1833) *Der umgekehrte Faust oder Frosch's Jugendjahre*, Reutlingen 1816, 8^o [132 s.]. *Bibliotheca Faustiana* nr. 659; *Faust-Bibliographie* III, nr. 464

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 33

◀ **62. Fausts Lehrling ... Leipzig 1824. 8.** : Der sigtes til den østr. historieprofessor og forfatter Wolfgang Adolph Gerles (1781-1846) fortælling »Doctor Fausts Lehrling«, trykt i hans *Schattenrisse und Mondnachtbilder* bd. 1-3, Leipzig 1824, 8^o; bd. 3, s. 1-26. Jf. *Bibliotheca Faustiana* nr. 1383; *Faust-Bibliographie* III, nr. 490.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 35

◀ **63. Faustus ... Jahre 1831** : Der sigtes til Ludwig Bechsteins (102,12) værk *Faustus. Ein Gedicht*, Leipzig 1833, 4^o [195 s.], ktl. 1626. Det er, som Stieglitz bemærker, skrevet 'i lyrisk form', og bogen er illustreret med otte kobberstik af Julius Thaeter og G. Pfau. *Bibliotheca Faustiana* nr. 663; *Faust-Bibliographie* III, nr. 517. Prøver af digtet er ikke fundet i *Morgenblatt für gebildete Stände*, 25. årg., Stuttgart og Tübingen 1831, men der findes en meget citerende anmeldelse – skrevet af '130' – i *Blätter für literarische Unterhaltung*, årg. 1833, Leipzig 1833, nr. 136-137 (16.-17. maj), s. 561-563 og 565-567. *Faust-Bibliographie* III, nr. 518. SK bemærker (korrekt) i notesbogen fra 1835 (*Pap. I C 51*), at bogen findes i *Fortegnelse over Selskabet*

Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K17,

Athenæums Bogsamling, Kbh. 1834, s. 156.

I trykt udgave: Bind 17 side 103 linje 38